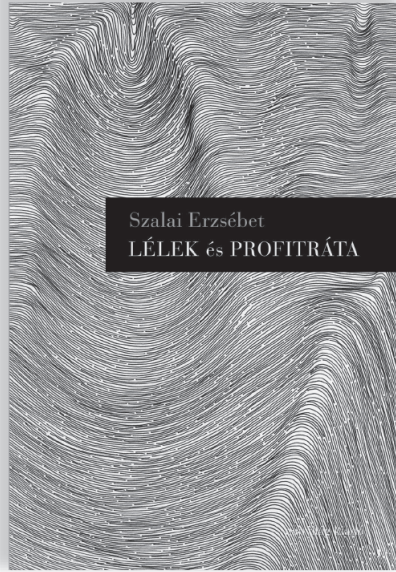

Ára: 1150 Ft

Szalai Erzsébet: LÉLEK ÉS PROFITRÁTA
Tanulmányok, esszék, 2018–2022

„A profitráta létezése a tőke-munka viszony, általánosabb megközelítésben a termelési, társadalmi viszonyok visszatükröződése. Kötetemben azt mutatom be, hogy ezek a történelmileg változó viszonyok és az általuk szimbolizált, egymástól eltérő „objektív” struktúrák hogyan tükröződnek a társadalmak lelki folyamataiban – és a különböző lelki konstrukciók hogyan hatnak vissza az őket szülő struktúrákra.”
(Szalai Erzsébet)

WWW.NAPVILAGKIADO.EU >>> RENDELJE MEG KEDVEZMÉNNYEL!

Krémer Balázs: A VALAKIK TÁRSADALMA
Az ember társadalmi jelentőségéről és annak hanyatlásáról

„A társadalmakat nem intézmények és sémák működtetik, hanem a sémákat és normákat kiismerő, azokhoz így vagy úgy alkalmazkodó, a maguk belátása szerint döntéseket hozó emberek.”

„Miközben egy jó társadalomban mindenki egyéniséggel és jelentőséggel bíró „valaki” a maga helyén és módján, aközben a válságok során az emberek a saját arcuk és jelentőségük elvesztését élik meg.”

MOZGÓ VILÁG

2022/5

5

MOZGÓ VILÁG

2022/5

Felcsuti Péterrel beszélget Kardos Ernő
● Lesz-e európai háború? Pódiumbeszélgetés Sz. Bíró Zoltánnal, László Róberttel, Rácz Andrással és Szenes Zoltánnal ● Rainer M. János esszéje 1956 és az ukrajnai háború összefüggéseiről ● Hónapló plusz: Kilencen a választás napjáról

Babiczky Tibor ● Benda László ● Csengery Kristóf ● Csepeli György ● Gárdonyi László ● G. István László ● Dalos György ● Hargitai Miklós ● Falus Ferenc ● Farkas Zoltán ● Fleck Zoltán ● Herskovits Eszter ● Kántor Zsolt ● Kéri László ● Kiss Judit Ágnes ● Kőríz Imre ● Pető Iván ● Petschnig Mária Zita ● Révész Sándor ● Stuber Andrea ● Szenthe Antónia ● Vadas József ● Vásárhelyi Mária ● Végel László ● Vörös István

BABICZKY TIBOR 1980-ban született Székesfehérváron. Költő, író, szerkesztő. Legutóbbi könyve: *Szaphó-paradigma* (2021).

BENDA LÁSZLÓ 1951-ben született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas rádiós és televíziós újságíró, az egykor külpolitikai tematikákat feldolgozó Panoráma főszerkesztője. Jelenleg nyugdíjas, egyetemi oktató.

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Ember 2.0* (2020).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Tíz esztendő – Európai naplójegyzetek* (2016).

FALUS FERENC 1950-ben született Budapesten. Orvos, volt országos tisztii főorvos.

FARKAS ZOLTÁN 1952-ben született Budapesten. Bossányi Katalin-díjas újságíró, a HVG rovatvezetője. Legutóbbi könyve: *13 portré – egy gyűjtő arcképcsarnokából* (2020).

FLECK ZOLTÁN 1965-ben született Budapesten. Szabad Sajtó díjas jogász, szociológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A jogászképzés szintleíró jellemzői* (2017).

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

G. ISTVÁN LÁSZLÓ 1972-ben született Budapesten. József Attila-díjas költő, műfordító, tanár. Legutóbbi könyve: *Földabrosz* (2018).

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

HERSKOVITS ESZTER 1976-ban született Budapesten. A Klubrádió munkatársa.

KÁNTOR ZSOLT 1958-ban született Debrecenben. Költő, író, pedagógus. Legutóbbi műve: *Jézus Krisztus Szarvason* (2018).

KARDOS ERNŐ 1952-ben született Szolnokon. Rádiós és televíziós újságíró.

KISS JUDIT ÁGNES 1973-ban született Budapesten. Költő, író, középiskolai tanár. Legutóbbi könyve: *A halál milongát táncol* (2017).

KÉRI LÁSZLÓ 1951-ben született Rózsán. Politológus, szociológus, tanár. Legutóbbi műve: *Gránitszilárd-ság – A második Orbán-kormány fél-idejéről* (2021).

KŐRIZS IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *A másik pikk bubi* (2016).

PETSCHNIG MÁRIA ZITA 1947-ben született Budapesten. Közgazdász, a Pénzügykutató Zrt. munkatársa.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

RAINER M. JÁNOS 1957-ben született Budapesten. Történész, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Legutóbbi könyve: *Századosok* (2018).

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főszerkesztője, a HVG munkatársa. Legutóbbi könyve: *Húzzuk a keresztünk* (2022).

STUBER ANDREA 1960-ban született Budapesten. Színházi kritikus,

újság- és naplóíró. A Spiritussonline.hu gyermek- és ifjúsági színházi portál főszerkesztője.

SZENTHE ANTÓNIA 1953-ban született Budapesten. Pszichológus.

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÁSÁRHELYI MÁRIA 1953-ban született Budapesten. Szociológus, az MTA tudományos főmunkatársa. Legutóbbi könyve: *Valahogy megvagyunk* (2019).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kosuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Peremvidéki palackposta* (2021).

VÖRÖS ISTVÁN 1964-ben született Budapesten. Költő, író, irodalomtörténész, esszéista, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanára. Legutóbbi könyve: *Thomas Mann kabátja* (2018).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Bukta Imre munkái

FRESH
CORNER

A kedvenc kávéd, frissen főzve!

Ugorj be a MOL-kutakon található
Fresh Cornerbe, és kapj új erőre helyben
készült kávékülönlegességeinkkel!

- Kardos Ernő 3 Semmin sem csodálkozom, viszont kétségbe vagyok esve
Beszélgetés Felcsuti Péterrel
- Herskovits Eszter 16 Lesz-e európai háború? *Pódiumbeszélgetés
Sz. Bíró Zoltánnal, László Róberttel,
Rácz Andrással és Szenes Zoltánnal*
- Rainer M. János 34 Magyarország 1956 – Ukrajna 2022
– Különbségek és hasonlóságok *Tanulmány*
- Gárdonyi László 41 Vizuális kontextusok – *Bukta Imre képeiről*

Hónapló

- Dalos György 44 Séta a Vencel téren
- Hargitai Miklós 47 Múlt idő
- Végel László 50 Kopogtat a fátum

Hónapló plusz

- Farkas Zoltán 54 Mozaikok a túlerőről
- Petschnig Mária Zita 59 A 24 órás fentlét napja: 2022. április 3.
- Vásárhelyi Mária 61 Amit raktak estig, leomlott reggelre
- Kéri László 67 Hideg zuhany
- Vörös István 69 Az optimista halála
- Kiss Judit Ágnes 71 Madagaszkár térkövezve
- Szenyhe Antónia 74 Egy vidéki szavazókörizet, ahol minden rendben ment
- Falus Ferenc 75 Biodíszlet
- Fleck Zoltán 79 Összhangban a rezsimmel
- Babiczyk Tibor 82 A feltámadás ünnepe, A második eljövétel *Versek*
- G. István László 83 Színtévesztés, Különbéke *Versek*
- Kántor Zsolt 85 Álom-amóba, kimetszett látszat
– Vető Orsolya Lia képeihez *Vers*

Reflex

- Révész Sándor 86 Az őrzáró boldogtalansága
- Benda László 96 Putyin ukrainai háborúja és a posztszovjet térség

-ról, -ről

- Pető Iván 106 A demokrácia – rövid kurzus
- Kőríz Imre 110 Az alma és a fája
- Csengery Kristóf 115 Con fuoco
- Csepeli György 118 A macsó, a sissy és a domina
- Vadas József 121 Erős vár a mi Postapalotánk
- Stuber Andrea 125 Öt kismalac

Kedves Olvasóink! A Mozgó Világ előfizetői díja és az egyes példányok ára nem változott. Az áruspéldányok 1150 forintért vásárolhatók meg, az éves előfizetői díj 10 980 forint.

A lap előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu), telefonszámon (+361-331-9393), a szerkesztőség címén és e-mail-címén is: mozgo@mozgovilag.hu.

Köszönettel és tisztelettel: A Szerk.

Megjelent a

LENTUS Kft.

Bojár Gábor

Felcsuti Péter

Janikovszky János

Kende Péter

Kornai András

Nyíri Pál

Szelényi Iván

és más magánszemélyek támogatásával

2

Mozgó Világ 2022/május

negyvennyolcadik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Majtényi László (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bog-nár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőmű-vészet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Jován-Cserna Krisztina (gazdasági vezető), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Vitányi Iván (kuratóriumi tag). Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Alapítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elofizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ügyfeliszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: batthyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 10 980 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285

Semmin sem csodálkozom, viszont kétségbe vagyok esve

Felcsuti Péter közgazdással, a bankszövetség volt elnökével beszélget Kardos Ernő*

A Fidesz újabb kétharmados győzelme láttán ma hajlok rá, hogy az Orbán-rezsim demokratikus eszközökkel már nem váltható le! – nyilatkozta lapunknak Felcsuti Péter közgazdász. A bankszövetség korábbi elnöke szerint arról szó sem lehet, hogy a megalakulandó Orbán-kormány a gazdaságban ott folytassa, ahol győzelme előtt befejezte, hiszen a költségvetés katasztrofális helyzetben van. Felcsuti úgy látja, hogy a jogállami eljárás megindulása után az ország az ország csak akkor kerülhet vissza a demokratikus országok klubjába, ha az uniós milliárdok fejében a magyar kormány jogállami ügyekben jelentős engedményeket tesz.

– *A napi politika első számú témája, hogy az újra hatalomra került Fidesz milyen gazdasági intézkedésekkel kezdi majd a kormányzást. Négy évvel ezelőtt csak annyit tudtunk Orbán Viktortól, hogy „folytatjuk”; most még ennyit sem. Ön szerint mennyire súlyos döntések előtt áll az új kormány?*

– A választásokat megelőző hosszabb időszakban a költő szavaival mondhattuk: „felülről nézvést még megvolna az ország”: elfogadható felzárkózási ütem, jelentős jövedelemgyarapodás szinte minden társas-

dalmi csoportban, javuló egyensúlyi mutatók. Közelebbről nézve persze a kép már nem volt ennyire kedvező, elsősorban a minőségi mutatókra – versenyképességre, a humán tőke állapotára – gondolok, és ezért joggal aggódhattunk, hogy az ország rosszul hasznosítja a történelemben soha nem látott mennyiségű pénz-esőt, ami az uniós tagság jóvoltából hullott ránk az elmúlt évtizedben.

– *A második világháború utáni legendás Marshall-segély többszöröséről van szó.*

* Felcsuti Péter 1949-ben született. Több mind húsz évig volt a Raiffeisen Bank vezérigazgatója. Közben 2008-tól a hazai pénzügyi világ vezetői a Magyar Bankszövetség elnökének is megválasztották. Az ELTE Radnóti Gimnáziumában kezdte tanulmányait. 1968-ban érettségizett, majd Moszkvában tanult a Nemzetközi Kapcsolatok Intézetében. Később elvégezte a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemet, 1981-ben a pénzügyi tanszéken doktorált. Neve 2006-tól felmerült Járai Zsigmond utódjaként a Magyar Nemzeti Bank elnöki posztjára. Szakmai pályája során a Postabank-botrány kezelése miatt bírálta az Orbán-kormányt, de 2005-ben kritizálta a szocialisták által beve-

zetett bankadó, illetve költségvetési kiigazítás ötletét. Több cikket írt a romák felzárkóztatásának fontosságáról, illetve 2009-ben egyik alapítója volt a szegények bankjának, amely réteg végletes leszakadását igyekezett megakadályozni. Erről részletesen beszámolt a *Mozgó Világnak* adott nagy életútinterjújában (Akár hekkelték, akár nem, az üzenetet meg kell hallani – in *Mozgó Világ* 2013 december). Nyugdíjba vonulása óta több közgazdasági bestsellert fordított magyar nyelvre, közte Thomas Piketty *A tőke a 21. században* című művét, amely korunk politikai változásának alapproblémáját, a vagyoni és jövedelemi egyenlőtlenségek következményeit boncolgatja.

– Így van, a háború után annak a pénznek köszönhetette a gyors fejlődését a Európa. Nálunk azonban más-ként alakul a helyzet. A kormány által választott, a mennyiségre és nem a minőségre összpontosító gazdaságpolitika, majd a járvány és végül a kampányban szinte számolatlanul szétszórót pénz nyomán a korábban kedvező képet mutató gazdasági adatok is súlyosan megromlottak. Ma már sem a költségvetés, sem az adósságpálya, sem a gazdasági növekedés, sem pedig a forint helyzete nem mutat pozitív képet. Eközben természetesen egy jottányit sem javultak azok a minőségi paraméterek, amelyekről az előbbieken volt szó.

Arról tehát szó sem lehet, hogy az Orbán-kormány májusi megalakulása után ott folytathatja, ahol befejezte. A nyilvánvalóan politikai megfontolásból folytatott, tehát a hatalom megtartását célzó padlógázás, expanzív, fogyasztásnövelő, jövedelemkiáramlást támogató politika már fenntarthatatlan. A költségvetés – épp a felsoroltak miatt – katasztrofális helyzetben van, közben elszabadult az infláció, a gazdasági növekedés pedig lelassult. Tehát a gazdaság szinte minden területe nehézségekkel küzd, egyszerre van rossz helyzetben a költségvetés, magas az infláció, lassul a gazdasági növekedés, és gyenge a forint. Ennyire kedvezőtlen helyzetben már régóta nem volt az ország, tegyük hozzá, ezeknek a problémáknak a nagy része elsősorban a rossz kormányzati döntések következménye, bár természetesen a külső körülmények is közrejátszanak ebben.

– *Sejthető volt ez a kampány beindulásakor is, amikor a szavazatokért*

a kormány szinte két kézzel szórta a pénzt. A munkavállalók adó- és szociális támogatást, a fiatalok adómentességet kaptak, az idősek pedig 13. havi nyugdíjat, sorolhatnám. Végül mennyibe kerülhetett az országnak a Fidesz választási győzelme?

– Nagyon sokba, több ezermilliárd forintba, de nem látjuk a végösszeget. Kétség sem fér hozzá, hogy a hatalmon maradás szempontjait a Fidesz messze-messze a társadalmi érdek elé helyezte. Tudvalévő, hogy az ország történetében olyan példa nélküli választási költségvetés, sőt választási gazdaságpolitikát érvényesítettek, amely alaposan legyengítette az ország gazdaságát, és ami a továbbiakban fenntarthatatlan. Ezt természetesen mindenki tudta már a kampányígéret megfogalmazásakor. Tulajdonképp ezért nem vagyok annyira szigorú az ellenzék hibáival szemben, mert a választási kampányban nehéz lehetett a józan-ság, az átláthatóság és a kiegyensúlyozottság nevében politizálni akkor, amikor a kormány bevetette a „választási atombombát”, tehát nemcsak beígérte, de még a voksolás előtt vissza is adta az emberek korábban befizetett adóját. Ezt tényleg lehetetlen volt überolni.

– *Sokan kaptak százezres vagy millió forint közeli összeget...*

– Normálisan az ellenzék feladata, hogy betartható ígéretekkel, tehát kidekázott, hihető és főleg végrehajtható programokkal, betartható ígéretekkel vegye rá a szavazókat, hogy inkább az összefogás jelöltjére szavazzanak, ne pedig a sok százezer forintot készpénzben kiutaló Orbán Viktorra. Ez képtelen vállalkozás. A

Fidesz tehát az extremitásokig korlácsolta a választó – érthető és önző – ösztöneit, mindezt természetesen a társadalom, vagy ha jobban tetszik, a közjó kárára. Nem is csoda, ha az effajta szavazatvásárlással szemben az ellenzék tehetetlennek bizonyult. Ez egyike volt a tényezőknél, amelyek az ellenzék vereségét okozták, bár természetesen nem az egyetlen.

– A kampányköltségeknek is köszönhetően a 2008-as válság rekordmértékű költségvetési hiánya megduplázódott. Ez a tény mennyire korlátozza az Orbán-kormány gazdaságpolitikájának mozgásterét?

– Komoly korlátról van szó, ami szinte kizárólag a kormány intézkedéseinek következtében alakult ki. Mint már említettem, 2010 után az uniós támogatásoknak köszönhetően éveken keresztül dinamikusan nőtt a magyar gazdaság. Gyakori volt az évi négy-öt százalékos növekedés is, ami normális körülmények közt lehetőséget adott volna arra, hogy a járvány által okozott hatalmas hiányt „kinőjünk”. Csakhogy a gazdasági fejlődés megtorpant, ami részben a Covid utáni lassú talpra állás, illetve az oroszok által indított háború következménye. Mindezt fokozta, hogy a kormány döntései miatt a belső magyar gazdasági egyensúly felborult, ami mára szinte teljes mértékben beszűkítette a gazdaságpolitika mozgásterét. Ma már nincs meg a lehetősége annak, hogy a korábbi gyakorlatnak megfelelően „kinőjünk” a hiányt. Ha ugyanis a gazdaság stagnál, s az állam nem jut hozzá a növekedés bevételeihez, akkor élénkítésre nem tud máshonnan pénzt átcsoportosítani. Jelen pillanatban pedig az uniós források

is leálltak, amit a magyar gazdaság legnagyobb problémájának tartok.

– A költségvetés tervezett átírása körül egyelőre elég nagy a ködösítés, hisz Orbán Viktor még fenntartaná az élelmiszerárak befagyasztását, illetve tartaná a benzin hatósági árát is. Miközben Varga Mihály közel kétezermilliárdos kiigazítást tervez. Közgazdászként érti a kormányzati terveit?

– Ha normális országban élnénk, akkor az egymással versengő pártok még a választás előtt nyilvánosságra hozták volna a maguk gazdasági, társadalmi programját, a Fidesz is megtette volna. Ezeket az ajánlatokat megbízható állami intézmények, mint a hajdani Költségvetési Tanács vagy független kutatóintézetek elemezhetnék, értékelhetnék. Ezzel segíthetnének a választóknak a programok közötti döntésben; a szavazó így tisztában lehetne a költségvetés várható helyzetével, az államadósság állapotával, s nagyjából tisztán láthatná a kilátásait. Magyarországon van ugyan egy kabarészamba menő Költségvetési Tanács, amely komolyabb apparátus nélkül működik, nem is független, ergo nem is hiteles, tehát teljesen komolytalan. Továbbá állíthatom, hogy a kormány által beterjesztett és elfogadott költségvetés bő évtizede teljes mértékben átláthatatlan és követhetetlen. Így aztán még a szakemberek számára sem ismeretek azok a folyamatok, amelyek a költségvetés különböző előirányzatait alakítják, de a költségvetés fejezetei közötti átcsoportosítások is követhetetlenek. Továbbá azokat a számításokat sem ismerjük, amelyek alapján készül a költségvetés. Ezt a ma-

gyar közgazdász-társadalom és a külső megfigyelők is sokszor a kormány szemére hányták. Ennek következtében a valódi politikai verseny 2010 után megszűnt létezni. A kormány az utóbbi két választási ciklusban programot sem hirdetett, illetve az Orbán-kormány programja tíz éve annyi, hogy „folyatjuk”. Bár a hatpárti ellenzék műhelyeiben megfogalmaztak közös tervet, benne az egészségügy, az oktatás vagy a szociálpolitika átalakításának ígéreteivel, de ezek részletei a magyar médiaviszonyok miatt a választóhoz nem juthattak el. Ez természetesen súlyosan korlátozza a politika versenyt Magyarországon.

6 – *Korábban azt nyilatkozta, hogy a tervezett száz- vagy ezermilliárdos beruházásokat pénz híján le kell állítani, vagyis aligha készülhet el a nagy botrányt kiváltó Fudan Egyetem, a belgrádi vasút vagy a paksi bővítés. A választás utáni kormányzati kommunikáció viszont ellentmondó. Leállnak ezek a projektek?*

– Ezekre a beruházásokra szinte biztosan nem lesz pénz. Egyelőre azt sem tudjuk, hogy az állam által favorizált egyetemi alapítványoknak beígért ezermilliárdos tételekkel mi lesz, hisz már a jelenlegi deficit is fenntarthatatlan, tovább növelni súlyos hiba lenne. De, ahogy említettem, valójában ma sem tudjuk, hogy a kormány mit akar.

– *Tehát nem tudjuk, hogy a kétezermilliárdot honnan veszi el a kormány. Létezik olyan megszorítás vagy kiigazítás, ami csak az állami szférát, de a „dolgozó kisembert” vagy a „családokat” nem érinti?*

– Az infláció a legnagyobb megszorítás, ami mindenkit érint, ezért ennél drasztikusabb kiigazítást már el sem lehet képzelni. Ráadásul a politikai veszteség sem olyan nagy, az embereket még csak meg sem kell adóztatni, mert a gyorsuló infláció miatt a bérek vagy a nyugdíjak folyamatosan kevesebbet érnek. A kormány máris visszavette szinte a teljes összeget, amit a kampányban adott. Az infláció azonban nagyon veszélyes játék. Bár rövid távon a kormány kezére játszik, amivel viszonylag gyorsan rendezni lehet a költségvetési hiányt, de komoly veszélyeket is rejt. Az infláció ugyanis hosszabb távon beépül a gazdasági szereplők elvárásaiba, akkor pedig szinte megfoghatatlan, önmagát erősítő káros folyamatá tud válni, ami megfojtja a gazdaságot.

– *Tízszázalékos inflációt említ, de ha a hatósági árakat, tehát a befagyasztott élelmiszer- és benzinárat kivezetik, akkor legalább 15 százalékos is lehet az infláció.*

– Ez szinte biztos. Ha a hatósági árakat valóban megszüntetik, akkor az infláció még tovább nőhet, a bérek pedig kevesebbet érnek.

– *Gondolja, hogy a költségvetés helyreállítása érdekében jöhet megszorítás címen a már jól ismert bankadó is, ön számít erre?*

– Könnyen előfordulhat, nem is az összeg nagysága miatt fontos ez a kormánynak, hisz ez legfeljebb néhány százmilliárdos bevételt jelent, de politikailag „jól mutat”. Még akkor is, ha a megnövekedett költségeket a bankok végül mindig áthárítják a fogyasztókra, tehát a politikai

látszat ellenére a bankadót a nap végén mindig az ügyfelek, a kereskedelmi vállalatokat sújtó adókat pedig a vásárlók fizetik meg. De a látszat mégiscsak az, hogy a kormány „megsarcolja” a külföldi multit, s ezt az emberek egy ideig el is hiszik.

– *Amikor a kormány majd a kiigazítást tervezi, nyilván szóba kerülhet az önkormányzatok maradék forrásainak elvonása. Az iskolák, kórházak és a települési adóbevételek államosítása után a választás előtt szó volt a teljes magyar autópályahálózat koncesszióba adásáról is. Gondolja, hogy ha lassan megszűnne a települések önállósága, annak lehet gazdasági következménye?*

– Láttuk a központosítás szerepét az oktatásban. Létrehoztak egy vízfejet, amit Kliknek neveznek, de olyan jól sikerült a centralizáció, hogy még a falusi iskola krétaellátásáról is az országos központban döntöttek. Illetve nem döntöttek. Ezek után elkezdték a Kliket decentralizálni. Minden ilyen bürokratikus intézkedésről rövid időn belül kiderült, hogy a legjobb, leghatékonyabb, ha a valódi döntések mégis ott születnek meg, ahol legtöbb az információ. Miután a Klik rendelkezésére nem áll információ, ezért üres vízfejként működik tovább. Ugyanez volt a helyzet a szemétszállítás területén. Lázár miniszter „áldásos tevékenysége” nyomán létrehoztak a köztisztasági feladatok ellátására egy NKHV nevű új vízfejet, amely a számlázáson kívül semmit sem csinál, a szemetet pedig továbbra is az önkormányzatok szállítják el. Vagyis takarékosagra, járványra, esetleg a rossz időjárásra hivatkozva lehet még pénzt elvenni az önkormányzatoktól. Ez gyengíti

az ellenzék politikai bázisát, de semmiféle bizonyíték nincs arra, hogy az önkormányzati feladatokat az állam jobb színvonalon, olcsóbban képes lenne megoldani. A kormány láthatóan mélyen hisz a centralizáció hatékonyságában, és persze politikai erőfitogtatásnak sem rossz.

– *Beszélgetésük pillanatában természetesen még nem tudható, kik az új kormány tagjai. Szijjártó Péter lehet miniszter, de nem biztos, hogy külügyi. Illetve jöhet Lázár János, akiről korábban ön azt nyilatkozta, hogy a trafikmutyi élharcosa, a multi üzletláncokat kiűzni akaró Lázár János a legkártékonyabb gazdaságpolitikus a Fidesznek. Pedig Lázár a gazdaság alapvető ügyeibe nem is szól bele, annak Varga Mihály az igazi gazdája. Nem őt akarta kártékonynak nevezni?*

– Varga hűséges beosztott, aki mindent végrehajt, koncepcionális értelemben sokat nem tesz hozzá ahhoz, amit a Fidesz gazdaságfilozófiájának vagy politikájának nevezhetünk. Lázár ebben sokkal aktívabb volt.

– *Akár megszorításnak, akár kiigazításnak nevezik, el kell dönteni, hogy az energia árának robbanása után maradhat-e a például a rezsicsökkentés. Ha a kormány ragaszkodik az ígéretéhez, akkor az a kérdés, hogy a hirtelen megnövekedő, ezermilliárdos tételt minek a terhére tartják meg.*

– A költségvetés több tízezermilliárdos főösszege elvileg ad erre lehetőséget. Amikor erről rendelkeznek, akkor eldöntik, milyen költségvetési tételeket tartanak meg – merthogy a rezsicsökkenést az állam adóból

kifizeti –, mire nincs szükség, esetleg mit halasztanak el. Szó volt már arról, hogy az állam szempontjából az inflációnak lehet jótékony hatása. Az infláció az állam bevételeit felfelé húzza, másfelől a pénzügyminiszter dönthet arról, hogy a különböző területek költségvetése, az oda jutott bér, beruházás, fejlesztés, egészségügy, államigazgatás, oktatás előirányzatai követik-e az inflációt, vagy maradnak a korábbi szinten. Tízszázalékos infláció mellett nem nehéz feladat egy ezermilliárdos megszorítás végrehajtása. Elvileg tehát maradhat a rezsicsökkentés, de csak az elhanyagolt oktatás vagy a lerobbant egészségügy vagy a szörnyű szociálpolitika további rombolása árán. Ezzel azt akarom mondani, hogy csakis a folyamatosan romló társadalmi szolgáltatások terhére tartható fenn a rezsicsökkentés, pedig az elhanyagolt területek fejlesztése lenne kötelező az állam számára. A kórházakban a különböző műtétekre már így is többéves várólisták léteznek.

– *Tehát úgy egyszerűsödik le a kérdés, hogy vagy rezsicsökkentés, vagy kórház?*

– Természetesen. Amikor a büdzsé kiadási oldalát megtervezik, akkor implicit módon arról is döntenek, hogy az adott szolgáltatások milyen színvonalúak lesznek. A jelenlegi gyakorlat azt mutatja, hogy szinte minden állami szolgáltatás színvonala folyamatosan romlik, közte a sokat emlegetett oktatás, a már szétesett egészségügy vagy a szociálpolitika. Ma az már napi gyakorlat, hogy az alacsony fizetésű kétkezi munkások is kénytelenek a drága magánegészségügy szolgál-

tatásait keresni, mert az állami intézményekbe időben nem tudnak bekerülni. Paradox módon a tömeges jelentkezések miatt azonban már a magánkórházakban is kialakultak a várólisták, ugyanis az emberek, féltve egészségüket és életüket, ott keresnek gyógyulást, ahol nagyobb az esély. Az utóbbi időben ezért nőtt meg ugrásszerűen a magánkórházak forgalma. Még a magas ár sem akadály, sőt az utóbbi időben a magánegészségügy árai messze az infláció felett emelkedtek. Könyörgöm, ez nem jelenthet mást, mint hogy az állami egészségügy már összeomlott, érdemben nem gyógyít. Egy csípőműtétre ma két és fél évet kell várni, ami az érintettek számára iszonyú fájdalmak elviselését jelent. De hasonlóan kilátástalan az oktatás helyzete is, részben azért, mert a kormány inkább a politikailag hasznot hozó rezsicsökkentésre költi az ezermilliárdot.

– *Ennyibe a gázárak elszabadulása előtt került a rezsicsökkentés, amit az állam egyébként az adófizetők pénzéből fizet. Nálunk a lakosság annyi energiát fogyaszt, mint a paksi atomerőmű termelése. Nem lehetne ebből inkább megtakarítani?*

– Ebben sokkal több a haszonelvű politika, mint az észszerűség. Valóban olcsóbb lett volna a kis- és nagyfogyasztókat felkészíteni a takarékosabb energiafelhasználására. És természetesen az sem érthető, miért kellene a nagyfogyasztót – a tehetősebbeket – ugyanúgy támogatni, mint a szegényeket. A helyzet fonáksága ezen túl, hogy amikor a világpiacon csökkentek az energiaárak, akkor nálunk nem csökkent olyan mértékben a rezsi, mint ahogy

azt a piac engedte volna. Most, hogy az energia ára az egekben van, bizony rettenetesen drága fenntartani az alacsony árakat. Komikus vagy inkább tragikus nézni, hogy a kormánynak politikailag még így is megéri, hogy más területekről pénzt vonjon el a rezsicsökkentésre. Általában azt gondolom, hogy ez a magyar kormány mélyen lenézi vagy talán inkább gyereknek tartja a választóit, és értelmes felvilágosítás, tájékoztatás helyett propagandával bombázza a választópolgárt, és azt pontosan tudjuk – más helyeken, más történelmi korokban megtanulhattuk –, hogy az emberek fejébe előbb-utóbb bármit bele lehet sulykolni.

– *Gondolja, sikerül majd úgy átírni a „megszorító” költségvetést, hogy még a hozzáértők sem tudják majd követni a történéseket?*

– Erre jó esély van, hisz mint említettem, a költségvetés folyamatai tökéletesen átláthatatlanok. Hogy jobban értse: boldogabb országokban olyan nem fordulhat elő, hogy készül egy költségvetés, s azt néhány hónap leforgása alatt többször is átírják. Egy évben akár nyolc-kilenc alkalommal is.

– *Azért az Európai Bizottság elnökének, Ursula von der Leyen asszonynak az 2021. november 21-i leveléből az látszik, hogy az unió vezetése rigorózan figyeli a magyar költségvetés folyamatait, szóvá is tette a kifogásait. Az pedig már ennek következménye, hogy Orbán Viktor győzelmének másnapján a magyar kormány ellen megindult a jogállami eljárás, ami 5-7 ezermilliárdos elvonással sújthatja hazánkat. Veszélybe kerülhet*

az uniós költségvetés, az újjáépítés, illetve a vissza nem térítendő források egy része. Ezek nélkül a pénzek nélkül milyen helyzetbe kerülhet hazánk?

– Azt a helyzetet el sem tudom képzelni, de nem is szeretném. Ha ugyanis Magyarország belátható időn belül nem jut hozzá az uniós pénzekhez, azt én katasztrófa-forgatókönyvnek tartanám. Ha a magyar költségvetés egy évig, netán hosszabb ideig nélkülözni kényszerül a korábban megítélt – viszont a jogállami elvek be nem tartása miatt leálított – pénzeket, ez önmagukat erősítő, súlyos folyamatokat indíthatna el. Első körben a hitelminősítők szinte azonnal leértékelnék Magyarországot, ennek következtében a forint tovább gyengülne, megdrágulnának a külföldi hitelek. De ennél is károsabb lenne, hogy a kormány berkein belül is felerősödne az az hangok, hogy ha nem ad pénzt, akkor „minek nekünk az Európai Unió”. Ebben a pillanatban tehát abban reménykedem, hogy a magyar kormány rászánja magát arra, hogy komoly engedményeket tegyen az az egyezség létrejötté érdekében. Másfelől az is kérdés, hogy az eljárást megindító bizottság mennyire lesz kemény és határozott hazánkkal szemben. Abban bízom, hogy ennyi év „pávatánca” után végre az uniós tagállamok sem lesznek hajlandók, hogy beérjék látszatengedményekkel. Valódi engedményekre kényszerülhet tehát a magyar kormány, különösen a korrupció területén, különben tényleg veszélybe kerülhetnek az uniós milliárdok s ezzel a magyar gazdaság biztonsága. Az persze más kérdés, hogy ha a jogállami kérdésekben valóban érdemi

engedményre kényszerül a magyar kormány, azt hogyan fogja kommunikálni.

– *Arra gondol, hogy győzelemként is lehet tálalni az engedmények elfogadását?*

– Pontosan.

– *Gondolom, azért is szükség van az uniós pénzre, mert Orbán Viktor kormánya a betervezett, de az unió által még jóvá nem hagyott projektekre hitelt is felvett a nemzetközi piacon, s ha nem jön az uniós pénz, akkor itt leszünk elkezdett, de be nem fejezett beruházásokkal?*

– A kormány nem a projektekre vette fel a pénzt a nemzetközi piacokról – ami drágább, mint az uniós források –, hanem a költségvetés finanszírozására; tehát az államadóságot törlesztésére, a lejáró hitelek megújítására. Az más kérdés, hogy közben jó néhány pályázatot kiírtak.

– *Viszont a miniszterelnök akkor azt éreztette, hogy nekünk nem is kell az uniós pénz.*

– Nos, ez kétségkívül jól hangzik, de azóta már ugyancsak a miniszterelnöktől hallottuk, hogy nekünk is kell az uniós pénze. Az utóbbi az igazság.

– *Az egy másik kérdés, hogy ha a bukás után egymásra mutogató ellenzék kerül hatalomra, akkor vajon képes lenne-e a kormányzásra. Vannak olyan vélemények, hogy talán jobb is, hogy nem az ellenzék nyert. Egyetért ezzel az értékeléssel?*

– Semmiképp nem értek egyet azzal, hogy az ellenzék ne lenne kormányzóképes. Ellenkezőleg. Itt ugyanis nem az a legfőbb kérdés,

hogy az összefogás pártjai operatív értelemben mennyire tudják jól működtetni az országot, a hivatalokat. A mindenkori magyar kormánynak elsősorban azt kell eldöntenie, hogy keletre vagy nyugatra tart. Jogállami irányba halad, vagy a bezárkózó nemzeti autoriter utat választja, populizmussal vegyítve. Azt természetesen már soha nem fogjuk megtudni, hogy az ellenzék, ha hatalomra került volna, akkor milyen hatékonysággal irányította volna az országot. Abban azonban egészen biztos vagyok, hogy az összefogás pártjai nem Putyin szörnyűséges politikája felé vezették volna az országot, hanem vissza Európába, ahová egyébként az ország többsége menni akar. Továbbá az is bizonyos, hogy az ellenzéki pártok igyekeztek volna visszaállítani a jogállamot, megerősíteni a demokratikus berendezkedést. Ez pedig felbecsülhetetlen érték lett volna, amiről azonban most a szavazók többsége lemondott, az ár pedig nem lesz csekély.

– *Ugye az ellenzék képtelen volt nyerni, amikor részlegesen együttműködött, de a teljes összefogás sem hozott eredményt. Nem lehet az, hogy a jelenlegi jogi, politikai rendszerben a Fidesz nem is győzhető le demokratikus úton?*

– Ez az egymillió dolláros kérdés! A választ néhány éve a világhírű közgazdász, Kornai János megpróbálta megfogalmazni. A professzor a különböző országok politikai rendszereit vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a világban létező demokratikus, diktatórikus rendszerek mellett közbülsőként létezik a hibrid rezsim, amelyben ugyan a demokráciának fennmaradnak bizonyos

formális elemei; létezik parlament, vannak pártok, tartanak választást, és elvéve akad még független sajtó is, de demokratikus eszközökkel a rezsim már nem változtatható meg, a kormány nem váltható le. Kornai a magyar rezsimet ebbe a kategóriába sorolta. A Kornai-tanulmány megjelenésekor kicsit szkeptikus voltam, mert az alapvető állítást – a Fidesz leválthatatlanságáról szóló állítást – nem éreztem bizonyítottnak. Hiányzott a valóság bizonyító ereje. Emlékezhetünk, hogy a Fidesz legyőzésére 2018-ban kevés volt a remény, elsősorban azért, mert az ellenzék nem fogott össze. Ezért vártam a 2022-es választást, mert számomra igazán ez tesztelte Kornai állítását. Így a Fidesz újabb győzelme láttán ma már hajlok rá, hogy a professzor állítását elfogadjam, vagyis hogy a dolog lényegét tekintve az Orbán-rezsim demokratikus eszközökkel már nem váltható le. Persze így is marad bennem valamennyi kétely, hisz a mostani választáson különleges körülményként megjelent a háború. A magyar határ közelében dúló harc idején, az emberek, féltve az életüket, szinte fenntartás nélkül támogatták a biztonságot adó hatalmat. Épp ezért még reménykedem, hogy nincs igaza Kornai Jánosnak, és a következő választáson „elméletben” talán mégis marad lehetőség a Fidesz leváltására. Másfelől az is igaz, hogy a rezsim mindig talál valamit, amit élet-halál harcként lehet prezentálni a választópolgároknak, legyen szó rezsicsökkentésről, a migránsokról vagy éppen a pandémiáról.

– *Szóval még kételkedik?*

– Leginkább azt nehéz megfogalmazni, hogy ebben a helyzetben mit tehet az ellenzék.

– *Látjuk, mit tehet. Mint a grun-
don, úgy veszekszenek, dühösesek a
pártvezetők, egymást hibáztatják,
mert azt hiszik, hogy valamit rosszul
csináltak. Pedig talán tényleg egy le-
hetetlen dologra vállalkoztak.*

– Ez a sokk időszaka, ebből az ér-
zelmi állapotból ki lehet és ki is fog-
nak vergődni. Biztos vagyok benne,
hogy ez bekövetezik majd, de egy-
előre úgy látom, hogy jóformán sem-
milyen mozgástér nem maradt az
ellenzék számára.

– *El tudja képzelni, hogy a politi-
kai váltógazdaság visszaállításához
egy újabb jogállami forradalomra
van szükség?*

– A jogállami jelzőt elhagyhatja,
ma egyszerűbb a kérdés, amely úgy
szól: kell-e ma forradalom a demok-
rácia helyreállításához? Ez is ret-
tenetesen nehéz kérdés, mert előbb
tisztázni kell, hogy ha demokratikus
eszközökkel a Fidesz nem leváltha-
tó, akkor mivel lehet...

– *Tényleg, mivel?*

– Erre a kérdésre válaszként be-
ugrik a szörnyű ukrán forradalom
képe, a 2014-es Majdan téri tünteté-
sek Kijevben, amikor az oroszbarát
kormány ellen tüntetők összecsap-
tak a rendőrökkel, ami után voltak
ma már hősként tisztelt áldozatok
is. Végül az utca emberei leváltották
az oroszbarát Viktor Janukovics el-
nököt. De eszünkbe juthatnak a '89-
es román forradalom eseményei is.
Nehéz elfogadni, hogy csak az utca
tudná elsöpörni a Fideszt. És persze
vannak más történelmi példák, mint
Spanyolország, ahol Franco, az öre-
gedő diktátor keresett magának egy
békés átmenetet. Lehetnek olyan
események, amelyek nyomán a Fi-

desz-kormányzás ellehetetlenül, és akkor talán elképzelhető egy Orbán Viktor nélküli Fidesz, vagy talán egy újabb pártot bevonhatnak a kormányzásba. Ehhez azonban nagyon súlyos gazdasági és politikai helyzetnek kell előállni, ami az Európai Unió tagjaként aligha fordulhat elő. De az sem zárható ki, hogy az ország kilép, eltávolodik vagy kisodródik az európai közösségből. Ha ez megtörténik, akkor akármi előfordulhat, de persze ez már a spekuláció világa.

– *Valóban több százezres tábora van Gyurcsány Ferencnek, de az is a politikai teljesítmény része, hogy nevével segít összetartani a hárommillióra taksált Fidesz-hívót. Erről mi a véleménye?*

– Szerintem túl egyszerű, majdnem azt mondtam, hogy mechanikus következtetés lenne az ellenzéki vereségért Gyurcsány Ferencet hibáztatni. Nem ő robbantotta ki a háborút, hanem az oroszok. Nem is ő csinálta az ellenzékét ellehetetlenítő magyar választási törvényt, hanem a Fidesz. A hazai média uralása sem írható Gyurcsány számlájára. Továbbá az sem a Gyurcsány ötlete volt, hogy a választások előtt a Fidesz helikopterről számolatlanul dobálja a pénzt az emberek közé, ami a költségvetésen tátongó lyukat ütött. Továbbá a Jobbik sem miatta vesztett több százezer szavazót. Mindez nem Gyurcsány Ferenc felelőssége, hisz megtette, amit Márki-Zay Péter kért tőle, és a kampányban igyekezett a háttérben maradni. Gyurcsány személye túl van misztifikálva, a helyében én sem lőném magam a Dunába. Ilyen alapon a választási kudarcot bármely ellenzéki pártvezető nyakába lehetne varrni.

– *Ellenzék nélkül talán működik a parlament, de vajon a gazdaság képes-e demokratikus berendezkedés nélkül fejlődni?*

– Erre vannak nemzetközi példák is. Szingapúr vagy az annak idején autoriter rezsimben élő Dél-Korea is sikeres gazdaságot épített. Azok az autoriter rezsimek képesek kiugró teljesítményt nyújtani, ahol van jogbiztonság, tiszteletben tartják a magántulajdont, és a korrupciót korlátok között tartják.

– *A Fidesz autoritása engedne működni egy ilyen rezsimet?*

– Nem hiszem, mert nálunk a hatalom nem tiszteli a teljesítményt, közismerten nagy a korrupció, hisz – mint tudjuk – ez a rendszer alapja. Továbbá nagy hagyománya van az urambátyámrendszernek. Nem egy vállalkozó mondta nekem, hogy nem akar bizonyos méret fölé nőni, a „radar alatt akar maradni”, mert fél, hogy a hatalom közeléből „viszszautasíthatatlan” ajánlatot kap. Ezért tehát nagyon súlyos teljesítményproblémáink vannak, mindezekelőtt mert a rezsim nem nyújtja azt a biztonságérzetet, ami nagyobb gazdasági teljesítményt eredményezhetne.

– *Az ellenzék győzelme esetén elkezdődhetett volna a korrupció felszámolása, az európai ügyészséghez való csatlakozással is. Plusz jött volna az elszámoltatás. Gondolja, hogy az Európai Unió nyomására – a támogatások fejében – az európai jogállami elvek érvényesülését a Fidesz tudomásul veszi?*

– Amikor a magyarországi korrupció felszámolásáról van szó, akkor azt azért érdemes tudni, hogy ha a

kis halakat, a kevésbé fontos szereplőket rajtakapják, akkor ők számíthatnak a büntetésre. Ez akár még egy államtitkárral is előfordulhat. Nálunk az igazi korrupció „legális”, azaz a törvények betartásával történik, ha másért nem, mert a törvényeket a korrupcióhoz lehet igazítani. Ezt a fajta korrupciót, amely a rezsim háza tájára vezet, nem korlátozza semmi és senki. A NER legszűkebb körét korrupció révén folyamatosan helyzetbe hozza az állam, lásd Tiborcz, Mészáros, Szijj. Úgy gondolom azonban, hogy létezik olyan összegű uniós támogatás, amelynek fejében Orbán hajlandó valamenynyire korlátozni magát és ezeket az embereket. Persze előfordulhat, a kormányfő – ahogy már sokszor előfordult – látszatra talán enged az uniós nyomásnak, amit megpróbál később kijátszani.

– *Gondolja, hogy a jogállamisági eljárás képes rendezni a magyar sajtóviszonyokat, az ügyészség, a bíróság szervezetét, s persze az Alkotmánybíróság helyzetét?*

– Minden attól függ, hogy az Európai Bizottság és a tagországok mennyire lesznek kemények.

– *Az a keménység jele, hogy bejelentették: eddig kifizetett támogatások felhasználását is vizsgálják?*

– Feltétlen, de igazán később derül ki, hogy a korrupciós veszély csökkentése érdekében, mire terjed még ki a jogállamisági elvek vizsgálata. Elvileg kiterjeszhetnék a közszolgálati médiára is, hisz azt is adóforintokból tartják fenn, miközben elképesztő módon egyoldalú, így komolyan akadályozza a jogállam érvényesülését Magyarorszá-

gon. Abban reménykedem, hogy az Európai Bizottság és az unió mára végre felismerte, hogy itt nem csak egy szabad szemmel alig látható, érdektelen ország belügyeiről van szó. Hiszen nyilvánvaló, hogy a Magyarországról kiinduló autoriter hullám mostanra megfertőzte a tagországokat, akadályozza az unió haladását, és valóban fenyegető politikai irányzattá vált Európában.

– *Ha már a „köztévé” szóba került, mit szól ahhoz, hogy a világszerte nagy felháborodást kiváltó ukrainai vérengzést az M1 politikai kommentátora, Láncki Tamás úgy magyarázta, hogy az oroszok óvják a polgári lakosság életét?*

– Ha ez így történt, akkor az felháborító, de ha megengedi, ezt a mondatot én nem kívánom kommentálni.

– *Hallotta, hogy Orbán Viktor győzelme után elsőként gratulált a háborút indító Putyin elnök és a francia szélsőjobboldal vezéralakja, Marine Le Pen?*

– Már semmi sem lep meg. Amióta kiderült, hogy Ukrajna is az „ellenességünk”, illetve Putyin elnökkel a háború ellenére szoros kapcsolatot ápol a kormányfő, azóta már semmin sem csodálkozom; viszont kétségbe vagyok esve.

– *Nagyon nagy kérdés, hogy az a magyar társadalom, amely két nemzeti forradalom leverését szenvedte el az oroszoktól, tudomásul veszi, hogy az oroszokat a rendszerváltás után hazaküldő Orbánt akkor is megválasztják, amikor épp az agresszorral cimborál?*

– Ezt legfeljebb a társadalom egy része vette tudomásul. Biztos va-

gyok benne, hogy a magyar társadalom nagyobb része nem lett oroszbarát, de még az Orbánra szavazók mindegyike sem az. Az azonban biztos, hogy Orbán híveinek a nagy részét sikeresen „áthangolta” az elmúlt évtizedben. Hiszen itt a Nyugat-ellenesség szítása történt egyfelől, a keleti barátság népszerűsítése másfelől. E kettő egyszerre történt! A Fidesz híveit – közel kétmillió embert – valóban sikerül átállítani, de vannak, akik csak hozzájuk csapódtak. Köztük sok olyan ember van, aki valójában nem Nyugat-ellenes, csak épp köszönte szépen azt a pénzt, amit a nagy osztogatás idején a kormányfőtől kapott, s ennek fejében hálából rá szavazott. Vagy mert úgy érezte, hogy a háború idején fontos a keménykezű vezető.

14

– *Azt viszont elég sokan elhitték, hogy az oroszok a gázt ötödáron adják Magyarországnak. Ez a hazugság is része volt a szavazók átállításának?*

– Igen, ez valóban propaganda. A mai hibrid rezsimek különös jellemzője a hazugságpropaganda, amely elképesztően torzítja a tényeket. Elég, ha annyit mondok, hogy a keleti nyitás gazdasági hatása valójában elenyésző, de a „buborékban” élők létkérdésnek hiszik.

– *Mondja, bankárként tudja, hogy mit csinálhat Magyarországon egy orosz kémbank, amely állítólag befektetésekkel foglalkozik?*

– Az orosz vezetésű Nemzetközi Beruházási Bank törpebank, még akkor is, ha a tulajdonosai inkább államok. Hitelezési tevékenysége a töredéke, mondjuk, az OTP-ének. A hidegháború idején hozták létre, hogy a KGST-

tagországok közös projektjeit finanszírozza. Manapság azonban ilyen projekt jószereivel nincs, hiszen az országokat csillagszerűen kötődnek az EU-hoz, nem pedig egymáshoz.

– *Vagyis nem bank, hanem kémközpont?*

– A kémkedéshez nincs szükség erre a bankra, a napi újságok is megírják, hogy Magyarország az orosz felderítés terepe lett.

– *Valóban megdöbbenő, ha igaz, hogy az orosz kémek meghekkelték a magyar külügyminisztérium számítógépeit, ahol a magyar állam titkai mellett bizalmas uniós és NATO-iratok is lehetnek. És nem látjuk, hogy a magyar kormány tiltakozna.*

– Erre mondom, hogy a kémek a befektetési banktól függetlenül is szabadon mozoghatnak.

– *Elképzelhetőnek tartja, hogy Orbán kivezeti az országot az Európai Unióból?*

– Írtam korábban egy publicisztikát, amelynek az volt a címe, hogy Araszolva a szakadék felé. Ebben annak az aggodalmamnak adtam hangot, hogy rossz dolgok akkor is előfordulhatnak, ha ez egyébként eredetileg nem áll a szereplők szándékában. Csak egy történelmi példa: az első világháborút egyetlen szereplő sem akarta, mégis belesodródott a fél világ. Magyarországon minden józan ember – beleértve a kormányzatot is – az EU tagja akar maradni. Minden érv emellett szól, hisz a magyar export nyolcvan százaléka az Európai Unióba irányul, Magyarország külföldi tőkebefektetéseinek kétharmada az unió országaiból

jön. Nem beszélve a történelmi-kulturális gyökerekről. Ezek masszív tények. Ezért elhiszem Orbán Viktornak is, ha azt mondja, hogy hazánk az Európai Unióban van a helye, az persze más kérdés, hogy a Fidesz olyan uniót képzel el, amely feltétel nélkül ad pénzt, és nem szól bele a jogállami ügyekbe. Tehát bennem nincs kétség, hogy Orbán alapértelmezésben nem szándékozik kivinni az országot az Európai Unióból. Csakhogy az események láncolata, a politikai adok-kapok nyomán végül a döntéshozók eljutnak odáig, hogy az országnak – vagy inkább nekik – jobb lesz az EU-n kívül. Nem hiszem, hogy ez lenne a legvalószínűbb forgatókönyv, de a lehetőségét szerintem nem lehet kizárni.

– *Gazdaságilag, de politikailag is négy kemény év következik. Valaki*

azt jósolta a választás éjszakáján, hogy olyan rossz ma a világ és a hazai gazdaság helyzete, hogy bárki is kerül hatalomra, a drasztikus intézkedései miatt a kormányzati ciklust nem tudja kitölteni. Egyetért?

– Nem, mert a magyar politikai berendezkedés nem így működik. Amíg nálunk a parlamentben többsége van a kormánynak, addig a hatalmon lévők a dolog lényegét tekintve azt csinálnak, amit akarnak. Komoly intézkedésekre, gazdasági beavatkozásra aligha kérnek újabb felhatalmazást a választóktól, hisz a győztes Fidesz még választási programmal sem rendelkezik. Hatékonyan csak az utcán lehetne tiltakozni, de erre nálunk nem nagyon van gyakorlat. Tehát azt gondolom, hogy nagyon nehéz négy év következik, amit ez a kormány valahogy végig fog csinálni.

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

Lesz-e európai háború?

Sz. Bíró Zoltánnal, László Róberttel, RácZ Andrással
és Szenes Zoltánnal beszélget Herskovits Eszter*

16

P. Szűcs Julianna Kedves Barátaim! Szeretettel köszöntöm azokat, akik rendszeresen látogatják Fapados Szalonunkat, és azokat is, akik először vannak itt. Egy szóval tudnám a mostani pillanatot jellemezni: interferencia. Amikor két esemény hullámai találkoznak, azok általában fölerősítik egymást. Most ilyen pillanatban vagyunk. A meghívott vendégeink is azért ülnek egy asztal körül, hogy az interferenciában felerősödő jelenségeket, a háborút, a választást, sőt a Covidot is megjelentsük. Szóval nem élünk könnyű időszakot.

Herskovits Eszter Értékelő beszélgetést terveztünk Magyarországról, illetve természetesen Ukrajnáról és Oroszországról. Első lépésben szeretném a friss fejleményeket említeni. Béketárgyalás volt Törökországban, amire azt mondták a szakemberek, nem várható tőle semmi különös. Ehhez képest Oroszország bejelentette, hogy nagymértékben csökkenti katonai aktivitását Kijev és Csernyihiv térségében, és tizenöt éves tárgyalási periódust

ajánlottak a Krímről a tűzszünet megkötése után.

Szenes Zoltán Jó hírek értékelem. A rövid, kétnapos háború mesterterve kudarcot vallott. Hosszú háború lesz. Látjuk, hogy Oroszország nem elég erős. Körülbelül még egy akkora hadserege van, amely jelenleg harcol Ukrajnában. Nincs hozzá ereje, hogy elfoglalja Kijevet, vagy gyorsabb, nagyobb megszállást hajtson végre. Kiegészítő erőkre van szüksége ahhoz, hogy egyáltalán fenn tudja tartani a négy frontot. Ebből most kettőt, a Kijev fölöttit és az északkeletit leállítják. A harmadik opció, hogy lehetséges-e a NATO és Oroszország közötti nagy háború. Lesz-e európai háború? Ennek kevés a valószínűsége, de az már látszik, hogy a NATO erősít. A kapcsolókat újraértékelik. A főtitkár vagy az orosz vezetők úgy beszélnek, akár a hidegháborúban. A negyedik a diplomáciai megoldás. Szerintem ez következik most. Ez lenne a legjobb megoldás. Ott van aztán az, hogy milyen lesz Putyin uralmának vége, lesz-e kormány- vagy rezsimváltás Ukrajnában. Egyesek hangoztatják, hogy ez Putyin végének a kezdete, de hát ennek kicsi a valószínűsége, bár választások lesznek két év múlva. A másik, hogy nem csak katonai területen zajlik a háború, dúlnak a csaták a politikában, a diplomáciában, a jogvitákban, a gazdasági életben, a

* A beszélgetésre 2022. március 30-án Budapesten, a Szakszervezetek Háza Benczúr utcai központjában került sor. A résztvevők: Sz. Bíró Zoltán történész, russzista, Szenes Zoltán védelempolitikai szakértő, szakközgazdász, László Róbert, a Political Capital választási szakértője, és RácZ András történész. A moderátor Herskovits Eszter, a Klubrádió munkatársa volt.

kibertérben is. A legújabb törekvés, hogy Oroszországot ki kell zárni a nagy nemzetközi szervezetekből, a G20-ból és az ENSZ Biztonsági Tanácsából, ami nem fog működni, de mutatja, hogy hihetetlen összefogás van, és Putyinra nagy nemzetközi nyomás nehezedik.

Sz. Bíró Zoltán A Krím ügyében a felek megegyeztek abban, hogy egy tizenöt éves időszakban tárgyalnak, és ebben az időszakban próbálják végérvényesen rendezni a kérdést. Ez radikálisan új helyzet, mert Putyin eddig azt mondta, hogy a Krím az Oroszországi Föderáció része, erről semmiféle tárgyalnivaló nincs. Tehát önmagában az, hogy az orosz tárgyalódelegáció elfogadta, fontos elmozdulás. A két szakadár területről Zelenszkij és Putyin találkozáján külön tárgyalni fognak. Ez is fontos fejlemény. Miként az is, hogy az ukránok látványosan elengedték a NATO-tagság ügyét, de rögtön felvetették helyette azt a semlegesítést, ami nem korábbi modelleket másol, tehát nem is a finnlandizáció és nem is az '55-ös osztrák államszerződés, hanem egy olyan semlegességi megállapodás, ami erős garanciákat tartalmaz. Az ukránok az Egyesült Államok, Kína, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország, Németország, Törökország, Kanada, Lengyelország és Izrael garanciáit igénylik, s többen már elfogadták a felkérést, és arról beszéltek, hogy a felsorolt államokon túl más államok is csatlakozhatnak garanciavállalóként. A garancia lényege, hogy amennyiben támadás érne Ukrajnát, katonai segítséget nyújtának. Bizonyos értelemben ez erősebb elköteleződés, mint a NATO-tagság,

aligha fogja ezt Putyin elfogadni. Ott vannak aztán a szankciók, amelyek közül nem egy meglepetés volt Oroszország számára. Már most is drámai következménnyel járnak és a hétköznapiakban érezhető a hatás. Csak egy példát említek, már most inzulinhiány van Oroszországban, és számos gyógyszerhez nem tudnak hozzájutni. Nem azért, mert a nyugatiak nem szállítanának inzulint vagy más fontos gyógyszereket, hanem mert azok a szállítási láncok, amelyek rutinszerűen működtek, több helyen megszakadtak. Elkezdődtek a tüntetések is, amik Oroszországban jóval kockázatosabbak, mint Berlinben. De Putyint szorítja az idő, és valamit fel kell mutatnia. Egyelőre jelentős politikai dezertálók nincsenek a szűk politikai vezetésben. Úgy tűnik, hogy a katonai vezetés is lojális, bár a vezérkari főnök helyettese március végén nagyon érdekes nyilatkozatot tett. Azt mondta, hogy az orosz hadseregnek soha nem volt célja Ukrajna területének elfoglalása, és mindaz a művelet, amit elindítottak, egyetlen célt szolgált, azt, hogy távol tartásuk az ukrán erők jelentős részét a Donbasztól, azaz a Don-medencétől. Na most ez egy egészen másfajta elképzelés, mint ahogyan kezdődött az invázió. A támadás első napján az orosz állami tévé azt sugallta, hogy Ukrajnában pikk-pakk megoldódnak a dolgok, megtörténik az ukrán hadsereg lefegyverzése, Ukrajna Oroszország része lesz (mert „az a mi földünk”). Ez hangzott el február 24-én este. Nem így lett.

Rácz András Tegyük azért hozzá, hogy az orosz tárgyalódelegáció hírhedten súlytalan figurákból

áll. Ott van például Megyinszkij mint volt kulturális miniszter és putyini tanácsadó. A külpolitikához köze különösebben sose volt. Ott van benne Szluckij, aki egy igazi destruktív imperialista, tehát arról szokott ábrándozni, mint korábban szegény Zsirinovszkij (április 6-án Covid-fertőzés miatt elhunyt – a szerk.), hogy az orosz katonák csizmáit majd az Indiai-óceán mossa, és ott van Grizlov, aki még leginkább belső embernek számít. Ez olyan delegáció, amelynek nincs mandátuma semmire. A második okom a szkepticizmusra, amikor azt mondják az oroszok, hogy Kijev környékén radikálisan csökkentik a hadműveletek intenzitását. Persze, mert volt négy sikeres ukrán ellentámadás, ami jelentősen visszanyomta az orosz erőket Kijev körül mind a nyugati, mind a keleti oldalon. Tehát ezen a ponton azt mondani, hogy sikeresen csökkentjük a hadműveletek intenzitását, nem azt jelenti, hogy abbahagynák. Itt egy harcászati szintű vereséget próbálnak leplezni. Meg kell várni, hogy tényleg elkezdjék kivonni az erőket Kijev körzetéből. Már a minszki megállapodások megkötése is így működött 2014–15-ben. Mindkét delegáció hihetetlen szép dolgokat ígért, közeledik a hetedik mennyország, milyen jól mennek a tárgyalások. Óvni attól, hogy áttörésről beszéljünk. Tartok tőle, hogy ugyanaz a mintázat fog ismétlődni, ami a háború elején. 2014. augusztus–szeptemberben Ukrajna vereséget szenvedett Ilovajszknál, ezek után belekényszerítették őket a Minszk 1-es megállapodásba. Utána 2015. január–februárban Ukrajna vereséget szenvedett Debalecevnél,

és belekényszerítették a Minszk 2. megállapodásba. Tartok tőle, hogy itt is az az orosz terv, hogy alapvetően a hadszíntéri realitások döntsék el, hogy éppen milyen követelések és milyen engedmények lesznek, és nem fordítva. Tehát nem az történik, hogy megegyeznek a tárgyalóasztalnál, hogy mostantól itt lesz egy demarkációs vonal, és mindenki szépen hazavonul, és elnézést kér az eddigi kellemetlenségeikért, hanem hogyha lenne egy újabb orosz áttörés, akkor radikálisan megváltozna ez a követeléslista. Pesszimista vagyok, és szokás szerint őszintén remélem, hogy nem lesz igazam.

Herskovits Van itt egy másik vezérfonal, ez a bizonyos – az oroszok által hangoztatott – náciitanítás, amitől elállt Oroszország, miközben többször hangsúlyosan jelölte meg kiváltó okként Ukrajna lerohanására. Felmerül a kérdés, hogy tulajdonképpen mi itt a nyereség. És most elsősorban László Róberthez, a politológushoz fordulok. Hogy lehet azt a belpolitikában eladni, hogy tulajdonképpen minden, amiről eddig szó volt, valójában nem eredmény. Hogyan tudja ezt a putyinista állami tévé eladni?

László Róbert Nem vagyok sem Oroszország, sem külpolitikai szakértő, de általában a politikai kampányok tekintetében azt láthatjuk – és ez Magyarországról most már ismerős –, hogy amit egy hatékony, az ország jelentős részét lefedni képes politikai véleménybuborék be tud foglalni, akkor majdhogynem mindegy, hogy mit mondtak egy héttel vagy három héttel ezelőtt. Sz. Bíró Zoltán elmondta, hogy február

24-én mi volt a narratíva, és mi ma. Nem tudom pontosan, hogy ezt az orosz közvélemény torkán mennyire tudták lenyomni, de azért azt látjuk, hogy Putyin potom huszonkét éve még mindig hatalmon van. Magyar párhuzamot vonva mindenki azt kérdezi mostanában tőlem, hogy hogy a fenében lehetséges, hogy Orbán Viktor ezt a 180 fokos fordulatot végre tudta hajtani anélkül, hogy ez különösebb problémát okozott volna neki a saját támogatottsága tekintetében. Orbán sem azért tudta ezt megtenni, mert annyira zseniális politikus lenne, az oroszokéhoz hasonlóan a propagandagépezete az oka. Az ország mintegy harmadát, de talán még nagyobb részét is úgy tudják buborékban tartani, hogy nemhogy az ellenzéki üzenetek nem jutnak el hozzájuk, hanem a független médiának a hírei sem. Tehát hogyha valaki nem keresi kifejezetten a független híreket, akkor csak a Kossuth rádió híreit hallja, az M1 híradóját látja (ezeket véletlenül se nevezzünk közszolgálati médiumoknak), illetve a Kesma-termékek valamelyike juthat még el hozzá. Az egyetlen kivétel, ami beszivárog a nappaliba, az az RTL Klub híradója. Ez viszont 90 százalékban bulvártémákat közvetít, és jó, ha a híradóban van öt perc, ami a magyar belpolitikáról szól. A logika tehát az, hogy a pillanatot kell uralni, és teljesen lényegtelen, hogy két héttel korábban mit mondtak.

Herskovits Az Oroszország-szakértőket kérdezném erről is meg hát akkor a nácitlanításról is, hogy mi is ez tulajdonképpen, és miért is állt el tőle Putyin, hogyha ennyire fontos volt neki.

Sz. Bíró Ahogyan Magyarországon kormányzati felügyelet alá lehetett vonni a politikailag értékes médiumokat, úgy Oroszországban is meg lehetett ezt tenni. Ez kiváltképp látványosan folyt az elmúlt bő egy évben, amikor a még meglévő kis oknyomozó portálokat is letarolták. A támadás részeként a két legjelentősebb független médiumot, az Echo Moszkvi rádióállomást és a Dozsgy tévécsatornát is „lecsapták”, tehát az a kockázat, hogy jelentős számú polgárhoz eljusson valamilyen alternatív információ, mára megszűnt. A napokban a *Novaja Gazetát* is bezárták. A *Novaja Gazeta* főszerkesztője, Dmitrij Muratov kapta tavaly decemberben a Nobel-békedíjat, de ez sem mentette meg a lapját. Ez az újság volt utolsó független nyomtatott sajtótermék, amit internetes formában is el lehetett érni. Most már ezt sem lehet olvasni. Putyin zárt autokráciáját az utcáról békés tüntetésekkel nem lehet megdönteni. Amíg a politika vezető csoportja lojális marad, és az erőszak-apparátusok sem fordulnak szembe vele, vagy legalább azok egy része, addig a polgári engedetlenség és a békés tüntetés biztos nem lesz elég ahhoz, hogy valami változás történjen. Nem információs buborékban tartják az embereket Oroszországban, hanem vasfedő alatt. Egészen döbbenetes dolgokat lehet most a háború kitörése óta látni és hallani. Egy oroszországi anya telefonon beszél az ukrán fogságba esett katona fiával, és arról próbálja meggyőzni a fiát, hogy ha Oroszország nem indított volna támadást, akkor az ukránok támadták volna meg Oroszországot. A fiú próbál ellenkezni, hogy ez nem így van, de az anyja váltig az ellenkezőjét

állítja. Azt ismételteti tulajdon fiának, amit estéről estére az orosz televíziókban hall. Elképesztő, hogy a kitartó propagandának mit sikerült az orosz társadalommal elérnie. És nem lesz egyszerű feladat ezt a sok félrevezetett embert a valósághoz visszavezetni. Sok türelmet, tapintatot és empátiát követel majd azoktól, akik erre vállalkoznak. Tudjuk, hogy az autokráciák három pilléren nyugszanak. Egyfelől a relatív gazdasági sikerességen. Ez az, ami Oroszországban 2014 óta nincs jelen. A Krím megszerzésétől kezdődően az idei lesz a negyedik recessziós év. Az utolsó nyolc évben az orosz gazdaság mindig a globális növekedés átlaga alatt teljesített. A reáljövedelmek ebben az időszakban folyamatosan csökkentek. A másik két pillér pedig a hazugság és a megfélemlítés. Amíg a gazdaság jól teljesít, nem kell hazudozni, de amikor már nem, akkor a hazugság potméterét fölfelé kell tolni. És amikor a hazugságburok is fölszakad, akkor a megfélemlítéshez kell folyamodni, ami egészen a nyílt és kiterjedt erőszakig fokozható. Ezt láttuk Belaruszban. Ezzel szemben a putyini rendszer sokáig rezponzív maradt, tehát figyelte az orosz társadalom reakcióját, vágyait, és bizonyos mértékig alkalmazkodott azokhoz. Most, a háborús körülmények között mindkét potmétert erősen föltölték. A korábbiaknál is jobban kell hazudni és fenyegetőzni. Szokás azt mondani, hogy a modern autokráciáknak a 20. század diktatúráihoz képest van két szabadságuk. Az egyik a relatív sajtószabadság. Ezekben a modern autokráciában létezhetnek alternatív véleményét képviselő médiumok. Nem úgy, mint a 20. századi diktatúrákban, ahol,

ha a hivatalostól eltérő véleményed volt, rögtön illegalitásba kényszerültél, beszorítottak a szamizdat és a tamizdat világába. Az autokráciák nem így járnak el. Megengedik, hogy legálisan megjelenj, de csak ott, ahol a véleményed kevesekhez tud eljutni. És még hogy nem lenne itt sajtószabadság? Nos, ez változott meg most Oroszországban. Már alig maradt olyan hely és terület, ahol szabadon lehetne véleményt nyilvánítani. Az autokráciák másik szabadsága a szakítás szabadsága. A diktatúrákból – talán a francói volt az egyetlen kivétel – nem lehet legálisan távozni. Nem lehet emigrálni, csak disszidálni. Oroszországban már 2014 után jelentősen szűkítették bizonyos csoportok külföldre utazásának lehetőségeit. A titkoszolgálati alkalmazottak, általában az erőszak-apparátusok tagjai már évek óta nem mehetnek külföldre. Lehet, hogy rövidesen az orosz társadalom más csoportjait is megfosztják a legális távozás, az emigráció lehetőségétől, sőt a szabad külföldre utazás jogától is. A Krím annektálását megelőző évben negyvenezen emigráltak. Az annexió évében már 300 ezren, a következő évben 350 ezren, azután 420 ezren. Most viszont a háború kitörését követő két hétben kétszázezer ember ment el. A náciitlanításhoz hozzátenném, hogy ebben a történetben van még egy aljas dolog azon túl, hogy az ukránok nagy többsége természetesen nem náci. Ez pedig az antifasiszta narratíva kiforgatása. Putyin 2005-től használja egyre intenzívebben a második világháború emlékezetét. Ezt egy ideig mértéket tartva tette, de már évek óta egyre inkább visszaél a háború emlékezetével, és az arra

való visszaemlékezés egyre kevésbé jelenti az áldozatok emléke előtti főhajtást, sokkal inkább a hatalom legitimitációját szolgálja. Putyin most az Ukrajna elleni háborújában úgy próbálja feltüntetni magát, mint az antifasiszta harc folytatóját, aki felszabadítja a „fasiszta-banderista bandák” rabságából a megtévesztett és jóra való ukránokat. Ezzel épp azt a hagyományt gyalázza meg, amire Oroszország és a Szovjetunió népei joggal lehetnének büszkék, mert áldozatvállalásuk nélkül aligha lehetett volna legyőzni a náci Németországot és szövetségeseit. Putyin az antifasiszta narratíva mögé bújva, annak jelentését kiforgatva vívja Ukrajna elleni háborúját.

Rácz Az, ahogyan az orosz vezetés használja a náci kategóriát, teljesen bevett hétköznapi dolog, gyakorlatilag teljesen univerzális, bárkire ráhúzható, bárkiről lehúzható minősítés. A háború elején a náciatlanítás a kijevi kormány kontextusában hangzik el. Tehát el kell takarítani Zelenszkijt, el kell takarítani az ukrán kormányt, hiszen ezek ugye állítólag mind náci. Előtte nem voltak náci, mert Putyin vidáman tárgyalt velük. Amikor Zelenszkijt megválasztották, az orosz vezetés elismerte a választás eredményét, tárgyaltak Zelenszkijjal, tárgyaltak az ukrán kormánnyal is, tehát az ukránok hirtelen váltak nációvá a Kreml narratívájában. Most kegyelmi periódus van, mert az ukrán kormány éppen nem náci, Zelenszkij sem az, de ez bármikor visszatérhet. Bárkire rá lehet nyomni a náci bélyeget, bárkiről le lehet venni. Amiért most ideiglenesen engedékenyebbé váltak náciügyben, az Mariupol el-

este. Mariupol orosz kézre került, ez a város volt az Azov zászlóalj székhelye.¹ Ez a Azov zászlóalj lényegében megsemmisült. Nagyon-nagyon keményen verekedtek Mariupolban. Jelen ismereteink szerint a végsőkéig kitartottak, nem maradt belőlük lényegében semmi. Az Azov zászlóalj megsemmisítését úgy lehet eladni, mint a náciatlanítás csimborasszóját, na, akkor íme, végre leszámoltunk a nációkkal. De ez nem azt jelenti, hogy holnap valaki mást nem bélyegeznek meg ugyanezzel. A mostani tárgyalási fordulóban éppen nem szerepelt a náciatlanítás, a kettővel ezelőtti fordulóban ugyanez ment, és mindenki örült, hogy na végre, a náci kérdés kikerült az agendából. De aztán Putyin másnap megint elővette a denacifikációt. Szóval, összességében a pesszimista álláspontot képviselem. Annyira rugalmas ez a fajta információs megbélyegzés, hogy egyáltalán nem biztos, hogy ez most éppen az utolsó pillanat, amit „náci fronton” látunk.

Szenes Nem csak az azovi zászlóaljról van szó, százezres, kétszázzezres félkatonai jobboldali szélsőséges szervezetekről beszéltek 2014 után, és a paramilitáris erőket a Nemzeti Gárdába erőszakkal, kormányzati kényszerrel olvasztották be, hogy valamilyen vezetés alá helyezték őket. Az ukrán hadsereg létszáma előtte 240 ezer fő volt, ezekhez jött 180 ezer fő a reguláris erőktől. A Nemzeti Garda nagy része Kelet-Ukrajnában, a Luhaszki és Donyecki Népköztársas-

¹ Batal'ion Azov, más néven 'fekete férfiak': ukrán önkéntesek alkotta speciális szélsőjobboldali félkatonai egység, integrálódtak az ukrán nemzetőrségbe. (A szerk.)

ság érintkezésvonalán harcolt. Katonai értelemben ezek a legszélsőségsébb harcosok. 2014-ben kitüntettek két ilyen harcost, úgy kell őket elképzelni, mint a Fradi futballhuligánjait. Döbbenet! A lényeg, hogy az Azov jelentős vereséget szenvedett. Még mindig vannak szórványos harcok, függetlenül attól, hogy a csecsenek kitűzték a zászlót Mariupol városházájára, és Kadirov elnöknek jelentették, hogy a fő feladatot végrehajtották. A városharc a legszörnyűbb, a legnehezebb fegyveres harci tevékenységi forma. Ezt addig kell csinálni, amíg meg nem adja magát az ellenálló, vagy amíg meg nem hal. Én egyébként optimista vagyok, mert látni kell, hogy durván kétszáz ezer katonáról beszélünk orosz oldalon. Mondjuk ebből 150 ezer fő a szárazföldi erő létszáma. A Londoni Stratégiai Tanulmányok Intézete szerint háromszázvalahányezer fő a teljes létszám, ami azt jelenti, hogy a szárazföldi haderők fele bent harcol. Tehát még egy garnitúra kell. Na most azt az oroszok is elismerték, hogy a háború első szakasza befejeződött, amit abból lehet látni, hogy eltűntek azok a kommunikátorok, akik a háború első szakaszát kommentálták. Eltűnt az állítólag szívbeteg Sojgu miniszter, és ami még érdekesebb, hogy Geraszimov hadseregtábornok, a VKF első helyettese sem kommunikál az újabb időkben. Ő a vezérkari főnök első helyettese. A problémákat mutatja, hogy megölték a hetedik orosz tábornokot, aki altábornagyként a hadsereg volt parancsnokaként szolgált. Nincs tehát normális védett telefonos hálózatuk, az ukránok lehallgatják és azonosítják őket, azután jönnek a mesterlövészek, és cselekednek. Egy másik változat szerint van védett ve-

zetési vonaluk, de az amerikaiak meg olyan kütyüket adtak az ukránoknak, hogy képesek lehallgatni és szintén képesek megtalálni őket. A vezetésben tehát zavar van. Viták vannak a hadvezetésben Odessza kapcsán is. A haditengerészet, a szárazföldi vezetés és a légideszant parancsnokság mást akar. Ez volna az oka annak, hogy Odesszát most úgy elengedték, mint ha sosem akarták volna. Miközben úgy kezdődött, hogy hatalmas támadási irányokkal elfoglaljuk a térséget negyven kilométer szélességben, a Dnyeszter Menti Köztársasággal egyesítjük, és utána elfoglaljuk az egész fekete-tengeri területet. Nincs ehhez elég katonai erő, és ebből fakadóan az új stratégiai hadászati koncepció az, hogy megpróbálnak a donyecki medencében a két köztársaságra, Luhanszkra és Donyeckre koncentrálni. Luhanszk már bejelentette, hogy miként a Krímben történt, ők is szeretnének csatlakozni az orosz anyácskához. Erre mondták nekik, hogy várjatok még egy picit, túl korán van, mert a másik szakadár köztársaság még nincs teljesen elfoglalva. A következő lélektani pillanat az lesz, amikor Harkovot is beveszik. Folyik a bekerítés, katlanba akarják az ukránokat fogni. A katonai műveleteket a jelek szerint redukálták. Szerintem sokkal direkter módon kapcsolják hozzá a politikai célokat, vagyis a diplomáciai tárgyalásokat, mint ezt a háború elején látni lehetett, mikor négy hadművelési irányból a teljes Kelet-Ukrajna elfoglalása volt az eredeti cél.

Herskovits Akkor ugorjunk Magyarországra! Sz. Bíró Zoltán említette, hogy vasfedő alatt van az orosz társadalom. Itthon sem sokkal jobb

a helyzet. A Publicus Intézetnek volt egy kutatása még a háború második hetében, az derült ki, hogy a fideszes hívek jelentős része azt gondolja, hogy Putyin agresszor, és egy kicsit később, tehát egy-két héttel később, amikor felvették ugyanezt a mintát, a többség még mindig ezt gondolta, de azért már sokkal kevesebben gondolták. Tehát itthon is működik a propaganda. Mennyire vagyunk mi is annyira vasfedő alatt, mint az orosz társadalom? Ami azért hasonlít ahhoz, amit Sz. Bíró Zoltán vázolt az orosz állami tévével kapcsolatban.

László Mindig van hova fejlődni, és a magyar hatalom abszolút az orosz mintát követi számtalan tekintetben, de azért még messze nem tartunk ott. Ami a buborékot illeti, a cél határozottan ugyanaz. Elképzelhető, sőt egész biztos, hogy ugyanarra a szintre nem fogunk eljutni, de a minta ez, látjuk évek óta. Most nem fogom felmondani a leckét az elmúlt tizenkét év médiapiaci átértékeléséről, a jelenlévők ezzel tökéletesen tisztában vannak. De hát fojtogatóan szűkül a független információhoz való hozzáférés lehetősége. Aki ezt kifejezetten keresi, az még Magyarországon minden további nélkül meg tudja találni. Mi, független elemzők nemhogy nem vagyunk börtönben, hanem nyíltan elmondhatjuk, hogy mit gondolunk. Egy a Political Capitalhez hasonló intézetet már rég bezártak volna Oroszországban. De itt (még?) nem tartunk. Hogy a szűk szakterületemnél maradjak, mindenki azt kérdezi, hogy választási csalásokra kell-e számítani. Putyini értelemben nem. Nem fognak nem létező személyek nevében szavazólapokat tömködni az

urnákba, de nem is itt kezdődnek a választási visszaélések. Hanem ott, hogy tizenkét éve permanens kampányt folytat az Orbán-kormány, lényegében nem állt le egy lélegzétvételyi időre sem. Nem nagyon tudunk felidézni az elmúlt tizenkét évből olyan pillanatot, amikor ne lett volna tele az ország a kék háttérű plakátokkal. Volt egy rövid időszak, amikor csak az oltásokról szólt a kormányzati kampány, de sokkal tovább láttuk Sorost, olykor Junckert meg az emojiakat – tájékoztató kampány címen. Ez minimum erőfölénnyel való visszaélés; az ellenzék nem tudja ezzel felvenni a versenyt. A kormány közpénzből kampányol tizenkét éve, ez olyan helyzetet teremt, ami óriási versenyhátrányt jelent az ellenzéknek, és még így is nagyjából fej fej melletti most a verseny. Nem fej fej melletti, azért van némi kormánypárti előny. Tehát ahhoz képest, hogy mi mindent tud bevetni a kormányoldal, és milyen szerények az ellenzék lehetőségei, én csodálkozom rajta, hogy ilyen minimális a kormányoldal előnye. Mi is volt az eredeti kérdés?

Herskovits A vasfedő...

László No, akkor ezt megválaszoltuk. Nem tudom, milyen gyakran járnak kisebb településeken. Én jó pár helyen megfordultam. Vegyük például a népszavazást. Erről itt Budapesten hajlamosak vagyunk elfeledkezni. Ahogy egyre kisebb településekre érünk be, úgy lesz egyre több népszavazási plakát. Viszonylag kevés az egyszerű sikerpropaganda, ebből van a több, és a legtöbb természetesen az ellenzékét lejárató plakát mindenfelé. Tehát vidéken

jól látszik, hogy a kormánypártnak nincs versenytársa, és nemcsak most, kampányidőszakban, hanem bármikor, amikor mentünk egy-egy kistelepülésre, csak kormányzati plakátokat láttunk, semmi mást. Látszik azért a zavarodottság a kormányoldalon is. Leginkább a kommentszekciókon lehet kiválóan szórakozni, most az jelenti Orbánnak leginkább a fő kihívást, hogy szavazótáborának szűk részét elkötelezett Putyin-pártivá tette, a döntő többségnek meg teljesen mindegy, hogy éppen mit mond, ott csak az a lényeg, hogy Orbán Viktor mondja. Őket könnyű átállítani. De azért tízévnyi nagyon intenzív Nyugatellenes propaganda, ami párosult az oroszbarátsággal, nem múlik el nyomtalanul. Érezhető a zavarodottság, főleg a tanultabb városi fideszes szavazók körében, mert ne higgyük, hogy fideszesek nincsenek a nagyobb városokban. Ez az egyik legfőbb tévhit, hogy csak a kistelepüléseken vannak. Egyáltalán nem igaz. Nézzük meg a 2019-es önkormányzati választási eredményeket, ahol bár több polgármesteri pozíciót szerzett az ellenzék, a '18-as választási eredmény alapján az összes budapesti kerületet meg kellett volna nyernie az ellenzéknek, végül csak 14-9 arányban nyert az ellenzék, tehát kilenc kerületet simán meg tudott fogni a Fidesz. Most is úgy tekintünk Budapestre, hogy 18-ból 18-at az ellenzéknek el kell hoznia, de legalább van kettő-három, talán még több is, ahol a Fidesz meglepetést tud okozni.

Herskovits Ugyanennek a választói rétegnek mennyire okoz kognitív disszonanciát az, hogy ássa el

magát teljesen Orbán Viktor külpolitikai téren, ahogyan erodálódik a V4, ahogy Zelenszkij elég sok időt szentelt Orbán Viktornak az uniós csúcson tartott beszédében. Vajon ez taszítóan hat-e, vagy ez már tulajdonképpen nem számít, hiszen eddig is megvoltak ezek a folyamatok, csak most talán így élesebben látszanak a háború miatt.

László Ennek a választásnak még mindig Orbán Viktor a legfőbb esélyese, de hosszú távon sokkal többet veszíthet. Mindaz, amit fölépített, ami a NER lényege, óriási veszélyben van. Nem akart kilépni az Európai Néppártból sem, esze ágában nem volt, akkor lépett ki, amikor már nem volt más választása, és utána megpróbálta összerakni azt a szélsőjobboldali frakciót, amely leginkább az Oroszországhoz fűződő viszony miatt nem jöhetett össze. Akkor még jóval gyengébb állapotban volt az úgynevezett Nyugat, amit a háború valamennyire összerántott. Friss hír, hogy a lengyel védelmi miniszter sem jön Magyarországra, és lefújták az egész csúcst. Ezzel a V4-ből Orbán Viktornak sikerült V1-et csinálnia. Azért ez új fejlemény. Fogja a levegő Orbán körül, és a háború, a geopolitikai helyzet kedvezőtlen helyzetbe fogja hozni. Ez együtt jár azzal a gazdasági nehézséggel, ami rá vár a következő években, már ha hatalmon marad. Itt az ellenzéknek sem lesz könnyű dolga, hogyha ezt mind-mind kezelnie kell, de akkor legalább számíthat a Nyugatnak a lelkesedésére és a támogatására. Orbánt, amennyire én meg tudom ítélni, egyre kevesebben veszik komolyan, és minden információt igyekeznek előle eltitkolni.

Rác Az az érdekes a magyar– orosz viszonyban, hogy nem nagyon látszik, pontosabban nyílt forrásokból nem igazolható, hogy a magyar– orosz viszony milyen értelemben jelentene profitot Magyarországnak. Tehát nem tudjuk, hogy ez az orosz orientáció hol éri meg. A keleti nyitás, ez a csodálatos állatfaj, azzal a narratívával indult, hogy keleti szelek fújnak, tehát keletre kell hajózni. Na most aki már valaha látott vitorláshajót, tudja, hogy ha keletről fúj a szél, akkor mindenféle lehet menni, keletre speciel pont nehéz. A keleti nyitásnak az volt a célja, hogy a külkereskedelemben és az exportban, illetőleg a külföldi tőke idevonzásában csökkentjük az Európai Unió súlyát, tehát hogy több tőke jöjjön keletről, a magyarok pedig ügyesebben tudjanak exportálni keletre. Ezekre a gazdasági érdekekre hivatkozva legitimáltuk belföldön, hogy miért kell barátkozni Kínával, Azerbajdzsánnal, Oroszországgal, ezzel a három, nagyon autoriter országgal. Ha megnézzük az elmúlt kilenc évet, egyáltalán nem nőtt a bejövő tőke, tehát nem sikerült az EU részesedését csökkenteni. Másrészt ahonnan mégis keletről jött a működő tőke, azok pont nem az autoriter országok, hanem például Dél-Korea az akkumulátorgyártással meg az autóalkatrészekkel meg hasonlókkal. Tehát miközben az autoriter rendszerekkel való barátkozást legitimáltuk a gazdasági motivációkkal, gazdasági haszonszerzéssel, a gazdasági haszon pont nem az autoriter országokból származott. Csak ugye ez úgy van el adva, hogy ez mind a keleti nyitás eredménye, pedig, mondjuk, a Kínával fenntartott szorosabb viszony, az valószínűleg

pont nem segít a dél-koreai kapcsolatokon – vagy valamit én értek félre Ázsiáról. Na most nézzük meg, hogy mi a konkrét profit orosz irányból most, amióta tart a háború. Oroszország most készül betiltani, hogy az európai uniós országokba beutazzanak. Kivétel lenne Magyarország? Nem kivétel. Oroszország boldogan kémkedik minden NATO-szövetséges után. Kivétel Magyarország? Ó, nem, egy kicsit sem, sőt, épp az ellenkezője az igaz. Amikor az EU bevezette a szankciókat '14-ben Oroszországgal szemben, Oroszország válaszul mezőgazdasági ellenszankciókat vezetett be. Na most ez egy trükkös dolog. Itthon az szokott lenni a narratíva, hogy a magyar mezőgazdasági export Oroszországban bezuhant az uniós szankció miatt. Ez viszont tényszerűen nem igaz. Az uniós szankciók ugyanis nem érintik a magyar mezőgazdasági exportot. A magyar mezőgazdasági exportot az orosz ellenszankciók érintik. Ez így van, el lehet olvasni a szöveget, tehát csak itthon van úgy eladva, hogy az uniós szankciók hibája az egész. Ha Oroszország valóban szeretne bennünket – mert az orosz ellenszankciók nem kollektíve az EU ellen vannak, hanem tagállami szinten –, akkor simán megtehetnék, hogy Magyarországgal szemben ezeket a szankciókat eltörlik. De nem teszik meg. Nem látjuk tehát, hogy hol a profit. Nem látjuk, hogy nemzetgazdasági értelemben hol a profit, hogy ebből ki profitál, mert nagyon különös gesztusokat tesz a magyar diplomácia. Ugye a Barátság Érdemrend ennek az egésznek a megkoronázása. Hányan kaptak eddig Barátság Érdemrendet, hány magyar? Ez nagyon vicces dolog, előástam. Három

magyar kapott eddig Barátság Érdemrendet. Törőcsik Mari, Krausz Tamás és Szijjártó Péter. Törőcsik Mari nagyon-nagyon sokat tett az orosz meg a szovjet irodalom és színháztudomány magyarországi népszerűsítéséért, tehát egy legendás színészné érdemeit elismerte az Oroszországi Föderáció, ez teljesen rendben van. Krausz Tamás, aki szerintem megkérdőjelezhetetlen tekintélyű történész, szerintem a most elérhető legjobb Lenin-könyv az, amit ő írt. Manapság az emberek nem nagyon olvasnak Lenin-életrajzot, én speciel pont elolvastam, mert kíváncsi voltam. Hihetetlen jó könyv, és Krausz tényleg egy élet tudását írta bele, levéltárba járt, rengeteg elsődleges forrással dolgozott, szóval ezért a munkáért minden kitüntetéssel megérdemel, a Barátság Érdemrendet is. Van tehát egy legendás színésznőnk, aki kap egy ilyen érdemrendet, van egy legendás történésznőnk, meg van ugye harmadikként Szijjártó Péter. Miközben a profit nemzetgazdasági vagy stratégiai szinten nem látszik. Nyilván van mögötte valami más motiváció, de ezt nyilvános forrásokban nem tudom megtalálni. Tehát Paks kapcsán ugye, ha igaz az, hogy a Roszatom most kihátrál mögüle, a probléma megoldja saját magát, de Paks kapcsán is olyan volt a szerződés, amit erről tudni lehet, hogy kizárólag Oroszország járt jól vele. Tehát még az árfolyamkockázatot is a magyar fél viselte, a szerződésnek ez a része nyilvános. Fogalmunk sincs, hogy ez miért volt jó, és kinek jó. Nyilván van mögötte motiváció, nyilvános forrásokból dolgozó kutatóként addig tudok eljutni, hogy nem látszik, hogy gazdaságilag igazolható lenne.

Ha önmagában az energiafüggés magyarázza, valószínűleg lehetne azt csinálni, mint a többi európai ország, hogy szegmentálja az energiakérdést minden mástól. Mi valamiért nem csináljuk. Nehéz megmondani, hogy a gesztus, amit még mindig teszünk Oroszországnak, hol jelenik meg profitként. Nyilvános forrásokból egyszerűen nem látszik. Még a legértelmesebb motiváció az lenne, amit talán el lehet képzelni, hogy a kint lévő magyar üzleteket próbálják védeni. Melyik magyar cég a legaktívabb Oroszországban, akinek nagy a kitettsége? Sorrendben a Mol, a Richter, az OTP, illetve kisebb részben a Rába. A Rába teherautó-alkatrészeket, féltengelyeket szállít, kell az oroszoknak, nem tudják kiváltani, a Rábának valószínűleg nem lesz baja. Az OTP speciálisabb eset, egy bankfiók viszonylag könnyen bezárható vagy leépíthető. Az OTP be is jelentette, hogy nem finanszírozza tovább az oroszországi leánybankját. A Richter megint speciális eset, mert a Richterre szüksége van Oroszországnak, hiszen az orosz gyógyszerpiacon bizonyos szegmensekben piacvezető. A Richtert nem lehet csak úgy bezárni, mert magukat lövik lábon. Tehát igazából az egyetlen nagy kitettség, amit lehet, hogy védeni próbálunk, az a Mol, de azt nem tudjuk, hogy tényleg ez-e a stratégia. Lehet egy racionális elgondolás, de, mondjuk, más nyugati energiacégeknek is van még kitettségük Oroszországban, ők nem próbálják ilyen módon védeni. Őszintén nem tudom, hogy ez tud-e működni. És tényleg sötétben tapogatózunk, semmiféle nyilvános információ nincs arról, hogy mi miért történik.

Sz. Bíró Volt idő, amikor nem keleti nyitásnak, hanem keleti szélnek hívták ezt a programot. Tettem akkor szűk körben egy javaslatot, hogy a Moszkva teret az átnevezése után jobb lett volna Keleti Széll Kálmán térnek hívni, mert így valami megmaradhatott volna a Moszkva tér emlékéből. Látna azonban mindazt, ami Ukrajnával történik, már nem gondolok erre. Inkább arra gondolok, hogy ideje lenne egy fontos budapesti teret Kijevről elnevezni... Ami pedig a magyar–oroszc gazdasági kapcsolatokat illeti, nem látszik, hogy a politikai közeledésnek bárminemű üzleti haszna lett volna. Nincsenek igazán jelentős oroszországi magyar beruházások, és a külkereskedelmi forgalom alakulása sem igazolja vissza a magyar kormány oroszbarát politikáját. Oroszország nem kínált fel, még Paks kapcsán sem komoly magyar beruházási lehetőséget. Ehhez képest Paksot Lázár János egykor az évszázad üzletének nevezte. Csöndben jegyzem meg, hogy a paksi beruházás hitelfedezetét biztosító orosz Külgazdasági Bankot (VEB) a háború második napján mind az amerikaiak, mind az EU szankciós listára tették. Szerintem így aligha lesz folytatható a beruházás. Nem beszélve arról, hogy Oroszországot a szankciók elzárják a fejlett technológiáktól, úgyhogy aligha fog tudni eleget tenni kötelezettségeinek. Oroszország fejlett technológiáktól való elzárása már javában tart. Az egyik globális szinten is meghatározónak számító tajvani félvezetőgyár már a háború első hetében bejelentette, hogy nem fog semmilyen kapcsolatot tartani Oroszországgal. Ha elzárják a chipektől Oroszországot, pillanatokon belül egész iparágak

mehetnek tönkre, beleértve az űrprogramot is. Már elkészültek az első gazdasági prognózisok. Az orosz jegybank 8 százalékos recesszióval számol. De a visszaesés az újabb és újabb szankciók hatására pillanatok alatt két számjegyűvé válhat. Több beruházási bank is készített számításokat. Ők 7-9 százalékra becsülik a várható ideji recessziót. Ez lesz a negyedik év – 2015, 2016 és 2020 után –, amikor az orosz gazdaság lejtmenetre vált. Nem értem, hogy mi lehetett az a gazdasági, politikai, technológiai vagy bármilyen egyéb körülmény, amelyik a Fidesz-kormányt az Oroszországgal való szorosabb kapcsolat irányába fordította. Nem lehet látni azokat a magyar politikai közösség többsége számára jelentkező előnyöket, amelyek ebből a kapcsolatból származnának. Emlékezhethetünk, hogy ellenzékben azzal az Oroszországgal, amelyik akkor éppen üdvözölt partnere volt a vezető nyugati országoknak, a Fidesznek megannyi problémája volt. De azzal az Oroszországgal, amelyik szuverén államokból területet szakít ki, és egy szuverén állam területén lázadást szít, nos, ezzel az Oroszországgal valami miatt a Fidesz-kormány fontosnak tartotta a kapcsolatokat szorosabbá tételét. Vajon miért?

Herskovits Van-e valakinek kérdése, megjegyzése?

Domány András A lengyel kérdéshez tennék megjegyzést. Lengyelország a saját érdekeit nézi. Nem vitatom, volt abban némi személyes bátorság, hogy Morawieckiék elmentek Kijevbe. Tiszteletre méltó a lengyel közvélemény, társadalom egységes szolidaritása a nagyon is

létező kemény történelmi ellentétek ellenére. Nem kevesen vannak, akiknek nagypapája személyes élményként mesélte el, hogy hogyan irtották ki az ukránok az egész falut '43-ban Volhíniában. És azt, hogy a honi hadsereg bosszúból kiirtotta az ukrán falut. Mindezek ellenére nagy a szolidaritás, nagy az együttérzés, de azért van itt a kormányzat részéről egy cinikus számítás. Mi vagyunk most Európa hősei, Morawiecki miniszterelnökkel tárgyal mindenki. Odajött Biden elnök, és nagy beszédet mondott. Hát akkor talán nem fognak olyan kis vacakságokkal foglalkozni, hogy az igazságszolgáltatás függetlensége. Ide nekünk azonnal a helyreállítási alap pénzeit, fejezzék be az ellenünk folyó uniós eljárást. És mivel itt most teher lenne a bratánki barátsága, úgy fordítanak hátat Orbánnak, mintha sosem lettek volna barátok. Mert most az az érdekük, hogy ne terhelje őket ez a barátság. Mi most hősiiesen ellenállunk Ukrajna ügyében az oroszoknak, sugallják a lengyelek. Lehet, hogy egy idő múlva visszaáll a barátság, most egy kicsit szüneteltetjük. Błaszczak honvédelmi miniszter, aki nem volt hajlandó Budapestre jönni egy V4-es miniszteri találkozóra, fontos politikus, Kaczyński bizalmasa, nem jelentéktelen vezető. Már bocsánat, nem egy Benkő Tibor.

Szenes Ezt meg se hallottam!

Domány A másik: nagyon egyetérték azzal, hogy Oroszország gusztustalan módon visszaél az antifaszizmus jelszavaival és szellemével, mellesleg azért azt is feledtetve, hogy '39-től '41-ig a náci Németor-

szág hűségese szövetségese volt. De valóban nem lehet elvitatni a Szovjetunió szerepét a nácizmus legyőzésében, csak éppen akkor talán az elmúlt tíz-húsz évben nem kellett volna Európa összes létező új náciját finanszírozni, merthogy ezt tették Franciaországtól Olaszországon át Görögorszáig. Ez egy kicsit megingatja a nagy náciellenes szöveg erkölcsi alapját. Azt kérdelem, hogy ha majd túl leszünk a háborún, és Ukrajna ismét normális körülmények között tud működni, remélhető-e, hogy megpróbálnak reálisabban nézni a múltjukra? Ugyanaz a dilemma, mint a horvátoknál, a szlovákoknál, a három balti országban: akiknek rövid nemzetállami, történelmi múltjuk van, nincs kedvük kiszórni abból a múltból azt, amit pedig ki kéne. Ezért lehet uszutasamánia a horvát társadalom egy részében még ma is, pedig tömeggyilkos gazember banda volt, ezért lehet Tiso atyának Szlovákiában és az észt SS-veteránoknak valamiféle tiszteletük a mai napig, és ezért nem képesek megfelelően értékelni az ukránok az UPA-t, az egykori ukrán felkelő hadsereget meg Banderát, aki ugyan az volhíniai vérengzés idején már német koncentrációs táborban ült, de az ideológia megalapozásáért ő felelős. Suhevics viszont nem ült koncentrációs táborban, ma utcák meg iskolák vannak elnevezve róla, pedig Suhevics személyesen irányította a több mint százezer ártatlan lengyel civil elleni vérengzéseket. Várható-e, hogy képesek lesznek reálisabban értékelni, figyelembe véve, hogy az igazi nácik – az Azov tagjai – most hősök voltak. Ez nem könnyíti meg a dolgokat.

Sz. Bíró 2004 végén volt a narancsos fordulat Ukrajnában, 2005 elejétől Viktor Juscsenko személyében a Nyugat által támogatott elnöke volt 2010 elejéig Ukrajnának. Juscsenko gyorsan elfordult az igazán fontos kérdések megoldásától, és figyelmének középpontjába állította az emlékezetpolitika ügyét. Amikor a 2010. januári választáson az első fordulóban 5 százalékos eredménnyel kiesett a második forduló-ból, de még nincs meg az új elnök, posztumusz Ukrajna hőisévé nyilvánította Banderát, amire az akkor még élő Lech Kaczyński is felháborodott levelet írt, hogy ez azért már mindennek a teteje. Ha Ukrajna konszolidált állapotban lenne, teljes joggal el lehetne várni tőle, hogy szabaduljon meg a szélsőséges nacionalistáktól, amennyire csak lehet, szorítsa vissza őket. De mivel a háborús viszonyok között a központi hatalom bizonyos mértékben rá volt szorulva ezekre az emberekre, ezért minden visszaszorításukra irányuló kísérlettel – amire a központi hatalom egyébként sem lett volna képes – Kijev csak újabb problémákat okozott volna a magának. Bízom benne, hogy lesz majd olyan Ukrajna, amelyikben a nacionalista szélsőségesek a perifériára szorulnak. Visszatérve Juscsenkóra, ő elkövette azt a hibát, hogy egy olyan országban próbált emlékezetpolitikai csatákat vívni, amelyiknek nincs közös történelmi emlékezete. Most van – száz-százötven éves késéssel – születőben a modern ukrán politikai nemzet. És ennek a folyamatnak úgy kell végbemennie, hogy eközben nem hagyatkozhatnak közös történelmi emlékezetre, merthogy az ország különböző részein élők egészen mást gondol-

nak nemcsak a 20. századi, hanem a korábbi történelemről is. Ilyen körülmények között a történelemhez fordulni és emlékezetpolitikai ütközeteket vállalni, nem a konszenzust, hanem a disszenzust erősítette.

Rácz Ukrajna számára az a kérdés, hogy mekkora területi veszteséget szenved. Ami a belpolitikát illeti, nem látom azt a forgatókönyvet, ami megakadályozná, hogy az ukrán politika egésze markánsan jobbra tolódjon. De már a Krím elvesztésével kiesett kétmillió potenciális oroszbarát szavazó. Az eddig megszállt Donbasz elvesztésével kiesett további négy és fél millió, most Oroszország elviszi magával a teljes Donyeck és Luhanszk megyét, az további másfél millió ember. Ha nem lótték volna szét a többi orosz ajkú települést, még akkor is olyan sok oroszbarát szavazó esik ki a rendszerből, hogy Ukrajnában oroszbarát politikai párt demokratikusan soha többet nem fog kormányra kerülni, egyszerűen mert nincsenek szavazói. Az egész történet a legtragikusabb része, hogy az orosz ajkú városokat, ahol nagy számú orosz vagy orosz anyanyelvű ukrán él, az orosz hadsereg lövi rommá. Mivel kiesnek az oroszpárti szavazók, és egyáltalán nem biztos, hogy a most felfüggesztett oroszpárti politikai pártok újra tudnak működni, valószínűsíthető a jobbratolódás. Háborús vereség után minden politikai spektrum mindig jobbra tolódik, mert sértve van a nemzeti öntudat, meg bűnbakot kell találni. Ha pedig véletlenül győznének, akkor pláne. Nagyon furcsa lenne, hogyha Oroszország nem ragaszkodna az orosz nyelv valamiféle státuszához vagy a kisebbségpolitikai engedményekhez.

Valószínűleg továbbra is szerepel az orosz célok között (még ha most épp nem is hangsúlyozzák), hogy az orosz nyelv státuszát beleírassák az ukrán alkotmányba, és akkor az ukrán nacionalisták az oroszokhoz nem nyúlhatnak majd ugyan, de ettől még majd a görögökhöz, bolgárokhoz, lengyelekhez, románokhoz, magyarokhoz simán. Sajnos tehát benne van a pakliban, hogy az, ami Ukrajnából marad, rettenetesen jobbra fog tolódni, és a nemzeti kisebbségek nagyon-nagyon alkalmasak lesznek arra, hogy bűnbakot faragjanak belőlük. A lengyelek megúszhatják, mert Lengyelország sokat segít, meg a legtöbb tőke úgyszintén Lengyelországból jön, 2,3 millió ukrán menekült van Lengyelországban. De mondjuk görög kisebbségnek lenni nem biztos, hogy jó lesz. Magyar kisebbségnek lenni pedig kifejezetten rossz lesz. Attól tartok, hogy azt a nemzeti frusztrációt, amit egy háborús vereség okoz, úgy próbálják levezetni, hogy gőzleeresztő szelepként negatív irányba instrumentalizálják az emlékezetpolitikát, hogy közben a nagypolitikában lehessen pragmatikusan együttműködni a Nyugattal. Tehát kettős játékra számítok. És akkor sajnos itt nem látszik az, hogy mitől tennék félre ezt a nagyon nacionalista politikai megközelítést. Ha én ukrán vezető lennék, valahogy le kellene vezetnem a háborús frusztrációt. Elengedem a nacionalistákat, írjanak történelemkönyveket, meg berakom őket az iskolákba, hogy lehessen fontosabb dolgokkal, például az újjáépítéssel foglalkozni. Valójában csak az a kérdés, hogy mennyire fog jobbra tolódni az ukrán politika, és mi lesz az olyan első, másodvonalbeli oroszbarát politikai szereplőkkel, akik még az országban vannak.

Sz. Bíró Az orosz többségű városokat az orosz erők szétbombázzák, de Isztambulban a tárgyalások egyik eredménye épp az volt, hogy az oroszok elengedték az orosz nyelv különleges státuszára vonatkozó követelésüket. Ez is mutatja, hogy mennyire nem erről szólt a 2014-ben kezdődő kelet-ukrajnai történet. Eddig is egyértelmű volt, hogy nem a nyelvhasználat körüli vita volt az oka annak, hogy Moszkva durván beavatkozott Ukrajna életébe, hanem az a törekvés, hogy Moszkva fenn tudja tartani Ukrajna feletti politikai felügyeletét. Az a Megyinszkij, aki most vezeti az orosz delegációt, két és fél évvel ezelőtt hosszú dolgotatot szentelt még kulturális miniszterként annak, hogy milyen nagy győzelme volt a szovjet diplomáciának a Molotov–Ribbentrop-paktum megkötése. Szerinte abban hibázott a szovjet korszak politikája, hogy szégyellte ezt, és nem hozta nyilvánosságra a titkos záradékot, holott büszkének kellett volna rá lennie. Most mindezt azért hozom szóba, mert miután Putyin menesztette Megyinszkijt miniszteri posztjáról, rögtön megtette emlékezetpolitikai főtanácsadójává. Ez az ember, aki elképesztő történelmi lázalmokkal áll elő, voltaképp Putyin rossz szelleme. Amit Putyin az elmúlt két évben három hosszú történelmi dolgotatban kifejtett, azt alighanem jórészt Megyinszkij hatására tette.

Váradi Júlia Az a kérdés, hogy mennyire reális jobbratolódásról beszélni ott, ahol egy zsidó az elnök. Mennyire fontos kérdés ez, van-e, lehet-e hatása az események alakulására? A másik, hogy kinek milyen előnye lehet abból az orbáni körben,

hogy Oroszországgal ennyire szoros kapcsolatot épített ki a magyar kormány. Ebből leginkább Oroszországnak van előnye. Nem hiszem, hogy ezt bárki megkérdőjelezné.

Sz. Bíró Két rövid dolgot mondanék Zelenszkij zsidóságáról. Volt a modern Ukrajna történetében egy néhány hónapos időszak, amikor Porosenko, az előző elnök leköszönt, de az új elnök mellett még ott szolgált az előző miniszterelnök, egy bizonyos Volodimir Hrojszman, egy hitét megvalló és azt nyilvánosan gyakorló zsidó ember. Vagyis néhány hónap a közelmúlt ukrán történelmében, amikor a két legfontosabb közjogi méltóság, az elnök és a miniszterelnök is zsidó ember volt. Zelenszkijt 70 százalék fölött választották meg, és nem volt titok, hogy kiról is van szó. Ne feledjük el, hogy Ukrajna területén van az orosz birodalomnak az a része, amit egykor letelepedési övezetnek, vagyis cserta oszedlosztyinak hívtak, ahova II. Katalin idején beszorították a zsidóságot, és ahonnan a birodalom belső területeire, így a két történelmi fővárosba, Szentpétervárra és Moszkvába csak megfelelő képzettség és vagyonosság esetén lehetett áttelepülni. Más kérdés, hogy a második világháborúban a Szovjetunió keleti részén, az egykori letelepedési övezetben élő zsidóknak volt a legkisebb esélyük a holokauszt túlélésére, többségüknek nem volt idejük az elmenekülésre. Tehát az ukrán társadalom nagy többsége számára egyáltalán nem új keletű fejlemény a zsidókkal való együttélés. Ha a társadalom többségének ez bárminemű problémát okozott volna, aligha választották volna meg

Zelenszkijt nagy fölénnyel. Amikor megválasztották, az volt az érzésem, hogy az ukránok nem elnököt, hanem varázslót választottak. És ezt meg tudtam érteni, mert egy olyan társadalom, amilyen az ukrán, amelyik annyiféle megpróbáltatáson ment keresztül az elmúlt harminc évben, nem elnökre vágyott, hanem egy olyan emberre, aki meg tudja oldani a problémáit, mégpedig gyorsan. A politika világán kívülről jövő Zelenszkij elvárásolta őket. Tudjuk, és én emiatt nem vagyok csalódott, hogy sok mindent nem tudott teljesíteni, mert teljesíthetetlen volt. De most a háború napjaiban fellépett a történelem színpadára. És sokan azok közül is, akik korábban nem szimpatizáltak vele, most felnéznek rá. Egy masszívan antiszemita közegben ez aligha történhetett volna meg. Úgyhogy Ukrajna kapcsán nincsenek antiszemita félelmeim.

31

Rác Az, hogy az elnök részben zsidó származású, nem jelent hátrányt a belpolitikában. A külpolitikában most a háborús helyzetben nagyon ügyesen lehet instrumentalizálni. Annak, hogy a nácitlanításnak elvegyék az életét, Zelenszkij javaslatára kitalálták, hogy akkor tárgyaljunk Izraelben, mert Izrael az a hely, ahol még Megyinszkij sem tud agyatlanul náicizni. Az oroszok erre rájöttek, és nyilván nem mentek bele, hogy Izraelben legyen a tárgyalás, hanem maradtak Isztambulban, de Zelenszkij erre cselesen rápróbált, hátha összejön. Az ukrán belpolitikában a zsidókérdés nem faktor. Ha az ember a nagyon szélsőjobbos ukrán talkshow-kat nézi, azt látja, hogy Hrojszman nevével időnként viccelődtek, de ennél tovább ez sem ment.

Annyira multietnikus ez a társadalom, hogy bőven belefér. Oroszországban viszont szerintem elképzelhetetlen lenne egy Grojszmann nevű miniszterelnök, Ukrajnában simán.

Várad Most már csak annyit szeretnék tudni a rejtélyes magyar–orosz kapcsolatokról, hogy lehet valaki Roszatom-fővállalkozó? Hogy lehet valaki Roszatom-vállalkozó? Az én kis családi kft.-m lehet-e Roszatom-beszállító?

Rác Azért nem lehet a kis kft. Roszatom-beszállító, mert nincs neki Roszatom-beszállítói tanúsítványa. Magyarországon a Paks-szerződés előtt egyetlen cégnek volt ilyen tanúsítványa, ez a Ganz leányvállalata, amely turbinaalkatrészeket meg hasonlókat gyárt az orosz erőműveknek, évtizedek óta csinálja. Egyébként orosz tulajdonban van a cég, ez teljesen normális is így. Senki másnak nem volt Roszatom-beszállítói tanúsítványa. Amikor elkezdtünk tárgyalni a hitelszerződésről, 40 százalékos ígérték magyar alvállalkozóknak, de ez már a második ajánlat volt, mert az első ajánlat, amit a magyarok kértek, az volt, hogy a hitel 40 százaléka hadd legyen szabad felhasználású, tehát hogy a hitel 40 százaléka hadd menjen konkrétan bármire. Na most nyilván az oroszok sem hülyék, ebbe nem mentek bele, és akkor erre lett az a megoldás, hogy akkor 40 százalék mehet a magyar vállalkozóknak. És itt jött a probléma: honnan lesz a magyar vállalkozónak Roszatom-beszállítói tanúsítványa? Ez nem úgy működik, hogy két másnapos orosz szerel egy Zsigulit egy sufniiban... a Roszatom mégiscsak komoly cég. Nem lehet

csak úgy ilyen beszállítói tanúsítványt szerezni, úgyhogy Mészáros Lőrinc végül ezt úgy oldotta meg, hogy vett egy cseh céget, amelyeknek van ilyen beszállítói tanúsítványa. Úgyhogy most egyetlenegy olyan üzleti kör van Magyarországon, amelyik bármi fontosat tud építeni az úton meg a csatornahálózaton kívül is, ez Mészáros egyik cége. Tavaly ősszel jártam Pakson, a leendő erőmű helyén akkor nyuszik szaladgáltak, nagyon aranyosak voltak. Semmi sem látszott abból, hogy ott a közeljövőben erőmű épülne.

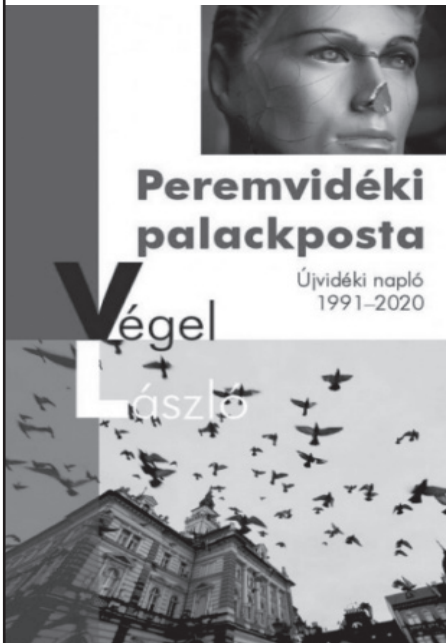
Sz. Bíró Az orosz ipari kultúráról és a digitális térben való tájékozódásról jut eszembe a következő történet. Nemrég vetítették a Navalnijról készített amerikai dokumentumfilmet, amit mindenkinek csak ajánlani tudok. Van a filmnek egy epizódja, amiről korábban nem hallottam, de felettébb beszédes. Mutatja, hogy komoly posztokon lévő orosz státuszférfiak milyen ügyetlenül mozognak és tájékozódnak a digitális térben. Jól tájékozott moszkvaiak egy ideje Bortnyikovot, az FSZB igazgatóját Moszkva4-nek hívják. Teszik ezt azért, mert számítógépének jelszavát, ami először Moszkva1 volt, annak első feltörése után Moszkva2-re, majd az újabb hackertámadást követően Moszkva3-ra, végül pedig Moszkva4-re módosította. És ő a legfontosabb orosz titkosszolgálat igazgatója.

P. Szűcs Nagyon régen éreztem a múlt időt ilyen konkrétan, mint most. A meghívót azzal a hátsó szándékkal küldtem ki, hogy a háború mindent meg fog változtatni. Merthogy olyan esemény történt, amely a mi ol-

dalunk számára alapvetően és jótékonyan fogja befolyásolni a választást. De azt nem számítottam bele, hogy a közvetlen környezetem, a bolti eladó és mások azt fogják mondani, hogy az ellenzék háborúba viszi az országot. Kérdeztem: ezt honnan hallották? Mondták, mondják. Tehát az eredeti feltevésem, amikor úgy gondoltam, hogy beszéljünk erről, már akkor gellert kapott, amikor itt találkoztunk. Már most nem olyan a helyzet, mint amikor két héttel ezelőtt kiküldtem a meghívókat. És milyen lesz akkor, amikor megkapjátok, megkapják a szöveget! Hiszen már a meghívóba beleírtam, hogy ennek a beszélgetésnek pikantériája lesz a felvétel időpontja. Azaz amikor föl vesszük, még a választás előtt vagyunk, viszont olvasni a választás után fogjuk a szöveget.

És hát milyen érdekes, menet közben is eszembe jutott a múlt idő, például esetünk Krausz Tamással. Én csak most hallottam, hogy Barátság-érmét kapott, ami 38 évvel ezelőtt igencsak meglepett volna. Ez is a múlt időhöz tartozik. Annak idején, réges-régen, a *Mozgó Világ* általam szerkesztett első számainak egyikét bezúzták a Trockij-összeállítás miatt, amelyet Krausz Tamás szervezett. Az ő tanulmánya miatt zúzták be. Csak az volt az érdekes, hogy ez nem magyar iniciatívák alapján történt, hanem ténylegesen szovjet feljelentésre. Sosem gondoltam volna, hogy az utódállamban orosz barátsági érmét fog kapni. Íme a változó idő, úgy is, mint távolság, amelyet most itt, mint üveggyölyöt, megkaptunk. Köszönöm szépen a beszélgetést.

Szerzőink könyvei

Magyarország 1956 – Ukrajna 2022 Különbségek és hasonlóságok

2022. február 24-én, az Ukrajna elleni orosz támadás napján valószínűleg nagyon sok embernek jutott eszébe 1956 és Magyarország. Beszélhetünk-e elemző módon a két esemény párhuzamairól? Vajon alkalmazható-e a történeti összehasonlítás módszere két olyan jelenségre, amelyek közül az egyik a jelenkor *történelméhez* tartozik, a másik viszont *a jelen egyik története*? A 20. század első felének kiváló, az *Annales* című társadalomtörténeti folyóirattal iskolát teremtő francia történész, Marc Bloch szerint a történelmi összehasonlításnak két szükséges feltétele van: a megfigyelt tények bizonyos fokú hasonlósága és környezetük bizonyos fokú különbözősége. Az összehasonlító történetírás két fő típusát különböztette meg, az illusztratív, illetve az analitikus eljárást. Az illusztratív összehasonlítás azt jelenti, hogy az egymás mellé rendelt egységeket nem közvetlenül egymásra, hanem valamely rajtuk kívüli elméletre vagy általános fogalomra vonatkoztatjuk azért, hogy egy adott elméletre vonatkozó igazolást találjunk az empiriában. Kizárólag az általános tézist alátámasztó egyedi bizonyítékok válnak ekkor érdekessé, mint az összehasonlítás egységei. Analitikus összehasonlítás esetében viszont minél számosabb egyedi bizonyítékot vonatkoztatunk közvetlenül egymásra. Az ezekben talált közös

elemeket szűrjük ki, és az ebből adódó általánosítás vonalát követjük. A mostani esetben nyilvánvalóan az utóbbiról beszélhetünk, egymásra vonatkoztatásról – már ha egyáltalán lehetséges mindez.

Érdekes még két megszorítással élni. Először amennyiben párhuzamosságról beszélünk, akkor egyrészt két teljesen egyenrangú jelenséget konstituálunk, hiszen a párhuzamos két vonala teljesen egyenrangú – mindössze metszéspontjukat utaljuk a megismerhetetlenbe. Ez, mint látni fogjuk, az ötvenhatos Magyarország és a jelenkori Ukrajna esetében nem áll fenn. A másik, hogy mivel az ukrajnai háború elhúzódik (e sorok írásakor ötvenedik napja tart), már nem lehet arról szó, amire oly sokan utaltak (magam is) az első napokban – hogy a háború rövid ideig tart, végkimenetele pedig „máris” (előre) kiszámítható. A jelenbeli történet még mindig nyitott. Különbségekről és hasonlóságokról érdemes tehát beszélni. Az előbbiek nyilvánvalóak, az utóbbiak ugyancsak figyelemre méltók, akkor is, a részleteket illetően nyilvánvaló eltéréseket látunk.

Különbségek

1. *Tapasztalat.* Ezt a különbséget alapvetően a távlat határozza meg. Amíg a magyar forradalom egy sok évtizede keletkezett, azóta sokszor megbeszélt, értékelt, sőt átértékelt történeti tapasztalat számunkra és

a világnak, addig ami Ukrajnában történik, a legnagyobb mértékben jelen idejű. Meghatározza mai hétköznapjainkat – ez 1956 emlékezetéről már nem mondható el. Történeti idő és jelen idő egészen más struktúrákba rendeződik gondolkodásunkban: 1956 többé-kevésbé kialakult jelentésű, szekvenciájú történetei alapvetően különböznek az ukrainai háborútól, amelynek eseményei a jövő függvényében legfeljebb lehetséges helyeken lebegnek, a jelentések pedig az *egészet* illetően egyelőre bizonytalanok. Eleinte óráról órára érkeztek új és újabb ajánlatok e jelentésekre. Mára a „lelassult” vagy úgy érzékelt intenzitás következtében mind ritkábban, de mégis folyamatosan érkeznek.

2. *Világpolitikai kontextus.* 1956-ban két nagy szemben álló tömb, a Szovjetunió vezette úgynevezett szocialista tábor és a kapitalista Nyugat határozta meg a világpolitikát. Azokét az országokét és térségeket is, amelyek egyikhez sem tartoztak. Kétpólusú világrendszerben tört ki a magyar forradalom, a kettő földrajzi, kulturális, katonai határterületén. Ma nem beszélhetünk két pólusról. Noha 1989–91 után sokáig úgy tűnt, hogy a világ egypólusúvá és az Egyesült Államok (így a Nyugat civilizációja) dominánssá válik, ma sokkal inkább beszélhetünk multipolaritásról sokszoros kölcsönös függőségek mellett. Szólnak ugyan érvek amellett, hogy Amerika minden bizonytalanság ellenére vezető szerepet játszik, de legalább annyi ellene is – nem melleleg az orosz háborús kezdeményezés ebben (is) változást hozhat.

3. *A konfliktus földrajzi dimenziói.* Ukrajna területe 603 ezer négyzetkilométer, Magyarországé 93 ezer, az

előbbi tehát hat és félszer nagyobb az utóbbinál. Az ukrán állam lakossága 44 millió fő, az 1956-os Magyarországon 10 millióan laktak. Ezek a hatalmas különbségek Ukrajna javára, egész más dimenziókat adnak annak, amit átélünk, beleértve a hasonlóság és a különbség érzését is.

4. *A megismerés lehetőségei.* Nagymértékben eltér az a lehetőség, ahogyan és amilyen mértékben információkat szerezhetünk az eseményekről. 1956 a nyugati országokban a tömeges audiovizuális médiakorszak nyitánya volt a televízió elterjedésével. Az angol BBC-nek már volt két viszonylag mobil, továbbítható képet és hangot rögzítő televíziós kamerája (felfért egy kisebb teherautóra); az egyiket el is küldték Magyarországra, de a harcok színhelyétől, Budapesttől távol tartották, hiszen drága volt a csúcstechnológia. Rádiókészülékkel már a keleti blokkban is rendelkezett a háztartások zöme. Az írott sajtó, amely általában 24 óra késéssel követhette az eseményeket, még világszerte fontos hírközlő és még fontosabb véleményformáló szerepet játszott. Ma a történéssel szó szerint egyidejűleg jár(hat)ja be a világot az eseményekről szóló testközeli filmfelvételek sokasága. Bármi történik, mintegy a jelenlét érzésével követhető a digitális média végtelen hálózatában. Ez persze nem jelenti azt, hogy *valójában* mindent tudunk – éppen ellenkezőleg. Paradox módon – és ez hasonlóság a különbségben – az egyetemes-egyidejű média korszakában ugyanúgy nem tudunk semmit, vagy csak nagy késéssel derülnek ki a dolgok, mint 1956-ban, amikor a helyszíni tudósítók beérkezése és a lapzárták időbeosztása határozta meg a hírközlést.

Az érdekelt felek tájékoztatáspolitikáját természetesen a hadi helyzet, a hadviselés érdekei formálják. Nem prioritás, hogy mindenki mindenről tudjon, épp ellenkezőleg. A hír akkor jó, ha propagandaértéke van, s hogy az információhiány vagy az irányított információ teszi a legjobb szolgálatot, az adott helyzettől függ.

5. *A konfliktus aktív szereplői.* A magyar forradalom belső konfliktusként indult: a magyar társadalom legaktívabb, változásokat akaró csoportjai álltak szemben a szovjet típusú rendszer hazai vezetésével, elitjével és fegyveres szervezeteivel; a szovjet politikai és katonai intervenció az egyik szereplő mellett nemzetközivé (államközivé) szélesítette ugyan az összecsapást, de az meg is maradt ezen a szinten. Hruscsov pártfőtitkár még attól is óvakodott, hogy a katonai asszisztenciát ígérő románokat bevonja a november 4-i támadásba, a szégyenletes jugoszláv közreműködés (Nagy Imréék becsalása követségükre ugyanaznap hajnalban) jól jött, de nem volt nélkülözhetetlen.

2022-ben két szuverén állam között valódi háború tört ki, a támadó Oroszország nem lépett fel semmiféle ukrajnai *politikai* csoport támogatójaként. Még kollaboráns kormányt sem léptetett fel, mint 1956-ban Magyarországon tette. Az orosz háborús retorika megengedi azt az értelmezést, hogy a kelet-ukrajnai orosz kisebbség védelmére siettek, de ezt még a propaganda sem hangsúlyozza túl, hiszen az oroszok lakta Donbassz jelentős része már évek óta orosz ellenőrzés alatt áll. A támadást cinikusan őszintén indokolták (nem engedhetik ki Ukrajnát befolyási övezetükből).

1956-ban a Nyugat passzívan figyelte a magyar eseményeket, a nemzetközi szervezetek közül legaktívabb az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága volt – *post festa*, akárcsak maga az Egyesült Nemzetek Szervezete. 1956-tól eltérően a Nyugat most nem pusztán retorikával vállal részt a konfliktusban: a rendelkezésére álló és megítélése szerint hozzáférhető eszközökkel igyekszik segíteni az agresszió áldozatává vált Ukrajnát. Ez fundamentális különbség; a magyar társadalom – illuzórikus módon – (legalább) hasonlóra várt 1956-ban.

6. *Időtartam.* Noha a magyar forradalom, mint *társadalmi mozgalom* nem ért véget a november 4-i szovjet intervencióval és a fegyveres ellenállás felszámolásával, világpolitikai eseményként lezárult. Így összesen feleannyi ideig sem tartott, mint az ukrajnai háború *most*, amikor nemigen lehet látni, mikor ér véget.

7. *Orosz (szovjet) belpolitika.* Hatvanhat éve a moszkvai döntésben nagy szerepet játszott az akkor évek óta zajló belső hatalmi harc, ami Sztálin halálát követően kezdődött. Az utódról és esetleges teljhatalmáról szólt, de egyben útkeresés is volt. Sztálin örökösei azt mérlegelték, vajon az ő módján vagy másképpen kormányozzák birodalmukat. Hruscsov, aki 1956-ban már egyetlen lépésre állt az egyeduralomtól, más utakat keresett, és az ebből adódó lehetőség egy ideig az 1956-os magyar válság „kezelésében” is nyitottnak tűnt. Ám éppen a hiányzó egy lépés miatt bizonyítania kellett, hogy kész alkalmazni elődje eszközeit. Ma egyelőre semmi nyoma annak, hogy az orosz belpolitika egyáltalán létezik és befolyásolja Putyin

elnök és környezete döntéseit. Más kérdés, hogy a konfliktus alakulhat úgy, hogy éppen a háborús kudarc és Oroszország elszigetelése a Nyugattól hoz létre revízióra hajlamos csoportot. Amennyire persze ez a centralizált autoriter diktatúrában egyáltalán értelmezhető, vagyis az „udvari körökben”. Fareed Zakaria, a CNN sztárműsorvezetője három nappal 2022. február 24. után már azt mondta: ezen a napon tört ki az új hidegháború. Lehetséges, de ezt nem két szuperhatalom katonai paritása határozza meg, hanem az, hogy melyik tudja politikai és gazdasági karanténba zárni a másikat. Az pedig nem Oroszország lesz, és ezt az orosz elit is nyilván látja.

8. *Fókusz.* 1956-ban egyidejűleg két válság is lekötötte (és megosztotta) a világ figyelmét: a magyar forradalommal párhuzamosan a Közel-Keleten háború tört ki a Szezi-csatorna ellenőrzéséért. Ilyen súlyú „versenytársa” az ukrán válságnak nincsen. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy világesemények versenyében az újdonság, még ha „normális” is, olyan fontos, hogy megelőzheti a rendkívülit. Ezekben a napokban a francia elnökválasztás (akárcsak 1956-ban az amerikai) időlegesen leszorította Ukrajnát a virtuális címoldalakról.

9. *Besorolhatatlan: Kína.* 1956-ban a világ legnépesebb országa, noha az évtizedes polgárháború alig hét éve ért véget, éppen bejelentkezett a világpolitika főszereplői közé. A kínai vezetés még nem is egészen nyíltan, egyelőre „csak” arra tartott igényt, hogy egyenrangú vezetője legyen a szocialista országok addig kizárólagosan szovjet vezette tömbjének. Tömbön belüli emancipációjában a

magyar ügyben elfoglalt álláspontja nagyon fontos szerepet játszott. Rövid habozás után a kínai vezetés támogatta, sőt ösztönözte a szovjet fegyveres intervenciót – előbb, mint ahogy Hruscsovék eldöntötték. Ezt nemsokára szemükre is hányták: revizionistának bélyegezték a forradalmat leverő szovjet vezetést. Ma Kína a világgazdaság egyik sajátos pólusává vált, és láthatólag politikai szempontból is igényt tart erre a szerepre. A szomszédjában ismét birodalmi ambíciókat mutató Oroszországgal kapcsolatban (mert Ukrajna ügye Kínát kizárólag ebből a szempontból érdekli) a kínai politika kivár a háttérben. Nem világos, hogy ezentúl ezeket a szándékokat is figyelembe kell-e vennie, vagy éppen ellenkezőleg: a szankciók sújtotta Oroszország gazdasági kényszerhelyzetében Kína „barátságára” lesz utalva a posztháborús világrendben.

Hasonlóságok

– részletkülönbségekkel

1. *Go West!* 1956 és 2022 egyik alapvető hasonlósága, hogy a konfliktus kiobbantó oka a Nyugat és Kelet közötti választás. Véleményem szerint ez helytálló, még ha egyesek vitatják is abban a formában, hogy valójában a Nyugat „próbálta (le)választani” Ukrajnát az orosz érdekerületről. Az ötvenhatos magyar társadalom többsége a szovjet típusú rendszer lebontását és egy demokratikus, harmadik utas berendezkedést tűzött ki célul – ez kilépést jelentett volna az országra kényszerített keleti rendszerből nyugati irányba. Ukrajna a kétezres évek elejétől próbálkozik hasonló irányvételrel.

Ugyanakkor ez a hasonlóság ennyire egyértelműen aligha áll. Ha lépté-

ket váltunk, és tüzetesebben elemezzük a két ország helyzetét, akkor arra kell utalni, hogy míg Magyarországot a legtöbb mértékadó történeti ábrázolás civilizatorikusan a Nyugathoz sorolja, ez Ukrajna esetében nincs így. A magyar állam a 10. század végén a nyugati kereszténység kulturális körébe sorolta magát, és ez hagyományként máig meghatározó. A Kelet és Nyugat között egy önálló történeti régiót, komországokat tételező társadalom- és kultúratörténet sem vitatja a nyugati vonzás dominanciáját. Ukrajna viszont e határvonal Kelethez közelebbi zónájában húzódik. Politikai választásaiban (ha volt rá módja) mindig megjelent a Nyugathoz vonzódás (még ha az ott elsősorban a lengyel–litván Rzeczpospolitát vagy a Habsburg Birodalmat jelentette is), de ezt sem a modern nemzetté válás időszaka előtt, sem azóta nem tudta „realizálni”. Nyugat- és Kelet-Ukrajna között vallási és olykor, törekvésekben legalábbis, politikai választvonal húzódik. A Szovjetunió négy és fél évtizedre Keletre tolta egész Ukrajnát, amely kívülről szemlélve egyértelműen a keleti ortodox civilizáció része lett. 2022-ben a keleti keretbe kényszerített entitás nem *visszaintegrálódni* próbál a Nyugatba, hanem megpróbál partot érni ott, ahol szabad akaratból, önálló államként soha nem sikerült. És mert a politikában a nagy kulturális alapú civilizációs hovatartozások szerepet játszanak ugyan, de főleg akkor, ha egybeesnek hatalmi, biztonsági, katonai megfontolásokkal, ez újabb hasonlóság. Míg 1956-ban Magyarországot, most 2022-ben Ukrajnát bizony *végzőleg* szovjet/ orosz befolyási övezetbe sorolja a Nyugat. Magyarország esetében ez teljesen egyértelmű volt 1956-ban.

Ukrajna esetében ma nem ennyire, a Nyugat elkötelezettsége, hangoztatott véleménye és cselekedetei arra utalnak, hogy sokan *bizonyos fokig* helyt adnának az ukrán kérelemnek, s fogadnák Ukrajnát a nyugati parton. De nem *teljesen*: a befogadás nem terjed ki a katonai biztonsági dimenzióra. Ott Ukrajna, harca közben is, az orosz föderáció befolyási zónájába tartozik.

2. *Erőszak*. A besorolás, a hovartartozás kérdése ott dől el, hogy az érdekeltek mit készek adni a szóban forgó területért. Az előbbi pontban említett hasonlóság azzal folytatható, hogy a Szovjetunió, illetve Oroszország diktatórikus hatalma mindkét esetben a fegyveres beavatkozást is vállalta érdekszférájáért. A hasonlóság e ponton véget is ér, nyilvánvaló ugyanis, hogy a fegyveres harcok dimenziói között nagy az eltérés. 2022-ben Ukrajna állami-politikai központja megmaradt, vezetésével egy intakt reguláris hadsereg (megkülönböző szabadcsapatok, amelyeknek errefelé a 16. századig visszanyúló kozák és egyéb hagyományai vannak) vette fel a harcot az orosz agresszióval. Magyarországon 1956-ban az összecsapások első, októberi és második, novemberi szakaszában egyaránt csak a civil fegyveres felkelők harcoltak, a hadsereg nem.

3. *Végzetes erőszakspirál perspektívája*. 1956 és 2022 egyaránt felvethette egy világméretű nukleáris összecsapás perspektíváját – amennyiben a Nyugat hajlandó lett volna/ lenne a közvetlen katonai részvételre. Magyarország esetében ez fel sem merült, éppen mert a döntéshozók várakozási horizontján erre az esetre nem is szerepelt más, mint a nukleáris armageddon végső és *egyetlen*

perspektívája. De nem beszéltek erről. Most az agresszió első napjaiban az orosz elnök „soha nem látott megtorlással” fenyegette meg a Nyugatot, és az orosz atomcsapásmérő eszközöket riadókézültségbe helyezték (kíváncsi lennék arra, mikor *nincsenek* ilyen készültségi fokozatban...). Ebből úgy tűnik: az orosz vezetés számításba vette, hogy a Nyugat, pontosabban a NATO esetleg katonailag is beavatkozik a háborújukba. Hogy túlmegy a fegyverszállításon, és bár ez nem jelenti ejtőernyősök küldését például Kijev felmentésére, de még légicsapásokat sem, viszont például légtérzárlatot igen. A helyzet sokkal fenyegetőbbnek tűnt, mint amit az 1956-os tapasztalatokból tudunk arról, mennyire féltek *akkor* az emberek. Azóta eltelt egy bő hónap, és világossá vált, hogy a NATO nem lépi túl a közvetett szerepvállalás határát. Az elhúzódó háború napvilágra kerülő piszkos mozzanatai, a polgári célpontok rendszeres támadása, a civil lakosság bántalmazása, sőt tömeges gyilkolása (Mariupol, Bucsa, Kramatorszk stb.) ebben semmiféle változást nem hoztak.

4. *Fegyveres agresszió – társadalmi válasz.* Az érintett társadalmak tevőlegesen szemben álltak és állnak az agresszorokkal. Hogy ez a hasonlóság hosszabb távon hogyan alakul, egyelőre nyitott kérdés. Magyarországon 1956-ban a katonai vereség ellenére a társadalom hosszasan küzdött az általános politikai sztrájk fegyverével. Tulajdonképpen csak 1957 január elejére fejeződött be az aktív ellenállás, annak ellenére, hogy a forradalmi kormány november 4-ét nem élte túl. Koordináló szerepét ugyan hamarosan átvette a Nagybudapesti Központi Munkásta-

nács, de csak egy további hónapra. Ukrajna kormánya, Zelenszkij elnökkel az élen megőrizte intaktségét, és a jelek szerint az ukrán társadalom bizalma vezetői iránt töretlen. Az agresszió elutasítását és az ukrán szuverenitás védelmét nem kérdőjelezi meg senki.

Tragikus társadalmi következmény emberek tömegének menekülése és esetleg emigrációja. Hogy ez a hasonlóság hogyan alakul a továbbiakban, ukránok milliói térnek-e vissza, vagy éppen ellenkezőleg, a végleges távozást választják, az a háború kimenetelétől függ. A hasonlóságban rejlő különbség félelmetes: Magyarország tartósan lakosságának két százalékát veszítette el 1956-ban. Ukrajnából viszont minden tizedik ember máris elmenekült, s valószínűleg többen is volnának, ha tehetnék.

5. *Nemzettudat-formáló tapasztalat.* A nemzeti dimenzió (a szovjet típusú szocializmus mint oktrojált, „nemzetidegen” berendezkedés) 1956-ban is nagy szerepet játszott. A nemzeti függetlenség volt a magyar forradalom legnagyobb egységesítő követelése, a többpártrendszer mellett. Hogy milyen *rendszert* választ a független, demokratikus Magyarország, csak ezek után következett. Ötvenhat elfoglalta helyét a nemzetet alkotó kollektív emlékezetben, ha ez a hely egyelőre eléggé rendetlen is: a vereség nyomasztó, az utána következő össznemzeti elfojtás kényelmetlen emlékei, az 1989 utáni versengő történetek és emlékezetpolitikai nyomások alaposan összekuszálták. A magyar nemzeti tudat alapszerkezetein nemigen változtat, minden jel szerint inkább annak kliséibe simul majd az idő múlásával.

Az ukrán nemzeti tudatot a 17. századtól a két Ukrajna határozta meg a Dnyeper két oldalán: a jobb parti görögkatolikus, nyugatra tekintő és a bal parti, pravoszláv, „Kis-Oroszország”. Ez a megosztottság túlélte a cári birodalmat és a szovjetet is, megmaradt a független Ukrajnában, és az új országot is másféle módon szemlélte. Ahogy Szilágyi Ákos szép esszéjében rámutatott (*HVG*, 2022. márc. 17.), a jobb part kulturális-etnikai alapú egységes nemzetállamot képzelt el, a bal part inkább állam-nemzetet, amiben Ukrajna vegyes, közte zömmel oroszul beszélő régiói is helyet kapnak. Az orosz támadók 2022-ben valószínűleg arra számítottak, hogy legalább a bal part szívesen, netán felszabadítóként fogadja őket. Ennek semmi nyoma. 2022 minden bizonnyal megteremti az egységes, honvédő és erkölcsileg mindenképpen győztes Ukrajna új nemzettudatát. Ez annál erősebb lesz, minél tovább tart a háború – és katonai, politikai kimenetelétől többé-kevésbé független. Az ellenálló ukrán népről nyilván mitikus történetek születnek, amilyenekre minden nemzetnek szüksége van – a mítosz reális alapja máris készen áll.

6. *A városi harc nehézségei.* Kevésbé lényeges hasonlóság, ami már Budapesten kiderült 1956-ban: a városi harc a nagy túlerőben lévő, jól felszerelt hadseregeknek nagy kihívást jelent. A magyar főváros utcáira október 24-én hajnalban bevonuló tankoszlopok ide-oda cirkáltak, és vagy a spontán sztrájk (meg a még közeli ostrom emlékei) miatt teljesen elnéptelenedett utcákat vagy fegyvertelen tüntetőket láttak. Másutt meg lesből városi gerillák támadtak rájuk, felgyújtottak néhány járművet, majd el-

tűntek, várszerű bérházak, középületek méter vastag falai közé húzódtak. Mostanáig az oroszok néhány kisebb várost foglaltak csak el Ukrajnában, a nagyobbak villámgyors bevételére nem sikerült (mint ez idáig Kijev esetében), vagy ha mégis, annak ára a város teljes szétlövése. Ez a budapesti november 4-i paradigma: az épületet, ahonnan puskalövés dördül, a harcok ágyúval lövik szét. A magyar főváros ennek nem esett végül áldozatul (leszámítva a harcok gócpontjait), de Szíria néhány városa vagy a csecsenföldi Groznij példája rámutat erre a félelmetes perspektívára.

Számunkra és a világ számára 1956 és 2022 legfontosabb hasonlósága a történetek erkölcsi jelentésével és – talán – jelentőségével kapcsolatos. Azzal, hogy kinek az oldalán áll az erkölcsi igazság – és ez egyik esetben sem kérdéses. Világos volt, és ma is az, hogy ki az agresszor, és ki védelmezi a hazáját. Nemzet, szülőföld, haza mai fogalmai a nyugati modernitásban születtek meg, tartalmukat annak kései szakaszában nyerték el. 1956 ennek is a vége felé esett. 2022 példája arra mutat, hogy ma, a modernitás utáni korszakban is érvényesek. Természetesen felvethető, hogy van-e a nemzetközi politikában egyáltalán az erkölcsi dimenzióknak bármi jelentősége. Ukrajna megtámadása arra mutat, hogy legalábbis a kérdés nem kerülhető meg. Arra mutat, hogy a cselekvésnek lehetségesek erkölcsi rugói is – amelyek meggondolásokra, sőt tettekhez vezethetnek gazdasági, politikai vagy más érdekekkel szemben is. Arra is rámutat, hogy az erkölcsi igazság bizonyos fokig független a háború katonai kimenetelétől. És mindebben talán benne van az 1956-os Budapest tapasztalata is.

Vizuális kontextusok

Bukta Imre képeiről

[U]gyanúgy mossa el arcvonásait majd az idő,
ahogy most szétfolyik itt az üvegen; valami nagy,
idegen szegénység tükröződött e képben...
Krasznahorkai László: Sátántangó

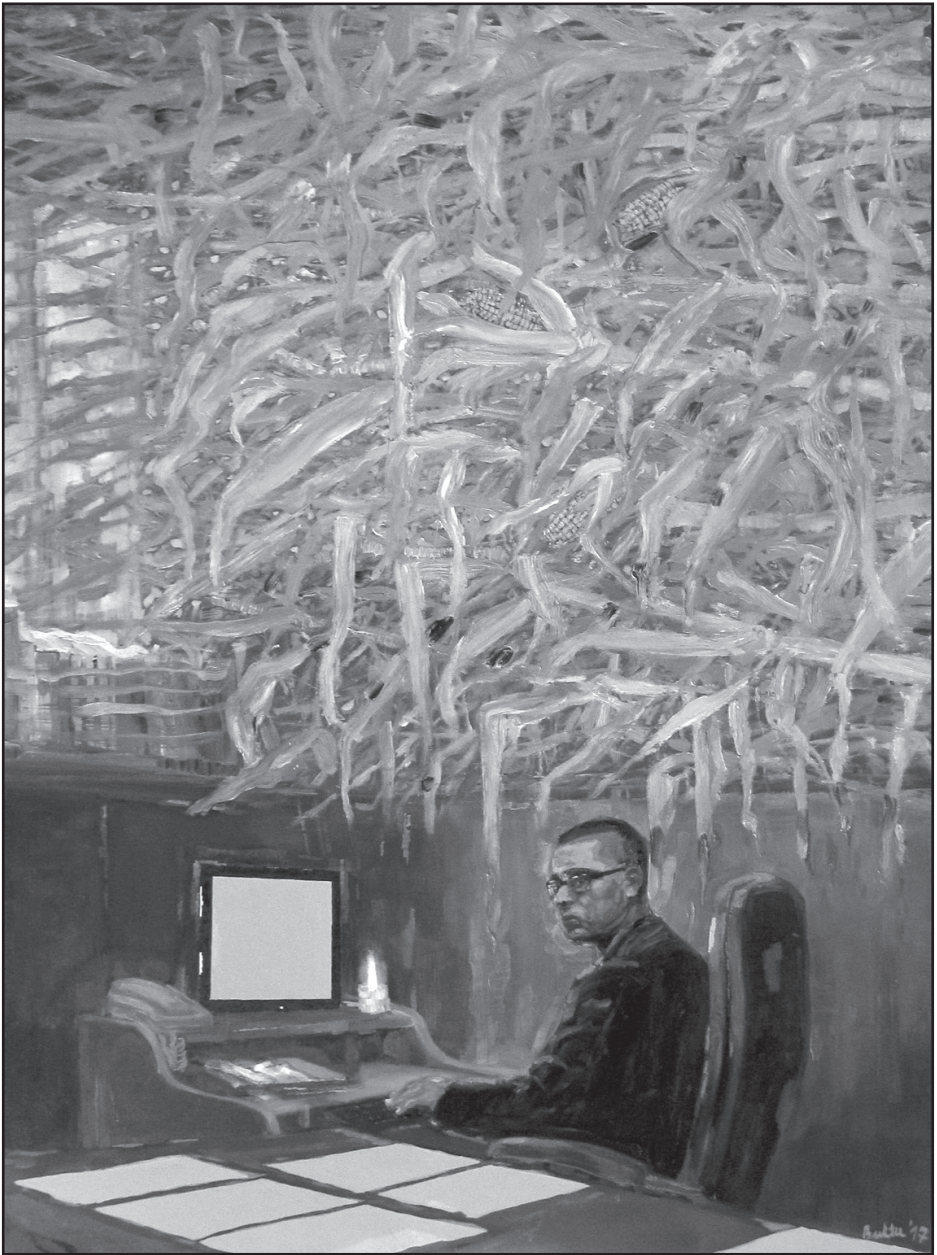
A 19. század közepétől a realizmus a különböző művészi irányzatok egyik leghatásosabb eszköze volt, aminek segítségével a nincstelenséget, az alávetettséget és a kiszolgáltatottságot ábrázolni lehetett, kiközösítve a szemlélőt kényelmes, külső pozíciójából. Bukta Imre mezőgazdasági művészete ennek az etikának az örököse, esztétikája azonban korunk kultúráját tükrözi. A klasszikus fogalmak rendszere – bizonyos szempontból a teljes rendszer fogalma is – tarthatatlanná vált, az egységes kultúra képét szubkultúrák és törések váltották fel. Ennek megfelelően Bukta képei a kulturális és vizuális kontextusok egymásra rétegzésén keresztül működnek, mintha a képi megfelelőjét keresné a posztmodern sűrű leírásnak, a kulturális antropológia és a kortárs néprajz módszertanainak.

A fogalmak felbomlásával párhuzamosan Bukta képei megkérdőjelezzik a kint és a bent fogalmát, a *Falusi Asszonyon* a jellegzetes útszéli fák és a falra akasztott feszület egymás mellé kerülnek, mintha az otthont és annak környezetét egyszerre, mégis különálló rétegekként jelenítenék meg. A *Vidéki Polgármester Plázamakettel* című kép a tervben rejlő településfejlesztési ellentmondást sajátos festői eszközökkel fejezi ki, ahogy a különböző stílusok és rajzi módszerek élesen elválnak egymástól.

A kulturális elidegenedés jelenik meg az *A megye legszebb fája* című képen. A táncoló párok és a háttérben várakozó lányok mintha nem találnák a helyüket, mozdulataik letargiát és elidegenedést mutatnak, mintha nem tudnák (mert nem is akarnák) felvenni a háttérből szóló szintetizátorzene ritmusát. A képen belüli képek egy másik, távoli világot mutatnak, ami hiába volt térben és időben közel, kulturálisan már elérhetetlenül messzire került. A szubkulturális lét egyben a világ teljességét is lehetetlenné teszi, a kontextus folyamatos változtatásával.

A *Krumplievők* című kép már címében is utal Van Goghra, az alakok elhelyezkedése és mozdulataik is felismerhetők, habár ruháik és jellegzetes arcvonásaik a mai vidéki Magyarországot idézik. Ami azonban radikálisan megváltozott, az a jelenet kontextusa: Van Gogh még egy szűk szobában, alig pislákoló lámpa fényénél mutatja be a jelenetet, míg Bukta egy képzelt, falak nélküli házban, azaz bútorozott mezőn helyezi el őket. A fehér falak zárt ürességét felváltotta a tér üressége, amit még a bútorok vagy az esetlegesen megjelenő dísz tárgyak sem tudnak kitölteni.

Gárdonyi László

Bukta Imre: Falusi jegyző lefoglalt kukoricával

Bukta Imre: Erzsi Párizsban

Hónapló

Dalos György

Séta a Vencel téren

Budapest–Prága–Berlin, 2022. április 9.

Rövid, szomorú alkalom, Lóránt Zsuzsa temetése (*Mozgó Világ*, 2022 április) hozta magával, hogy évek óta először nem repülön, hanem oda-viszsa vonaton tettem meg a szülővárosom és mostani lakhelyem közötti utat. Míg Budapestre menet az intercity expresszről mindössze félórás várakozás után Bécsben szálltam át a romantikus nevű Hortobágy gyorsvonatra, addig Berlinbe Prágán át utaztam. A České dráhy szerelvénye 14.40-kor futott be a Hlavní nádražíra, onnan pedig 16.25-kor indult tovább egy másik vonat a német fővárosba. Vagyis hát szűken egy és háromnegyed órára maradt a továbbutazásig – épp annyi, hogy szétnézhettem a belvárosban. A metró egyetlen átszállással röpitett a Mústek állomásra. Gyalog is mehettem volna, de valami vágyakozott bennem a rég hallott figyelmeztető magnóhang után: „Ukončete výstup a nástup, dveře se zavírají”, azaz fejezzük be a ki- és beszállást, csukódnak az ajtók. Igen, már a cseh íráskép átvételével is azt szeretném érzékeltetni, hogy milyen régi emlékeket ébreszt bennem ez a zizegő-zsibongó dallam – hány prágai utamat kísérte diákkori kiruccanásoktól ellenzéki kapcsolatteremtéseken át komolykodó konferenciáig.

44

A Músteknél befordultam egy kis vegyesboltba, hogy beszerezzem a bizonyos árucikket, a gyógynövényalapú Becher-likőr cukormentes változatát, amely kizárólag ezen a földön kapható. A nemes itóka megvétele után még mindig bő órára maradt városnézésre. Ragyogó szombati napsütésben sétáltam felfelé az enyhén lejtős Vencel téren, s újra meg újra ámuldoztam a tömérdek szállodán, olasz és kínai éttermen, ruha-, cipő- és ékszerbolton, bankházon, H&M-en, Marks & Spenceren, Rossmannon, Billán – mintha az egész nyugati áruvilág ide költözött volna. Jóllehet az elmúlt évtizedekben a volt szocialista országok valamennyi fővárosában jártam, s ezekben sem nélkülöztem a globalizáció áldásait, ilyen procc, magamutogató gazdagságot talán csak Moszkva üzleti negyedében tapasztaltam. Pedig hát a Moldvartói város már a hatvanas években e bőség nélkül is a keleti tömb legnyugatibb színhelye volt, a Vencel tér és az onnan benyúló számtalan kis utca és belső udvar pedig az elszürkített Oktogonhoz, az árkadosított Rákóczi-úthoz és a kiglancolt Váci utcához képest maga volt a nagyvárosi dzsungel. Ha pedig továbbment az ember, előbb-utóbb az Óvárosban, a Károly hídnál, a zsidónegyedben kötött ki, szemben a várral, amely építészetileg mindmáig érintetlenül őrzi a fehérhegyi csata (1620) előtti Csehország historikumát.

De hát, fantáziálok a Cseh Nemzeti Múzeum felé menet, most is történeti aurában mozgok. Nemzedékem számára a Vencel tér mindenekelőtt

1968 augusztusát jelentette: a prágai lakosokat, akik sírva tiltakoztak a főtéren átvonuló tankoszlop ellen, s Jan Palach diák önkéntes tűzhalálát itt, szemben, a múzeum előtt. S végül a bársonyos forradalom apoteózisát, 1989 novemberét, amikor a „Václavákat” (így becézik a Vencel teret a prágaiak) egy héten át megszállva tartották a tüntetők, s végül, itt tőlem jobbra, a Melantrich Kiadó erkélyén deklarálta Alexander Dubček és Václav Havel a két történelmi esztendő, 1968 és 1989 egybeesését, a reformkommunizmus és a liberalizmus összefogását a demokrácia jegyében. A Melantrich – békebeli cseh médiaközpont – mint kiadóvállalat természetesen réges-régen a múlté: az 1948-as rendszerváltáskor felszámolták, az 1989-es újjáélesztési kísérletek a piaci viszonyokon szenvedtek hajótörést, a négyemeletes szecessziós épületet pedig 1999-ben elárverezték. A Hotel Melantrich luxuslakosztályának ékessége maga a történelmi erkély, míg a földszintet és a homlokzat egy részét gazdaként – ki más? – a Mark & Spencer uralja. Íme a prágai tavasz 2022-ben.

*

Amikor Dubčekék 1968 nyarán a Moszkvával folytatott hiábavaló tárgyalások után érezni kezdték a vesztüket, s a Varsói Szerződés inváziója napok, legfeljebb hetek kérdése volt, két rég esedékes államközi látogatás beiktatásával legalábbis késleltetni próbálták a katasztrófát. Augusztus 16-án Tito jugoszláv, 18-án pedig Ceaușescu román elnök látogatott Prágába. A csehszlovák vezetők nyilván úgy okoskodtak, hogy a Kreml aligha indítja útnak harci repülőgépeit és tankjait két ilyen illusztris személy ott-tartózkodásakor. S valóban: a koszorúzások, fogadások, nagygyűlések zavartalanul zajlottak. Pedig akkor már másodpercekre lebontva létezett a Dunaj hadművelet terve és a kezdő időpont, augusztus 20. A 23.00 órát is meghatározták. Egyetlen zavaró mozzanat jött közbe. U Thant ENSZ-főtitkár augusztus 16-án éppen Bécsben időzött egy úrkutatási értekezleten, és a fejébe vette, hogy átrándul a közeli Prágába, ahol a Károly Egyetemen már régóta várt reá a díszdoktorrá avatási szertartás. A pártvezetés ekkor utasította Leonyid Kutakov szovjet diplomatát, hogy finoman közölje a főtitkárral: jól fontolja meg tervezett prágai útját, „nehogy utólag akaratlanul is nehéz helyzetbe kerüljön”. Most, hogy Kijevben úgyszólván egymást érik a külföldi kormányfői látogatások, „akaratlanul is” e szomorú anekdotára kell gondolnom.

Ahány pályaudvar – Berlin, Bécs, Budapest, Prága –, mindenütt ukrán nyelvű felirat fogad: „Безкоштовна допомога біженцям” – ingyenes segítség a menekülteknek. Önkéntesek és emberbaráti szervezetek kávéval, édességgel, étellel-itallal várják a Keletről érkezőket, s elosztás után vonaton vagy autóbusszon különböző menekültközpontokba viszik őket. Ám nem mindenki veszi igénybe a csoportos szolgáltatást. Van, aki pénzét és holmiját összeszedve, látszólag magánturistaként lépi át a határt, s ha minden jól megy, már Nyugaton tartózkodó rokonához utazik tovább. Berlinbe induló vonatom fülkájében szótlán férfival ülök szemben. Nem sokkal indulás után benéz hozzánk egy másik férfi, és angolul próbál velem szót érteni, ami nem könnyű dolog. Németemre fejét rázza, orrossal próbálkozom, és mit tesz Isten, az bejön. A férfi az iránt érdeklődik, hogy mennyire veszik szigorúan a csehek a

maszkot, neki ugyanis nincs. Szerencsére volt nálam egy fölösleges, felajánlottam neki. Ezután arról érdeklődött, megáll-e ez a vonat Ústí nad Labemnél. Megáll, mondtam, mire felöltötte a maszkot, és elköszönt. A velem szemben ülő szótlán férfi ekkor egyszerre megszólalt: azt kérdezte oroszul, ukrán vagyok-e. Mondtam, nem, magyar. Ekkor elmesélte, hogy ő Kramatorszkból jött el, mint mondta, „még azelőtt”, vagyis az orosz haderő első, márciusi rakéta-támadását megelőzően. A második április 8-án, éppen előző nap érte az ottani pályaudvart. Közben azon tűnődtem, hogy vajon miért nem szólalt meg a másik férfi jelenlétében, hiszen, vélhetnők, egyikük sem üdülni jött Csehországba. Lehet, hogy a közös sors legalább annyira elválasztja, mint amennyire összehozza az embereket?

*

Lassan bele kell törődnünk, hogy a Zoom túléli a koronavírus, amelynek eredetileg a következményeit volt hivatott enyhíteni. Baráti összejövetelek, szakdolgozatvédések, színházi premierek zajlanak képernyőn, mi több, újabban már fegyverszüneti tárgyalások is folynak videófelületen, miközben maguk a háborúk, sajna, nagyon is valóságos térben dühöngnek. Berlinbe hazatérve vasárnap délutánra várt a soron következő „meeting”. Tényleges helyszíne szerint a Bálint Házban zajlott. *A vészkorszak árvái* című könyvet mutatták be, amely a zsidó árvaházak történetét dolgozta fel emlékezők, korabeli dokumentumok és elemzések keretében. Magát a tárgyat, az árvaságot vagy félárvaságot hárman képviseltük: Eli Heller üzletember Jeruzsálemből, Landeszmann György rabbi Torontóból és én Berlinből. Régi árvaházi növendék, Nádudvari Zoltán kezdeményezte a projektet, a szervezésben pedig Dombi Gábor, egykori fiúárvaházi társam fia jeleskedett. Egy meghívott vendég felolvasta Bársony Éva újságíró emlékezeit az 1945-ös cionista gyerektáborról.

46

Számomra az volt a különleges, csakis a jelenkori kommunikációs helyzetben elképzelhető élmény, hogy közönségként lehettem jelen egy rendezvényen, amelynek videón szereplője is voltam. Egyszerre éltem meg magamat kettős képszerű valóságként, s ugyanakkor a számítógép előtt ülve néztem és hallgattam magamat, azt, amit egy héttel korábban a Spinoza kávéházban kamerába mondtam. Ennél is zavarba ejtőbb benyomást keltett bennem, hogy az emlékezéseinket követő történészi és pszichológusi kommentároknak nem ismertem magamra. Jóllehet a zsidó közösség traumája egész életemben foglalkoztatott, és viszonyítási pontként – más vészkorszakok láttán – ma is működik bennem, magát a „trauma” kifejezést a zsidó gyermekotthonokban és a fiúárvaházban töltött évekhez nem tudom társítani. Ellenkezőleg: csonka családba, beteges és elöregedett környezetbe születtem bele, amelynek kínjait az otthon töltött hétvégeken bőségesen megtapasztaltam. Türelmetlenül vártam a vasárnap késő délutánt, amikor a Váci út – Kádár utca sarkán felülhettem a 33-as villamosra, hogy még sötétedés előtt eljussak az óbudai Zichy utca 9. szám alá, az árvaházba, az én traumamentes övezetembe.

Múlt idő

Én ezt a szakmát szerettem. Leginkább talán azt az illúziót szerettem benne, hogy azzal, amit leírunk, változtatni tudunk a dolgokon. A leírt szónak hatalma van – vagy inkább hatalma volt. Legalább egy, de inkább két évtizedet dolgoztam végig úgy, hogy több volt illúzió nálam.

Amikor beléptem az újsághoz, több mint 300 ezer példányban jelent meg. Amiről írtunk, másnap arról beszélt az ország. Életem első cikkét a Hajtás Pajtás futárszolgálatról írtam. Én már el is felejtettem, de egyszer láttam róluk egy riportot a tévében, és ott volt a cikkem náluk bekeretezve a falon. Fontos volt, amit írtunk. Nem csak leírtuk a valóságot, teremtettük is. Sokszor éppen attól vált valósággá, hogy leírtuk. Azoknak, akik tudtak róla, természetesen már előtte is valóság volt, de másnapra az egész ország számára az lett.

Most is vannak médiamunkások, akik gyártják a valóságot, de az övék az előző napon még nem létezett. Sokszor nem is elég hozzá egy nap, hogy valóság legyen: hónapokon vagy éveken keresztül kell leírni újra és újra, tudva, hogy hazugság – aztán valahogy átváltozik. Csak annyi kell, hogy elég sokan higgyenek benne. A keményen dolgozó kisemberben nem hittek elegendően, pedig volt olyan nap, hogy a propagandaminiszter ötvenszer is elmondta. Vagyis úgy tűnt sokáig, nem hiszik el elegendően, hogy a kormány a keményen dolgozó kisemberekért kormányozna. Aztán eltelt néhány év, és rengeteg keményen dolgozó kisember mégiscsak elhitte.

Vagy ott van a rezsicsökkentés. Már akkor sem volt igaz, amikor bevezették. A piaci energiaárak hat éven keresztül – egy nagyon rövid, pár hónapos időszakot leszámítva – végig alacsonyabbak voltak, mint amennyiért nekünk eladták az áramot és a gázt, ám a kormány mégis el tudta hitetni, hogy a rezsicsökkentés létezik; hogy megvédenek minket valamitől (a kevéske fizetést felfaló rezsiszörnytől). Főleg a keményen dolgozó kisemberek hitték el. Persze, ez is érthető. A nagyembereknek, akiknek nem kell keményen dolgozniuk a mindennapi betevőért, nem számít, hogy mennyi a rezszi.

Én nem voltam világvégi aprófalvakban szavazatot számlálni, viszont huszonöt éve vidéken (is) élek; nem kell alkalmi néprajzkutatónak állnom, hogy megfejtsem azt a világot. Életem jelentős részét egy dunántúli kisvárosban töltöttem. Huszonöt év egy századnak a negyede, egy átlagos magyar életnek pedig a harmada vagy még annál is több. Minden mondatban, amit leírok, benne vannak annak a huszonöt évnek a tapasztalatai. A fura fickó, aki valami ismeretlen nevű újságba ír felfoghatatlanul távoli dolgokat. De mivel már elmúltam ötven, továbbra is Budapest vezet. Ha a pontosabb koordináták is fontosak, akkor a Bécsi úti *Népszabadság*-székházban időztem a legtávolabb, ahol most a *Népszabadság*ot kivégző és a lap dolgozóit kizsebelő KESMA-cég székel. Emblematikus pillanata volt a lapbezárásnak, meg az

egész magyar legújabb kori kapitalizmusnak – amelynek egyáltalán nem biztos, hogy az Antall-, a Boross- vagy a Horn-kormány idejére estek a legméltatlanabb pillanatai –, amikor 2016. október 9-én reggel ott álltunk a székház előtt, ami akkor még a mi résztulajdonunkban állt, és Mészáros Lőrinc biztonsági emberei nem engedtek be az ajtón. Odafönt a szerkesztőségi szobában ott álltak becsomagolva a személyes holmijaink, az asztalon a számítógépünk – igaz, hálózati kapcsolat nélkül, mert akik átvitték, tudták, hogy nem kell bajlódniuk a bekötéssel. Mindenkinek a helyén egy apró papírra írt névtábla, hogy megtaláljuk a székünket – de hiába, mert nem léphettünk be az épületbe. (Emlékszem, fölmerült bennünk, hogy kihívjuk a rendőrséget, és hatósági segítséget kérünk. Az a kolléga beszélt le róla, akinek az volt a dolga, hogy ismerje és értse a rendőrség működését. Szorult bele annyi realitásérzék, hogy tudja: 2016 októberében a rendőrök nem fognak a dolgozók jogaiért szembeszállni Mészáros Lőrincel. Sokat fejlődünk azóta szakmailag: hasonló helyzetben ma már én is tudnám.

Valóság ez? Mi tudjuk, hogyan történt, hiszen ott voltunk. Tudjuk, hogy a vállalatnak, amelyik a *Népszabadság*ot kiadta, még a végelszámolásakor is milliárdos eredménytartalék volt a számláján. De van egy másik valóság is: hogy a lapot azért kellett bezárni, mert gazdaságtalan volt a működése, és ötmilliárdos adósságot halmozott föl. Papír (bizonyíték) csak a mi valóságunkról van, de mégis a másikat hiszik el többen – és úgy történt minden, mintha az a másik valóság lenne a valódi.

48

Ennek így nem sok értelme van. Nem ér túl sokat mindennap 20 vagy 25 ezer embernek megírni (most már, *Népszabadság* híján, a *Népszavában*), hogy naponta 15 milliárddal nő az államadósság, amit majd – a kamatos kamatok, az indokoltnál lassabb fejlődés, gyatrább oktatás, gyalázatosabb egészségügy stb. formájában – sokkal drágább lesz visszafizetni, mint ha mindenki, akinek telik rá, annyiért venné az energiát, amennyibe kerül, és az állam csak azoknak adná olcsóbban, akiknek muszáj. A környéken, ahol élek (nem a Dunántúlon, hanem Budapesten), több tucatnyi olyan ház van, amelynek a rezsiköltségeihez évente milliókkal járulnak hozzá az adófizetők. A minimálbérből élők is, akiktől az orbáni neoliberalizmusban már vonnak jövedelemadót. Az otthontalanok is, akik ugyanúgy a világ legmagasabb áfáját fizetik, mint Mészáros Lőrinc. Ezek a házak darabonként úgy 6-7-800 millió forintot érnek. Vagy egymilliárdot. A tulajdonosaiknak föl sem tűnne, ha hirtelen a háromszorosába kerülne az áram. Orbán Viktornak sem tűnne fel, aki maga is ott él, egy nagyjából 600 millió forintos házban. Hogy honnan van egy olyan embernek 600 milliós háza, akit világ életében az adózók tartottak el, és akinek a legálisan megkeresett összjövedelme sem éri el a 600 milliót, miközben felnevelt öt gyereket, és van egy másik háza is Felcsúton, az simán lehetett volna ennek a mostani választási kampánynak (vagy bármelyik korábbiak) az alapkérdése. Abban a valóságban, amelyiket a matematika szabályai határoznak meg, aligha mondhatnánk mást, mint hogy a rávaló nagy részét lopta. De április 3-án kiderült, hogy sokkal többen hisznek abban a valóságban, amelyben ő nem tehetős ember, sőt tulajdonképpen tisztos szegénységben él, megtakarítások nélkül, és örül, ha

néha meghívják egy-egy disznótorba, mert olyankor legalább hazavihet egy kis kóstolót.

És kiderült az is, hogy ezek a különféle valóságok átjárhatatlanok, legalábbis a miénkből a másik felé nincs átjárás: hiába kiabálunk át, nem hallják meg. Nem egyszerűen arról van szó, hogy amit az újságírószakma szabályait betartva, a tényeket feltárva és többszörösen ellenőrizve megtudtunk a világról, azt nem tudtuk elmesélni a másik, sokkal nagyobb buborékban élőknél. A helyzet rosszabb, mert ők viszont elmeséltek egy csomó mindent azoknak, akik eddig a mi buborékunkban éltek, és el tudták érni, hogy ezek az emberek azt higgyék valóságnak (háborúról, energiaárakról, jóról és rosszról, bármiről), amit tőlük hallottak, akár a saját közvetlen tapasztalataikkal szemben is.

Márpedig az nem elég, ha csak azoknak mondjuk el, hogy mi van, akik nélkülünk is tudnak. És őszintén szólva számomra – talán a 90-es években szerzett tapasztalatok miatt, amikor ez még máshogyan volt – az is kevésnek tűnik, ha csak beszámolok róla. A mi generációkban az emberek még azért lettek közéleti újságírók, mert nemcsak beszámolni akartak a világról, hanem valamennyit formálni is szerettek volna rajta. Most meg olyan, mintha egy másik meccset néznénk: mi tudjuk, hogy a csapat kikapott, de a közönség – a mi csapatunk közönsége – mégis győzelmet ünnepel.

Egyszóval szerettem ezt a szakmát, és a szeretetem visszamenőleg nem is fog elmúlni, mert nem hiszem, hogy ha bármi mással töltöttem volna az elmúlt emberöltőt, az több boldogságot adott volna – de már nem szeretem. Nem szeretem azért sem, mert annál, ahol most járunk, akkor sem járhatnánk mélyebben, ha 2018-tól mostanáig az összes olyan kollégával, akit emberileg és szakmailag sokra tartok, a Bak Egérben borozgattunk volna a Jókai és az Ó utca sarkán. De főleg azért nem, mert tőlem távol áll úgy tudósítani egy közelítő vonatbalesetről, hogy közben meg sem próbálok tenni valamit a katasztrófa elkerüléséért. Lehet, hogy ez valami szerepfelfogás-probléma, de nekem nem elég, ha tudósíthatok róla a hatás (a változtatás) legapróbb reménye nélkül. Nem krónikásnak szegődtem: nemhogy az utókor, de még a kortársak tájékoztatása is csak mérsékeltlen érdekel. Mielőtt esetleg félreérthető lenne: nem konstruálni akarom a valóságot. Nincsenek elveszített sajtópereim, nem tartozik a munkaeszközeim közé a ferdítés, nem vágyom rá, hogy az írásaim nyomán bárki másképp lásson bárkit vagy bármit, mint amilyen. Csak annyit szeretnék, hogy az az igazság, amit napról napra előásunk és – most már egyre inkább – egzisztenciális kockázatot is vállalva bemutatunk, érjen annyit, mint mások mindenféle kockázat nélkül, a teljes államhatalommal és annak minden anyagi erejével a fülünkbe ordított hazugságai.

Kérésnek látszólag apró, ábrándnak viszont nagyon is hiú – abszolút reménytelen. Azoknak írunk, akiket nem kell meggyőzni semmiről, és még azok közül is egyre kevesebbeket tudunk megtartani a realitás innenső partján.

Nem tudom, hogy milyen következtetés adódik mindebből. De az biztos, hogy ami eddig volt, az nem folytatható. Van még – ha jól számolom – legfeljebb tizenöt évem a pályán; nem szeretném hiábavalóságokra pazarolni.

Kopogtat a fátum

Megúsztam a választásokat! Éppen Dosztojevszkij *Feljegyzések az egérlyukból* című regényét olvastam, s annál a résznél tartottam, amelyben a főhős azon elmélkedik, hogy a tyúkólat palotának kiáltanák ki, amikor csengettek, illetve kopogtattak az ajtómon. Ki az, kérdeztem bosszankodva. Kiderült, hogy a kormánypárt képviselői keresnek. Barátaimtól hallottam, hogy a támogató aláírásokért öngyújtót, golyóstollat és vitaminokat osztogatnak, cserébe meg kell hallgatnom az arról szóló felvilágosítást, hogy a tyúkól nem tyúkól, hanem palota, ezért úgy döntöttem, hogy nem nyitok ajtót. Maradtam Dosztojevszkijnél, és olvastam tovább. Egy ideig még toporogtak az ajtó előtt, aztán távoztak. Dosztojevszkijnek köszönve ettől a naptól kezdve a kormánypárt levette rólam a kezét.

A választás napján nem telefonáltak, hogy mozgolódjak, szavazzak a szép új jövőre. Szerencsémre az ellenzéki pártok, de még a harcias szellemű szélsőjobbosok is elkerültek, őket nyilván taszította, hogy az ajtóm névtábláján magyarul van feltüntetve a nevem. Igaz viszont, hogy a bejárati névtáblán szerbül írták ki, mégpedig cirill betűkkel, amit kifogásoltam a házitanács elnökénél, mondván, hogy néha külföldi látogatók is felcsengetnek, és ők nem tudják olvasni a cirill betűs írásmódot. A házitanács elnöke nem értette, miről van szó, magyarázkodni kezdett. Ne gondoljam, hogy ő nacionalista, erről szó sincs, csak arról van szó, hogy sokkal szebbek a cirill, mint a latin betűk, tehát esztétikai okok miatt választotta a cirill betűket. Abszolúte elcsúfítaná a látványt, ha a cirill betűs nevek mellett hirtelen feltűnne egy latin betűkkel írt név. Meg aztán az egész táblát le kellene szerelni, sóhajtozott.

Az ízlésről felesleges vitatkozni, gondoltam, és ráhagytam, ám lehet, hogy ennek is volt némi haszna, mert ez a VMSZ aktivistáit riasztotta el. Igaz, ez csak a múlt időre érvényes, mert amióta a VMSZ testvéri szövetséget kötött a Szerb Haladó Párttal, hirtelen felébredt a cirill írásmód iránti tisztelet. Ebben biztos vagyok, mert a piacra menet az egyik kék mellényes kormánypárti aktivista az utcán olyan röplapot nyomott a kezembe, amelynek közepén Pásztor István a VMSZ elnöke látható, de ez nem minden. Balján Orbán Viktor, a Fidesz elnöke, jobbán pedig Aleksandar Vučić, a Szerb Haladó Párt elnöke volt látható. Megilletődve méregettem a röplapot, igaz, én jobban örültem volna, ha jobbán Ady Endre fotóját látom, balra pedig József Attiláét. Vagy ha a pártban nem kedvelik a költészetet, akkor esetleg szóba jöhetne Széchenyi meg Kossuth. Aztán letettem a balga gondolatokról, az elavult nemzeti érzésről, hiszen új szelek fújnak a vajdasági rónán, és ez a röplap sokkal pontosabban kifejezi helyzetünket, mint Ady Endre vagy József Attila fotója.

Szó, ami szó, az idei választásokon békén hagytak a pártok, én pedig arra gondoltam, hogy mindezt Dosztojevszkijnek köszönhetem. Talán neki köszönhetem azt is, hogy sztoikusán figyeltem a rendkívül durva választási

kampányt Szerbiában és Magyarországon is. Ugyanis mindkét országban egy napon választottak. Így hát kiderült, hogy nem könnyű a kettős állampolgárnak, mert egyszerre két súly nyomja a vállát. Mindkét országban a kormánypártok nyertek, ki tudja már hányadszor. Ez sem lepett meg, hiszen nagyon sok hasonlóság akad a két ország kormánypártja között. Summázásként nagy megértéssel olvastam Teofil Pančić kommentárját a *Vreme* című független hetilapban. Pančićot akár a szerb Eörsi Istvánnak is nevezném, ugyanolyan éles a tolla és szókimondó a természete. Kommentárját azzal fejezte be, hogy előretört a főleg fiatalokból álló szélsőjobb. Fiatalok, van rá idejük, ki tudja, egyszer majd Vučićot is lehengerlik. Úgy látszik, körünkben csak jobbra van kivezető út, mi pedig, elavult veterán demokraták, lássuk be, hogy illúzióknak bizonyult a reményünk, hogy Szerbiának komoly demokratikus teljesítőképessége van.

Végignéztam a győztes pártvezérek diadalmas szónoklatait és a vesztesek sirámaikat. Egyik ebben, a másik abban kereste a veszteség magyarázatát, lejtett a pálya, sok volt a választási csalás, sorolhatnám a végtelenségig. Csakhogy azt nem mondják ki, hogy mit akar a nép. Milyen a „népi közhangulat”? Igaz, egyetlen párt sem teheti meg, hogy elismerje, miért szavaz a nép a tekintélyelvű pártokra. Nehéz elismerni azt, amit Széchenyi már réges-régen, 1832-ben megállapított. „Népek kormányaikkal való diszharmóniáját harmóniába hozni mindig nehéz, még akkor is, ha a vezetők és a vezetettek – amennyire lehet – világosan látnak. Ha azonban a népek rövidlátással vannak megverve, a hatalmon lévők pedig egyenesen vakok, akkor a harmónia megteremtése némiképp bizony meghaladja az emberi erőt, s ilyenkor dönt a véletlen, a világszellem, a magasabb fény, a fátum, az Isten.” Miért ne lenne egy-egy nép évtizedeken át rövidlátó? Vagy éppen előrelátó? Nem vagyok döntőbíró, de ha lehet előrelátó, akkor lehet rövidlátó is. A történelem példát szolgáltat mindkettőre. Miért ne döntene a fátum? Jól emlékszem azokra a napokra, amikor Szerbiában a nép nagy többsége diadalmasan ünnepelte Slobodan Miloševićet, aki a választásokat 90 százalékos fölényrel nyerte meg. Miért szavazott Magyarország a tízes évek elején úgy, ahogyan szavazott? Miért szavazott a harmincas években úgy, ahogyan szavazott? Bizony érdemes lenne ebben a kérdésben Romsics Ignáchoz vagy Gyurgyák Jánoshoz tanácsért fordulni. Most Németország úgy szavazott, ahogyan szavazott, Magyarország vagy Szerbia népének nagy többsége pedig nagyon másként. Melyik nép volt a bölcsőbb, az előrelátóbb, a német vagy a szerb, illetve a magyar? Melyik nép volt a rövidlátó, és melyik az előrelátó? Azt ebben a felgyorsult időben rövidesen eldönti az élet. Ha rosszul döntöttünk, nem érdemes balsorsunkra panaszkodni. Eső után köpenyeg. Ezt a magyarok megtanulták Trianon után, de 1945 után is, a szerbek pedig Milošević után.

Mindezek után semmi kedvem ítélkezni a győztes vagy a vesztes pártvezérek felett, engem sokkal inkább bosszantanak a kezüket mosó értelmiségiek. Szapulják a győzteseket és a veszteseket, elfogadható érvekkel magabiztosan ítélkeznek a pártok felett, de önvizsgálatra nem hajlandók. A kapitalista rendszerben pártok nélkül nincs politikai pluralizmus, de ne

becsüljük túl őket. A pártok olyanok, mint a szeizmográfok: jelzik a társadalomban uralkodó vagy vesztes eszmék nyerési vagy vesztes állapotát. Minden nép szabadon választ magának győztes vagy vesztes vezéreszmét. A pártpolitikusok pedig egyszerre a tömeg kisistenei és bábjai. Szolgálják és zsarolják a népet. Formálják az uralkodó eszméket, és kiszolgálják őket.

Megkockáztatom az állítást, hogy az uralkodó eszmék ügyében az értelmiségiek is illetékesek és felelősek. Nem a népet vezető politikusokra utalok, erre a szerepre, mint Bibó István megjegyezte, mindig akad vállalkozó, hanem az élet élésére példát és mintát adó, az emberi helyzetekben való erkölcsi viselkedésre, az emberi szükségletek mélyítésére, finomítására és gazdagítására mintákat, példákat mutató, azaz a kultúrát csináló elitre, amelyik (hogy Bibó gondolatmeneténél maradjak) megvárja, hogy az erőszak vagy az események félreállítsák, aztán duzzog, szabotál s teljesítetlen igényein rágódik. Nem vitatom, hogy a többpártrendszerben az értelmiségiek, a művészek, az írók szerepe sokkal bonyolultabb, mint az egypártrendszerben. A diktatúrában fontosnak érezték magukat, a demokráciában pedig feleslegesnek, vagyis bevették az uralkodó osztály maszlagját. Nem hisznek többé abban, hogy a művészet és az irodalom szolgálja az emberi szükségletek mélyítését, finomítását és gazdagítását, kétségessé vált, hogy a kultúrának bármi szerepe lenne az emberi sorsok formálásában. A kulturális nihilizmus mellett persze szembetűnő a sértődött kulturális parazitizmus is. Meg aztán van egy hagyományos óvakodás is. A legjobb hallgatni! Néha viszont pusztá gyávaságról van szó, s igazat adok Camus-nek, aki szerint mi is felelősek vagyunk, és ne felejtjük el, hogy ha egyszer a kritikus értelem kihuny, akkor a diktatúrák éjszakája köszönt ránk. Az uralkodó osztály mindig is kedvelte a semlegeseket, akiket Dante a pokol előszobájában helyezett el, de a regnáló hatalmak jutalmazták. Nekem úgy tűnik, hogy ezekben a baljós időkben egyre népesebb a pokol előszobája, amelyet Dante előrelátóan elének tárt. *„Ilyen szomorú sorsuk / azon lelkeknek van, kik életükben / nem csináltak se aljast, se jót. / Elvegyülnek a hitvány angyalok / közé, kik nem lázadtak Isten ellen, / de önző módon melléje sem álltak. / Az ég nem tűri meg csúfságukat; / a Pokol se, nehogy a gonoszak / hozzájuk képest hősnek tűnjenek.”* (Nádasdy Ádám fordítása.)

Folytatnám Camus-vel, aki nem rejtette véka alá, hogy az értelmiségi veszélyes állat, aki kész az árulásra. Walter Laqueur német származású amerikai történész 1965 és 1994 között az *Institute of Contemporary History* és a *Wiener Library* igazgatója volt, majd a *Stratégiai és Nemzetközi Tanulmányok Központjának* elnöke. Az intézetet sokan centrista agytrösztnek nevezik. Laqueur *Putyinizmus* című magyarul is megjelent könyvében azt írja, hogy Putyin kezdeményezésére minden állami szolgálatban levő kormányzónak és magas beosztású politikusnak három könyvet küldtek olvasásra, köztük az egyik Bergyajev *Az igazságtalanság filozófiája* című könyve volt. Nem tudom, megbízható adatról van-e szó, mégis elővettem Bergyajev 1990-ben megjelent könyvének szerb nyelvű kiadását. A könyvet olvasva rá kellett döbbernem, hogy Bergyajev előlegezi azt az európai vitát, amelynek napjainkban tanúja vagyok. A szocializmus elkeseredett ellensége a libe-

ralizmussal szemben elnézőbb, és inkább annak hanyatlásáról beszél, de nem titkolja a demokrácia alkonyát sem. Nagy elokvenciával vázolja fel a jövő reménységét, a hierarchikus társadalom vízióját, amelyben visszatér a keresztény vallás értékrendje és a rá alapozó vezér tekintélye. Mindezt 1922-ben jelezte előre. Kereszténynek vallja magát, és éppen ezért megdöbbenve olvastam a háborúról szóló eszmefuttatását. A háború, írja Bergyajev, a harc egyik legnemesebb formája, amelyben az erősek legyőzik a gyengébbeket, impériumokat teremt, egyszerre nemes és gonosz démoni erő. Bűn és megtisztulás! Eszmefuttatása a háború apológiája. Leteszem a könyvet, és a romba döntött ukrajnai városokra gondolok. A háború nemes forma, írta Bergyajev. Moszkva céljai nemesek, visszhangozta Putyin. A bűnről tudomásom van, de a megtisztulásra mindhiába várom.

Hónapló plusz

Farkas Zoltán

Mozaikok a túlerőről

*„Minek ide szív? Minek ide jellem?
Itt a gyógyhatású gyógyír a büszkeség ellen
Itt nem lehetsz okos és túl erős
Szavazz arra, aki majd győz!”*

*(Presser Gábor–Sztevanovity Dusan:
Én szeretem a túlerőt, in: Angyalok és emberek, 2000)*

(Az elszalasztott ajánlat)

Talán Ödön még segíthetett volna.

A választási finiszhez közeledve különös ajánlatot kapott néhány vezető ellenzéki politikus, ám meggondolatlanul eljátszották ezt az esélyt is. Pedig a sors különös kegye folytán kiérdemelhatték volna egy tekintélyes szürke marha támogatását.

54

A Sisi Alapítvány kuratóriumi elnöke ugyanis remekül felismerte, hogy az ellenzék a vidéki szavazóknál nem áll jól. Mi tagadás, nem tódított, ez azóta vastagon be is bizonyosodott. „Dömsödön még mindig nem tudják, ki indul az ellenzéki oldalon – az emberek fejében egyre nagyobb az összevisszaság, hogy ki melyik oldalhoz tartozik” – írta hetekkel a választások előtt, a helyszínen megjelent Tordai Bence önkritikus szavain felbátorodva. „Mivel tudom az Ellenzéki Összefogásra terelni a figyelmet, és azzal szavazatot nyerni? Egy rendhagyó, magyarok szívét melengető eseménnyel, igazi magyaros vendéglátással, ahol őszintén megmutathatják, hogy az Önök összefogását valóban érdekli a kis falvakban élők sorsa, megkoronázva egy őshonos, törvényileg védett szürkemarha-családdal, a hungarikummal, akinek már van nézettsége, akit szeretnek és követnek gazdáikkal együtt, ezért még nagyobb számban meg tudják szólítani a kívánt célcsoportot” – ajánlkozott Pintéerné Rakszegi Zita.

A hölgy nem tódított. Ödön az egész országban világhírű – aki nem hiszi, járjon utána, vagy süllyedjen el szégyenében –, amióta a remek szerkesztő, Sváby András ismertté tette. Történetesen azzal, hogy megmentette. A 2015-ös születésű marha ugyanis az öntudatos gazdák konoksága folytán borjúkorában nem kapott fülszámot, nem oltatták be, vért sem vettek tőle. Házi kedvenként tartották, mint egy cicust, nem állományi egyedként. A súlyos hiányosságok miatt egy barátinak nem nevezhető feljelentés következtében az illetékes hatóságok rászálltak Ödönre, előbb 150 ezer forintos bírsággal sújtották, majd felsejlett a levágás réme is. Ekkor azonban közbelépett a független sajtó.

A *Heti Napló* című televíziós műsor nyomán Ödön rajongói összeadták a bírságot, és megmentették a bikát a mézárszéktől. Ő azóta is boldog házasságban él párjával, Borival. A családban a bika az apa, az üsző az anya, pontosan úgy, ahogy egy őshonos fajtától elvárható. Sváby pedig még egy borjú keresztapását is elvállalta.

Az elhessegetett ajánlat még ma, utólag is kiérdemli az elmélyült elemzést (a szöveget az utókornak tett gesztus gyanánt betűhíven közöljük):

„AJÁNLAT

• *ÖDÖN* hírnevét és ismertségét az *Ellenzéki Összefogás* kampánycéljaira használhatja;

• fotózás, videó készítés *ÖDÖN*nel (szürkemarha bika) és Borikával (szürkemarha üsző);

• aki vállalkozik rá, *ÖDÖN* kézből való etetése sütőtökkel, és ennek megörökítése;

• Ön, és/vagy *Ellenzéki Összefogás* részéről egy kontaktszemély kirendelése, akivel tartom a kapcsolatot az esemény megszervezésével kapcsolatosan:

- sajtótájékoztató megszervezése;

- a rendezvényszervezői múltamból kialakított sajtó címlistámon lévők értesítése és meghívása, az Ön és/vagy *Ellenzéki Összefogás* címlistájukkal együtt a helyben megtartott sajtótájékoztatóra;

• magyar vendéglátás, mind az Elnök Úr és az *Ellenzéki Összefogás*, mind pedig a sajtó képviselői számára;

• az Elnök Úrral, Miniszterelnök-jelölt Úrral és az *Ellenzéki Összefogás* tagjaival történő fotózás *ÖDÖN*nel a háttérben, mely jó marketingeszköz;

• *ÖDÖN* Facebook, és YouTube oldalán való megjelenés, és viszont, azaz az *Ellenzéki Összefogás* web- és közösségi oldalain való megjelenés;

• E-mail kampány;

• a rendezvényt megelőzően, a napján és azt követően a médiában beszámoló az eseményről;

• egyéb közösen kidolgozott megjelenési lehetőségek.

CSERÉBE

ennek az ára: 5.000.000 Ft.-, azaz ötmillió Forint, melyről számlát állítok ki.

Ebből az első részletet 3.000.000 Ft-ot, azaz három millió Forintot a megalapodást követően rögtön, az esemény előtt az előkészületekre kérem átutalni szíveskedjenek, majd a rendezvény napján a fennmaradt 2.000.000 Ft-ot, azaz kétmillió Forint kerül átadásra.”

A vonzó ügyletet Tordai Bence azzal hárította el, hogy szerinte „egy ilyen, pénzsűkében lévő kampányban nem ez a leghatékonyabb módja a vidéki szavazók egyébként kulcsfontosságú megszólításának”. Azóta bebizonyosodott, hogy mekkorát tévedett, kéretik felvenni őt is a bűnbakok közé. Egyéni mandátumának a megszerzése sem feledtetheti azt a bak-, pontosabban bikalövést, hogy Ödönön spórolt meg néhány tucat plakáthelyet. Pintérné Rakszegi Zita nem is hagyta annyiban, tovább próbálkozott, és az ellenzéki összefogás egyik tehetős támogatójához fordult, a jelek szerint szintén hiába.

Ezen a ponton a *Mozgó Világ* szerkesztősége sajnálatos módon elveszítette a fonalat, a végeredmény ismeretében azonban leszűrhető a tanulság: az ellenzéknek valóban csak Ödön segíthetett volna.

Béke porainkra.

(Vér és olaj)

Csodáltam őket.

Ott ült a két idős hölgy a kardiológia várótermében, egyikük a tabletjén olvasta a híreket, édes példajaként annak, hogy létezik korhatár nélküli netvilág. Barátnője lelkesítette és leselkedett, nevetgélt, kommentálta az eseményeket. Ám egyszer csak kiment a vér a fejéből.

– Ez komoly? – kérdezte remegő hangon.

Felkaptam a fejem, mi lehet az oka a hirtelen támadt riadalomnak.

– Úgy látszik, igen – reagált a hölgy, majd merev ujjal rábökött a linkre, és megnyitotta a hírt.

– Magyarországra jön Soros György – olvasták rémulten, egymás szavába vágva. – Most mi lesz velünk?

Sok éve történt, a Soros elleni kampány első heteiben. A hölgyek alighanem megúszták egy kis pánikkal – legalábbis bízom benne, mert kardiológiai leleteiket nem láttam –, Soros pedig azóta sem jött Magyarországra, csak Bécsig jutott. Én pedig eleinte derűsen élcelődve mesélgettem a villanásnyi epizódot, valahányszor szóba került a sajtó hatalma, majd egyre több aggodalommal.

56

Az április 3-i választások előtt sokat autóztam, valamennyi zenés rádióból dőlt az orbáni propaganda. „A nemzeti oldal álláspontja világos, mi a béke oldalán maradunk, nem szállítunk fegyvert, nem küldünk katonákat, és nem engedünk át Magyarország területén fegyvereket sem Ukrajnába. A baloldal álláspontja is világos: ők nem egy olyan konfliktust látnak, amely két másik nép közötti háború, hanem olyat, amihez nekik is közvetlen közük van, és szerintük az lenne a helyes, ha Magyarország bevonódna ebbe a konfliktusba.”

Napokig ezt és ennek különböző variációit hallgattam a legváltozatosabb megfogalmazásokban, minden egyes órában. Ellenzéki reakciót egyik rádió sem közölt, Márki-Zay Péter neve egyszer sem hangzott el. Ezt valamennyi rádió valamennyi műsorvezetője szó nélkül tűrte, azok is, akiről tudom, hogy tévedésből sem voksolnának a Fideszre. Elfogadták, hogy ez a norma. A hír nem az ő kompetenciájuk. A műsor, az igen, de az nem más, nem több, mint békés locsogás és zene. Nincs kibeszélés a kórusból.

Néhány nappal később már addig jutott a központi propaganda, hogy „a baloldal vért kínál az embereknek olaj helyett”.

Ha valaki netán belebonyolódott volna a magyarázkodásba, hogy Márki-Zay Péter nem ezt mondta, vagy hogy az általa vezetett ellenzék nem is baloldali – hogy is lehetne az a Jobbikkal, az LMP-vel és főleg az ő személyével az élen –, hanem egy sajátos, sokszínű mixtúra, továbbá s különben is, ezerszer inkább a honvédő Zelenszkij, mint az agresszor Putyin, csak legyintettek volna rá. Például rám.

Akiket becsalogattak, beédesgettek, beijesztettek, befenyítettek ebbe az utcába, nem jönnek ki onnan. Nem is jöttek.

(Buborékhatás)

Vigyázat, az ajtók záródnak!

Késő a figyelmeztetés. A karantén valóságosan is saját buborékjainkba száműzött minket – erre addig is volt hajlamunk –, sem körtelefonjainkba, sem Facebook-oldalainkra, sem a Messengerre nem engedünk be bosszantó, disszonáns, kényelmetlen és ellenséges hangokat. A béke minden előtt.

Ha a választások előtt bárki megkérdezte tőlem, milyen eredményt tippelek, megvontam a vállam, fogalmam sincs. Tudtam, hogy szinte semmit nem érzelkelek a valóságos folyamatokból. Nem látok fideszes szavazót magam körül, nem hallom a hangjukat, pedig statisztikai alapon biztosan léteznek valahol ők is. Nyilván túl a kontinensünkön, talán a sarkkörön is.

Az azért feltűnt, hogy baráti köreinkben is egyre feszültebb a légkör. Magánközérzetünk helyzete fokozódik. Egyre több ingerült támadás érte a Klubrádiót általában, személyesen Arató Andrást és Bolgár Györgyöt, Mérő Verát, a radikális ellenzéki körökben végleg leírt ATV-t és *168 Órát*, a kormányzati köldökzsínór miatt a *Népszavát*. És igen, a *Mozgó Világot* is, főszerkesztőjével az élen, semmibe véve azt a csaknem negyven évet, amelyet a folyóirat élen eltöltött.

Nem hallgatom, lemondom, már rég nem olvasom, egyre hülyébbek, mit akarnak még – hosszú sorát kerekítették barátaink és harcostársaink az elementáris bűnöknek s bűnözőknek.

Közvetlenül a választások előtt a *HVG*-nek is sikerült magára haragítania néhány, morális ítélezésre hajlamos olvasóját.

– A print *HVG* Reviczky Gábort és Mráz Ágoston Sámuelét tolja az orrom alá. A *HVG Online* Nagy Ferót. Biztos, hogy a megfelelő lapra fizetek elő? – kérdezte egyik barátunk a Facebookon, amúgy a *HVG* állandó olvasója és pártoló tagja. Ezer bizonyítékát adta, hogy becsüli a hetilapot, s bár a *hvg.hu*-ra morog olykor, azt is olvassa.

Bejegyzése sok-sok támogató lájkot kapott.

Illedelmesen válaszoltam neki, főleg persze azoknak, akik nem vették kézbe a *HVG*-t, csak lelkesen egyetértettek vele. „Ettől én sem vagyok lelkes, de Reviczky Nagy Ervinnel, Mráz pedig Virág Andreával van párban, ez szerintem belefér. A *HVG* mainstream világlátásnak a saját cikkeinkből kellene lejönnie, ha lejön. A *hvg.hu*-n Nagy Feró ZShow Time-összefoglaló, nem saját anyag, viszont 13 ezer (!!!) ajánlást kapott, agyonolvasták. Ha nálunk nincs, másutt olvassák el.”

Nem arattam vele különösebb sikert. A Facebookon amúgy sem tudtam soha senkit meggyőzni, ezen a csatatéren mindannyiszor megmerevedtek a frontok, ha olykor beszálltam valamelyik csetepatéba. Most is szó szót, mondat mondatot, levél levelet követett, hol nyilvánosan, hol e-mailen folytattuk a diskurzust. Nem idézném pontosan a kifinomult érveléseket, nem válik a kördialógus résztvevőinek dicsőségére. Az enyémre sem, különös tekintettel a vitazárónak szánt nyasgemre, amit a *HVG* lemondására való buzdítás méltó jutalmának szántam, ezúton is bocs.

„Remélem, hogy észreveszitek, hogy objektivitás címszó alatt elmentetek Stockholm szindrómába” – kaptam egy végső figyelmeztetést a barátomtól.

Na, ez új felvetés, töprengésre érdemes.

Stockholm-szindróma? Túszokként, kiszolgáltatott helyzetünkben már-már szimpátiát éreznénk elnyomóink iránt? Méltányolnánk minden kis gesztusát, kedvezményét?

Aligha, mert nincs ilyen, lásd a Klubrádió világhálóra kényszerítését.

Rögtönzött és felszínes viszonzást megfogalmazva azt fejtegettem, hogy amit ebben a buborékban átélünk, éppenséggel anti-Stockholm-szindróma. Egymáshoz préselt, egymáshoz kényszerített minket Orbán Viktor, nem a mi szabad választásunk, hogy ebben a buborékban létezzünk, egész egyszerűen ezt hagyta meg nekünk. Miután be lettünk zárva, és kívülre nem ér el a hangunk, mert a politikai túlpártján ügyet sem vetnek ránk – megtehetik –, haragvásainkat, düheinket egymáson éljük ki, nem fogvatartóinkon. Bár a többes szám első személy nyilván megengedhetetlen leegyszerűsítés.

Lehet, hogy ebből a frusztrációból máskor sem jönne ki harmincöt százaléknál több.

(Egy választási aforizma)

Mégsem nőhet össze, ami nem tartozik össze.

(Ki viszi át a túlerőt a túlsó partra?)

„A médiában nincs közszolgálat, csak állami propaganda. Nem érvényesül az eszmék szabad versenye. A kormányhoz nem kötődő média egyre jobban marginalizálódik. A kormányajtóból nincs kibeszélés.

58

Ha szabad választásoknak azt tekintjük, amikor esélyegyenlőség van, és az egymással versengő pártok nézetei azonos súllyal jelennek meg a nyilvánosságban, akkor 2010 óta nem volt ilyen. Idén sem lesz. Az évi százmilliárd adóforintból és negyvenmilliárdos propagandakasszából működtetett orbáni hadi gépezet lógyakorlatnak tekinti a kampányt, megszállási manővernek a választást.” (Farkas Zoltán: Bentről kifelé tekintve, *HVG360*, 2022. március 27.)

„Szavazza arra, aki majd győz!” (Presser Gábor – Sztevanovity Dusán, 2000.)

„Ez a győzelem azért is marad majd emlékezetes talán életünk végéig, mert most kellett a legnagyobb túlerővel megküzdeni. A baloldal itthon, a nemzetközi baloldal körös-körül, a brüsszeli bürokraták, a Soros-birodalom minden pénze és szervezete, a nemzetközi, fősodratú média és a végén még az ukrán elnök is. Ennyi ellenfelünk egyszerre még sosem volt.” (Orbán Viktor, 2022. április 3.)

„Kedves nézőim,

véget ért a turném, nagyon köszönöm mindenkinek, aki az élő előadásokra ellátogatott, nagyszerű esték voltak! Köszönöm a szervezőknek, előzenekaraimnak, az adminnak, a sofőröknek, a műszaknak, a stábnak!

Most új műsor, esetleg új könyv reményében már megint Szibériá... illetve alkotói szabadságra vonulok. Mikor, ha nem most?

Érzésem szerint a szép, lassú putyinizáció legfinomabb fogásai egyre nagyobb adagokban érkeznek majd: mérnökien legyártott újabb és újabb ellenségképek, sebészi pontosságú gyűlöletkampányok díszszekendős, gejl influencerek meg

egyéb biorobotok előadásában. A maradék sajtó szuttyongatása. Sikerpropaganda. Szépen csomagolt hazugságok. Saját, ámde szerény tehetségű emberek kitömése pénzzel, paripával. Humortalan cinizmus. Agyrémek. Megélhetési hergelőncök. Polgári szalonnaculás. Csipkés, nagy összeesküvés-elméletek hímzése a néplélekre: Belorusz-light, öröm lesz nézni. Mindeközben, ahogy szokta, a „baloldal” „megújul”. Feriék betipegnek N. Sándor próféta tévéjébe, míg beengedik őket, a rendszernek órái lesznek hátra, még évekig.

A NER működését bemutattam a színpadon, nagyrészt a populizmusról szól a Mulat a Manézs. Ahogy a Ruszkik, haza, család című bagatellemben jeleztem, ezt már nem érzem elég nagy kihívásnak. Az úgynevezett ellenzék is megérne egy fekete humormisét, de azt már az előtt unom, hogy elkezdeném. Hogy mivel folytatom, még számomra is meglepetés, ezért (is) szép ez a szakma.

Akárhogy is, a humorunkat nem tudják kiszervezni alapítványokba, kis türelmet kérek, jókat fogunk röhögni!

A viszontlátásra! (Bödöcs Tibor Facebook-bejegyzése, 2022. április 5.)

Petschnig Mária Zita

A 24 órás fentlét napja: 2022. április 3.

Az óra fél ötkor ébresztett, előző este már mindent összepakoltam, amire gondoltam, hogy a szavazóhelyiségben szükségem lesz: a szendvicseken kívül a reggeli gyógyszereket, a vírus elleni védelemhez szükséges eszközöket, maszkokat, gumikesztyűket, ha mások is igényelnék, és a fertőtlenítőszeret. Mert tudtam, hogy képtelenség lesz, amit előírtak, a másfél méteres távolságtartás.

A taxi negyed hatra ért ki a zuglói Hétszínvirág óvodába, ahova számlálóbizottsági tagként delegáltak a 20k-s csapattól. A fák, a kertek, a parkoló autók mind havasak voltak, és nagyon hideg volt. Alig ismerkedtem meg a helyszínnel, máris nyitottuk a szavazóhelyiséget, amely előtt már többen váraoztak. Az első szavazóval kb. 20 perces macerát kellett lebonyolítani, mert előírás szerint vele együtt kellett ellenőrizni az urnákat, lezárni őket, plombájuk számát feljegyezni – s mindezt jegyzőkönyvezni. Úgy 7 óráig alig jöttek, kávéval kínáltam az SZSZB (szavazatszámlláló bizottság) tagjait, fertőtlenítettem a termet, mert mindig kell valamit csinálnom. Aztán 10 óra körül megindult a roham. Többtucatnyian váraoztak a folyosókon és az óvoda előtti utcában is.

Délben egyik SZSZB-társam férje, aki akkor épp htb. volt, átvitt a Szent István Gimnáziumba, ahol mint átjelentkező szavazhattam a körzetem szerinti jelöltre is. Itt még sokkal hosszabb sorok váraoztak, de – szerencsémre – SZSZB-jelvényemmel előre kellett engedniük. Az iskola hatalmas tornatermében mintha óriási zsidvásár lett volna: számtalan fogadóbizottság, szavazófülke, jövés-menés, kiabálások, ki hova menjen, mit tegyen. A takarítószemélyzetnek is bőven akadt dolga. Szerencsére gyorsan ki tudtam

menekülni ebből a pokoli zűr- és hangzavarból. Hogy az itt helytállóak hogy bírták egész nap – el nem tudom képzelni...

Kora délután nálunk is meghosszabbodtak a sorok. Fideszes SZSZB-kollégáink külső információk alapján azt jelezték, hogy hatalmas Fidesz-győzelem elé nézünk. Nem hittük.

Szünet nélkül, tömött sorokban jöttek a szavazni akarók, többek kisgyermekekkel, kuttyájukkal. A fiatalok kevesebben, inkább a középkorosztályúak és az idősek, őket gyakran segítők támogatták, vagy botjukra támaszkodtak, de nagyon elszántak voltak. A helyiséget, a szavazófülkéket és a fülkébeli tollakat egyre ritkábban tudtam fertőtleníteni, a gyakori szellőztetést pedig a kinti hideg lehetetlenítette.

Este 7 órakor bezártuk a szavazóhelyiséget, kiborítottuk a dugig teletömődött urnákat, feltéptük a borítékokat – persze ezt is sűrű bürokratikus előírásokat követve (még az összetépett borítékokat is össze kellett szednünk és be kellett szolgáltatnunk). Jegyzőkönyvek tucatjai íródtek, amiket mind a hét SZSZB-tagnak alá kellett írnia. Fideszes társaink ismét jelezték, hogy most már a számok alapján is nagy a kormánypártok előnye, amely hírt azzal hessegettünk el, hogy persze ezekben az eredményekben még nincsenek benne a nagyágyúk, Budapest és a vidéki városok körzetei.

A háromféle választási ív feldolgozásával kb. negyed kettőre végeztünk, több mint 900-900 lapot kellett besorolnunk és megszámlalnunk. Volt úgy, hogy ötször is átnéztünk egy-egy csomagot. Mindenki felelősen és lelkiismeretesen végezte a munkáját – a kettős kontroll alatt. A szavazás során sem fordultak elő kirívó, említést érdemlő esetek, mindenki a szabályok betartására törekedett, ami nem kis bürokráciát jelentett. Feltűnő volt, hogy a népszavazás érvénytelen szavazatainak száma meghaladta a kormánypártok mellett kiállókét, vagyis sok fideszes is értelmetlennek tartotta a „gyermekvédelemre” vonatkozó kérdéseket.

Miután minden szavazatot bekötegeltük, a kötegeket lepecsételtük és aláírtuk, jegyzőkönyveztünk, már „csak” arra kellett várni, hogy jelentésünket az önkormányzat befogadja. Kb. két óra telt el ezzel – teljes bizonytalanságban, mert nem kaptunk visszajelzést a fogadásra. Bizottságunk elnöke már nem bírta, és egy sarokban megágyazott magának, volt aki meg hazakéredzkedett azzal, hogy a közelben lakik, vissza tud jönni, ha szólunk neki. A végleges jegyzőkönyvek aláírását csak 3 óra után tudtuk elkezdni.

Nagy szerencsémre kedves szavazóbizottsági társam a kocsijával hazaszállított, de akkor már nagyon rosszul voltam, komoly szívétáji fájdalmaim, szorításaim voltak. Az esti gyógyszereim meg otthon maradtak, mert nem számítottam ilyen hosszúra nyúlt munkára. Eszembe jutott apám, aki az 1989-es négyigenes szavazáskor a szavazásra kijelölt helyiség előtt – valószínű hatalmas izgalomban, mert akkor az volt a szöveg, hogy „aki otthon marad, az a múltra szavaz”, és ő nem akarta a múltat – infarktust kapott, és 20 perc múlva már nem volt az élők sorában. Úgyszólván az egész családnak „szíves”...

Négy órát ütött az óra, amikor beléptem a lakásunkba, aztán a férjem még beszámolt az eredményekről, s talán úgy hajnali öt óra lehetett, amikor holt fáradtan el tudtam aludni.

Szerintem ezt a választást a Fidesz egykori médiafelelőse, a néhai Szalai Annamária nyerte meg a pártnak, aki a médiabirodalmukat és annak szabályait kiépítette, amit aztán a néhai Finkelstein tartalommal feltöltött. Az utolsó napok kormányzati oldalról sulykolt hazugságai Orbán számára gazdagon gyümölcsöztek. S mint később megtudtuk, több százezres potenciális ellenzéki szavazó nem ment el voksolni. Bele sem merek gondolni, miként vélekedhetnek erről azok a külföldön élő honfitársaink, akik időt, pénzt nem sajnálva igyekeztek a külképviselletekre szavazni.

Április negyedekétől felszabadulás helyett – mint vártuk – Orbánék további elszabadulása vár ránk, és nem látok reményt arra, hogy ez még az én életemben megváltozhatna. Jaj az unokáinknak... „én nem így képzeltem a rendet”.

Vásárhelyi Mária

Amit raktak estig, leomlott reggelre

„A legnagyobb csapás, ami egy népet érhet, ha egyoldalú irányítással az ítélőképességét tönkreteszik. Az ilyen nép elzúllik, és mennél vásáribb kalandor nyúl érte, annál könnyebben odadobja magát. Nincs az a kívülről jövő veszedelem, végigdulás, évezredes elnyomás, mely ezzel fölérne.”
(Weöres Sándor: Az országhoz)

61

Alapvetően nem az ellenzék gyengesége, hibái, hanem az intézményi rendszerbe épített ezernyi igazságtalan, egyenlőtlen, csaló feltétel miatt nem győzhetett az ellenzék az április 3-i választáson. A mintaadó Horthy-rendszerhez hasonlóan Orbán-rendszere is úgy van összerakva, hogy az ellenzék soha ne kerülhessen többségbe a választásokon. Formálisan működik a parlament, vannak benne ellenzéki pártok, nyomaiban létezik ellenzéki nyilvánosság, és látszólag vannak szabad választások, ám mindezek működési keretei úgy vannak megszabva, hogy garantálják a mai „Egységpárt” többségét. Ha a határok tágulni látszanak, akkor rántanak egyet az istrágon, úja szűkítik az ellenzék mozgásterét. Kétharmados többséggel bármikor bármit megtehetnek. A rendszer által konstruált és kormánypárti kétharmados többséggel elfogadott – azóta egyébként több mint 300 alkalommal a kormánypártok által módosított – választási törvény, a monopolisztikusan uralt médiapiac, a kormánypártok számára korlátlanul rendelkezésre álló anyagi erőforrások, a kizárólag kormánypárti delegáltakból álló Alkotmánybíróság, az uralkodó pártok kétharmados többsége a Nemzeti Választási Bizottságban és az összes többi közjogi intézmény totális kormánypárti megszállása garancia arra, hogy ameddig ez a rendszer fennáll, addig a kormányt ne lehessen leváltani.

A vereség ténye tehát nem ért meglepetésként, a mértéke azonban számomra is letaglózó volt. Nyilvánvaló, hogy a Fidesz elsöprő győzelmében az ukrajnai háborúra épülő hazug, háborús-félelemkeltő kormánypárti kampánynak nagyon fontos szerepe volt, maguk a párt elemzői is úgy gondolják, hogy legalább 10 százalék (!) pluszszavazatot hozott számukra a háborús propaganda és a háború kitörése előtt készült közvélemény-kutatások is – az összes intézetnél – jóval kisebb arányú Fidesz-előnyt jeleztek. Ha beleképzeljük magunkat annak az embernek a helyébe, aki naponta öt-tíz percet fordít politikai tájékozódásra, és ebben a néhány percben folyamatosan azt hallja, hogy ha az ellenzék kerül hatalomra, másnap elzárják a gázcsapokat és a férfiakat elviszik a frontra, ráadásul a választás napján még be is csenget hozzá egy kedves, jól fészült, jól értesült fiatalember, és személyesen is megerősíti, hogy Márki-Zay háborút akar, az utcára kilépve pedig szembe találja magát az óriásplakátokkal, amelyek ugyanezt hirdetik, akkor nem marad sok oka, hogy kételkedjen ebben.

A Medián által a kampány utolsó napjaiban készített közvélemény-kutatás jelezte az olló szétnyílását, de a változás tényleges mértékét még nem érzékelte. A hidegtől és a háborútól való félelem mindent felülírt még akkor is, ha a gázcsapok elzárásától rettegők nem elhanyagolható része egyáltalán nem használ gázt. A baloldali szavazótáborból ugyancsak számottevő mértékben távozó lakótelepiek számára, akiknek életében a fűtött lakás az egyetlen biztos pont, még sokkal fenyegetőbb üzenet a gázcsapok elzárása. A háború kitörése előtti közvélemény-kutatások szisztematikusan azt jelezték, hogy a kampány során elérni kívánt bizonytalanok körében az ellenzéknek nagyobb tartalékai vannak, mint a kormánypártoknak. Úgy képezem, hogy az intenzív háborús propaganda elsősorban ebben a körben vált kormánypárti szavazattá.

Mindez természetesen nem menti fel az ellenzékét a nagyarányú veszteségért viselt felelősség alól, ezért érdemes elgondolkodni azon, hogy milyen stratégiai és taktikai hibák eredményeként állhatott elő az a helyzet, hogy az összefogás nemhogy a remélt többletszavazatokat nem hozta meg, hanem 2022-ben – az egyre drasztikusabban elszabaduló infláció, az elértéktelenedő forint, a soha nem látott méretű korrupció, a folyamatosan nehezedő életkörülmények ellenére – az összefogás 900 ezerrel kevesebb szavazatot kapott, mint 2018-ban a külön-külön induló ellenzéki pártok.

Az előválasztás kétségkívül innovatív kezdeményezés volt, amelynek sikerült megmozgatnia a kormányellenes szavazótábor, heteken keresztül tematizálni a politikai napirendet, erőt mutatni és önbizalmat adni az ellenzéki választóknak, a lebonyolításra vonatkozó szabályok között azonban több is volt, amely sokat ártott az intézmény hatékonyságának. Hibásan voltak megszabva az indulási feltételek, és tévedés volt a döntés, hogy a második fordulóra három jelölt juthat tovább.

A politikai szcénát egyebek között a különbözteti meg a civil szférától, hogy a színpadra lépés előfeltétele a politika erő felmutatása. Ez az erő pedig a szavazói támogatottságból fakad, vagyis abból, hogy valaki/valakik képesek egy pártot megszervezni, amely az általuk képviselt értékeket, cé-

lokat támogatja. Az előválasztáson hat párt és egy körvonalait soha nem dokumentáló mozgalom jelöltje indult el. Úgy vélem, hogy Márki-Zay Péter – minden személyes teljesítményét elismerve – rendszeridegen szereplő volt az előválasztási versenyben, és ez később számos konfliktus forrása lett. Hiszen hiába voltak nagyon határozott elképzelései a helyzetről és a teendőkről, semmiféle politikai ereje nem volt ahhoz, hogy ezeket az elképzeléseket érvényre juttassa az összefogáson belül. Miniszterelnök-jelöltté avanszálásába bele volt kódolva, hogy minden belső erőpróbán alul fog maradni, ez pedig elég reménytelen pozíció egy elnökjelölt számára.

Nehéz megindokolni azt is, hogy vajon miért hárman jutottak tovább a második fordulóra, hiszen nyilvánvaló volt, hogy ez újabb konfliktusokat szül. Várható volt, hogy a három továbbjutó közül az egyik vissza fog lépni, és bármelyik jelölt tette volna ezt meg, a versenyben maradt másik fél és támogatói ezt súlyosan sérelmezték volna. Ha csak ketten jutottak volna a második fordulóra, akkor a visszalépés nem szült volna gyanakvást, bizalmatlanságot és az egész folyamatra árnyékot vető vitákat.

Az elmúlt tizenkét év tapasztalatai alapján indokolatlan naivitás volt azt feltételezni, hogy a Fidesz ölbe tett kézzel figyel majd az előválasztás kimenetelét, miközben számára sokkal kevésbé fontos dolgok elérése érdekében is képes hegyeket megmozgatni – saját aljas eszközeinek bevetésével. Feltételezem, hogy minden oldalról körüljárták, hogy Orbán számára ki jelent súlyosabb kihívást, és feltérképezve Márki-Zay Péter személyiségét, elvégezve számos fókuszcsoporthoz és egyéb kutatást, úgy dönthettek, hogy a Fidesznek előnyösebb, ha MZP nyer. Egyrészt mert ebbe a felállásba kódolva voltak a folyamatos belső konfliktusok, másrészt mert a jelöltreől jól láthatóan hiányoztak az integrátori képességek, márpedig erre lett volna a legnagyobb szükség ahhoz, hogy működőképes és hatékony együttműködés jöjjön létre a pártok között. Végül is nem tudom, hogy az előválasztásban részt vevő pártok mivel altatták el gyanakvásukat a második fordulóban előbukkanó, majd azonnal eltűnő 200 ezer, többségében városi, középosztálybeli fiatal megjelenésével kapcsolatban, de számomra erre nincs más magyarázat, mint az, hogy valakik meghekkelték a második fordulót. Legalább negyven éve foglalkozom közvélemény-kutatással, figyelemmel kísérem a nemzetközi trendeket és más országok választási kutatásait is, de olyat még soha sehol nem láttam, hogy két választási forduló között a semmiből előkerül csaknem kétszáz ezer, döntő többségében középosztálybeli fiatal, aki az első fordulóban nem szavazott, most viszont boldogan beáll a sorba, hogy MZP-re adhassa voksát. Éppen azon réteg tagjai, akik politikailag a legkevésbé aktívak, és akiktől a legtávolabb áll az az értékrend, amit a jelölt képvisel. Hiszen nem tudtak róla többet, mint hogy egy mélyen vallásos, hétgyermekes, konzervatív ember. Majd ezt követően ez a kétszáz ezer szavazó ismét a semmibe vész, már a következő közvélemény-kutatásban sem látszik a nyoma. És végképp nem az április 3-i szavazáson. Nem vitatom, hogy sokan voltak, akik Karácsony Gergely visszalépése után, megfogadva a tanácsát, MZP-re szavaztak, de azt kétlem, hogy ez ennyi vadonatúj szavazót megmozgatott volna, miközben az első fordulóban szavazók közül csaknem ugyanennyien

a második fordulóban nem mentek el szavazni. Nem tudom, hogyan alakult volna az áprilisi választás eredménye, ha Dobrev Klára a miniszterelnök-jelölt, tartok tőle, hogy ebben a rendszerben akkor sem lehetett volna nyerni, de a Fidesz azt biztosan jól mérte fel, hogy számára kedvezőbb, ha egy olyan ember lesz az ellenzék vezetője, aki mögött semmiféle politikai erő nincs, és akinek a megválasztása elkerülhetetlenül folyamatos konfliktusokat generálhat az ellenzéki összefogásban. Hiszen annyit bizonyára lehetett a jelölről tudni, hogy sok mindenre alkalmas, de konszenzusteremtésre és egy ilyen – finoman szólva – színes összefogás menedzselésére biztosan nem.

Amikor az előválasztás eredményhirdetése utáni győzelmi beszédében MZP legfontosabb mondanivalója az volt, hogy „mi leszünk az ellenzék ellenzéke”, akkor úgy gondoltam, hogy megpecsételődött az összefogás sorsa. Teljesen abszurdnak tartottam, hogy miután az ellenzéki szavazók, az aktivisták minden képzeletet felülmúló erőfeszítéseinek segítségével megválasztják vezetőjüknek, MZP bejelenti, hogy küldetését abban látja, hogy leváltsa azokat, akik őt ehhez a pozícióhoz segítették. Nyilvánvaló volt, hogy ezzel a választással éppen az összefogás legfontosabb célja, a politikai integráció, a pártok közötti bizalom és együttműködés válik illuzórikussá.

Amikor MZP esélyessé vált a jelöltségre, megpróbáltam alaposabban megismerkedni vele. Személyesen, futólag már ismertem, de kíváncsi voltam politikai munkásságára is. Érdeklődtem felőle azok körében, akikkel együtt létrehozta a Mindenki Magyarországa Mozgalmat – közülük ekkor már senki nem volt a vezetőség tagja. Mindenhol azt az információt kaptam, hogy tisztességes, becsületes ember, de nem alkalmas egy közösség vezetésére. Öntörvényű, önjáró, önfejű, nem tud csapatban dolgozni. Erről tanúskodott számomra az is, hogy hódmezővásárhelyi páratlan sikere után nem sikerült pártot szerveznie a mögötte állókból, a Mindenki Magyarországa egy meglehetősen áttekinthetetlen struktúrájú, ismeretlen méretű mozgalom maradt, annak ellenére, hogy MZP párttá szerette volna formálni. A mozgalom honlapjáról semmi nem derült ki a szervezet működéséről, gazdálkodásáról, tevékenységéről. Beszéltem erről a *Mozgó Világ* előválasztást követő Fapados Szalonjában is.

Nem tudom, mi történt volna, ha Dobrev Klára nyeri az előválasztást, de attól tartok, hogy a jelenlegi rendszerben, a teljesen egyenlőtlen feltételek miatt, ő sem vihette volna győzelemre az ellenzékét. Közben viszont ott motoszkál bennem a gondolat, hogy Dobrev elutasíthatósága 2021 áprilisa és októbere között – hat hónap alatt – 44 százalékról 18 százalékra csökkent, ami a maga nemében szintén egyedülálló teljesítmény. Abban pedig biztos vagyok, hogy Dobrev vezetése alatt nem amortizálódott volna az ellenzéki együttműködés, mert sokkal adekvátabb, integratívabb, tapasztaltabb, megfontoltabb vezető lett volna ennek a közösségnek az élén. Ráadásul meg vagyok győződve arról, hogy a minden szempontból jelentős hátrányban lévő ellenzéki oldal egyszerűen nem engedhette volna meg magának azt a „luxust”, hogy ne az általa is legalkalmasabbnak, hanem a mindenféle empirikus bizonyíték nélkül legesélyesebbnek tartott jelöltet válassza vezetőjének. MZP mellett a fő érv azt volt, hogy ő tudja legyőzni Orbánt, de ez éppen

úgy a városi legendák körébe tartozik, mint hogy Dobrevnek – miközben a legalkalmasabb – nincs esélye erre.

Hogy a Jobbikkal való összefogás inkább hozott vagy vitt szavazatokat az ellenzéki együttműködés számára, nehéz eldönteni. Azt feltételezni azonban, hogy a korábban szélsőjobboldali, ma a közép felé törekvő párt szavazótáborra együtt mozog a párt vezetőivel, illúzió volt. 2018-ig a Jobbik tagsága körében a legfontosabb kohéziós erő a rasszizmus, az idegengyűlölet, a kirekesztés volt, és attól, hogy a párt vezetői fokozatosan megpróbálnak a jobbközép felé húzódní, a tagság jelentős része jó eséllyel nem követi őket. Ugyanakkor nem kevés liberális szavazót éppen a Jobbikkal való szövetség tántorított el az összefogás támogatásától.

Az előválasztást megelőző lelkesültség gyorsan elpárolgott, és a miniszterelnök-jelölt megválasztását követő hónapban elkezdett apadni az ellenzék támogatottsága, közben hónapról hónapra növekedett a Fidesz előnye. Ebben nyilván fontos szerepet játszott a kormánypárt – semmiféle hazugságtól vissza nem riadó – gátlástalan karaktergyilkos kampánya, amihez szavazatvásárló intézkedések – a 13. havi nyugdíj, a teljesen indokolatlan, a közép- és felső osztályt támogató adó-visszatérítések, a minimálbér jelentős emelése és a rendvédelmi dolgozók jövedelmének emelése – kapcsolódtak, de a népszerűségvesztésre nyilvánvalóan hatással volt az ellenzéki összefogásnak az első hónapokban tapasztalt működésképtelensége. Legfőképpen az, hogy a közös lista a választók meggyőzése helyett saját belső konfliktusaival volt elfoglalva. Márki-Zay Péter ahelyett, hogy csillapította volna, provokálta a konfliktusokat, és miniszterelnök-jelölti kampányát mindvégig one-man show-ként képzelte el. Ez a kampány képi megjelenítésében is jól látszott; a plakátokon az összefogás jelöltjeként kizárólag egyedül szerepelt, megszólalásaiban nem a közösen kialakított álláspontot, hanem a saját véleményét képviselte. MZP jól láthatóan nehezen tudta eldönteni, hogy számára az összefogás két nagy pártja vagy a Fidesz-e a legyőzendő ellenfél.

Hol kimondva, hol kimondatlanul, de folyamatosan érezni lehetett az összefogásban részt vevő pártok széthúzását és azt, hogy a januárban döcögve beinduló kampányban már mindenki a saját pártjára és pozícióira figyelt. Az összefogás tartalmilag kiüresedett és elvesztette hitelességét.

Hosszú távon súlyosabb problémának gondolom a baloldali ellenzék kontúrjainak elmosódását, identitásának bizonytalanságait. Tény, hogy ma Magyarországon a választók körében számottevően többen vallják magukat jobb-, mint baloldali orientációjúnak, ennek az önbesorolásnak azonban az esetek jelentős részében nem sok ideológiai tartalma van. Az önmagukat jobboldaliként azonosítók közül sokakat egyszerűen a többséghez és a győzteshez tartozás vágya motiválja. Magyarországot tizenkét éve megszakítás nélkül egy szélsőjobboldali párt vezeti kétharmados parlamenti többséggel, hatalmas médiafölénnyel, ráadásul a világgazdasági konjunktúrának és az EU-s támogatásoknak köszönhetően a legutóbbi időig minden társadalmi réteg életkörülményei valamelyest javultak. Márpedig közismert, hogy az életfeltételek javulása a legfontosabb tényező a bizonytalanok pártpreferenciáinak alakulásában. A választásokat megelőző, éppen időben érkező, ha-

talmas méretű kormányzati pénzosztogatás pedig átmeneti időre jótékony homályba burkolta a száguldó inflációt, a forint rohamos gyengülését, az életkörülmények romlását. A kormányzat tizenkét éve tartó karaktergyilkos kampánya, félelem- és gyűlöletkeltése, amelyre az utolsó hónapokban ráépíthette a baloldal háborúpártiságáról szóló teljesen abszurd és hazug uszítást is, jelentős hatással volt a választás eredményének alakulásában.

Közben a magyar baloldal szétaprózott, erőtlen, dezorientált és önbizalom-hiányos lett. Nem a saját problémáit próbálja megoldani, hanem a jobboldalét, nem saját magának, hanem a jobboldalnak keresett vezetőt, nem saját értékrendjének és elvárásainak akart megfelelni, és nem azt próbálta kitalálni, hogy mit akarnak a szavazói, hanem azt, hogy mit akarnak hallani a jobboldali szavazók, nem a saját, hanem a jobboldal által konstruált démonokkal hadakozott. Erre a legjobb példa az, ahogyan még a választások után is – Orbán kottája alapján – sokan Gyurcsányt okolják a vereségért, hogy önmaguk számára igazolják MZP megválasztását. Ahhoz, hogy a baloldal harc képes legyen, sokkal határozottabb identitásra és önarcképre van szükség.

A legszegényebbek, a társadalom perifériájára szorult százvezrek – akik az Orbán-rendszer valódi áldozatai, és akik az elsöprő győzelem meghatározó aktorai voltak – választói magatartásáról pedig nálam sokkal veretesebben beszélt Illyés Gyula a harmincas években, amikor a puszták népéről írt.

„Az bizonyos, hogy ami jót és szépet szolgáról el lehet mondani, az mind ráillik a puszták népére, amely nyelvben, szokásban, arcvonásban országszerete szinte hibátlanul őrzi ma is valamilyen fajta ősi alkatát. Nem házasodott össze más népekkel, még a szomszédos falusiakkal sem, főleg azért, mert senki sem volt hajlandó véle összeházasodni. Igénytelen ez a nép; engedelmes annyira, hogy már parancsolni se igen kell neki, telepatikusan megérzi ura gondolatát, s már teljesíti is, amint az olyan szolgálhoz illik, akinek már apja, anyja, dédje és üke is egy helyben és egyfajta urat szolgált. Ösztönösen ismer minden házi szokást, mindenre kapható, s dolga végeztével egy figyelmeztető szempillantás nélkül kiódalog a szobából csak úgy, mint az életből vagy a történelemből. Semmi veszély, hogy körükben a titkos választójog, például, meglepetést hozzon. Nincs az a titkosság, amelynél titkosabban ők ne éreznék meg, akár olyan távolságról is, mint ide Párizs, uruk akaratát vagy kívánalmát vagy atyai tanácsát, és azt fogják követni, ahogy a múltban is rendesen azt követték. Ha nem követték volna, ma nem volnának itt, nem volnának szolgák. [...] Az igazi szolga a nagy dolgokban szolgál. A kar tán lusta, de a lélek frissen hajlik.” (Illyés Gyula: *Puszták népe*)

Hideg zuhany

Korán reggel

Valamivel éjfél előtt elkezdődött a nap. Elalvás előtt még rutinszerűen ellenőriztem a CNN legutolsó híreit. Némi meglepetéssel láttam, hogy viszonylag hosszú budapesti tudósításban számolnak be a másnapi választásról. Az összeállítás lényege, hogy Orbán bármennyire is tapasztalt és biztos győztes szokott lenni, most elsősorban Putyin barátja, és ez a vonása fölöttébb megosztja a magyarokat. Volt egy – elismerő – snitt a délutáni, Ukrajna melletti tüntetésről is, amiről előtte az M1-en mint „háborúpárti demonstrációról” voltak szívesek megemlékezni. Hihetetlen. Harminckét éve többé-kevésbé hivatásszerűen követtem a kampányokat figyelemmel, de ilyen erejű hazugság- és rágalomáradattal még sohasem találkoztam. Zita hajnali ötkor elment a maga választókerületébe, Zuglóba, ott lett szavazatszedő bizottsági tag.

Délben

Részvételi adatok 11 órakor: négy százalékponttal alacsonyabb, mint négy évvel ezelőtt, és nagyjából a 30 év átlaga körüli. Vajon ez mivel magyarázható? Igaz, reggel még esett a hó, most pedig már süt a nap, talán sokan csak mostantól kapnának kedvet a szavazáshoz. Azt azonban nem tudni: kinek jó, kiknek használ, ha növekszik a részvétel. Közben telefonon, fészbukon és minden egyéb módon azt üzenik a rokonok, barátok, ismerősök, hogy ahol ők sorban állnak, példátlanul nagyra nőtt tömegek gyűltek fel. Biztosan az lehet a magyarázat, hogy mi csak az aktív kisebbséggel vagyunk kapcsolatban.

Kora délután

Háromnegyed négykor végre megjelennek a 15 órás részvételi adatok, ezek szerint a déli dinamika tovább erősödik, valószínűsíthetően 70 százalék körüli, azaz magas részvétel lesz. Egetverő botrányokról egyelőre nem hallani, csak a szokásos helybéli trükközésekről. A 17 órás adat szerint most is 63 százalék körüli a szavazáson megjelentek aránya, azaz éppen annyi, mint négy éve. Szabó Andi a Facebookon folyamatosan elemzi az adatokat, és úgy látja, hogy a biztos Fidesz-körzetekben a legmagasabb a részvétel, a billegők esetében viszont átlagos. Ha így marad, ebből valahol az 55-45 százalékos mandátumelosztás jöhet ki. Azaz messze lesz a kétharmad, de a kormányváltási remények éppen ilyen távolságra távolodnak. A végső és hivatalos eredményre persze a hét végéig várunk kell, de egy-két óra múlva már ezt az iménti realitást egyre több adat fogja alátámasztani.

Este

Bemegyek a Klubrádió választást értékelő műsorába, a fontosabb és véglegesnek is tekinthető számokat nagyjából az élő adás közben fogjuk megismerni. Addig meg, valahogyan csak elütjük az időt. Élő adásban... Nyolc óra után a munkatársak hagytak bogarászni az egyik szabad gépükön. És lá-

tom, látom, látom a részeredményekből, hogy... Látom, hogy ebből hatalmas ellenzéki vereség és nem várt mértékű Fidesz-győzelem lesz. Mire beülök az élő műsorba negyedikként (Hardy Misi, Rózsa Péter és Böcskey Balázs mellé), addigra ezt már valamennyien érzékeljük. Úgyhogy a beszélgetésünk este tíz óráig a lehetséges magyarázatok megtalálása körül kavarog. Utána még be kell mennem az N1 tévébe, hasonló okokból. Itt Para-Kováccsal kb. fél órában végigvesszük ugyanezt, de még valamivel többet is: mi lehet ezek után a vereséget szenvedett félnek a lehetséges és leginkább észszerű magatartása?

Éjfél lett, mire hazaértem, alig látok már, de azért megpróbálom futtában átnézni a legfontosabb adatokat. Elsőpró Fidesz-győzelem, mindenütt vidéken. Ha jól értem, akkor mindösszesen kettő mandátumot tudott vidéken az ellenzék a 106-ból megnyerni. De... hogyan lehetséges a listás szavazatokban ez a hatalmas különbség??? Az egységessé vált ellenzék majdnem egymillió szavazattal (20 százalékkal) kevesebbet kapott, mint a Fidesz? Budapesten a 18-ból 16-ot elvitt az ellenzék (akkor még így tudtuk – 18-ból 17 lett a vége – a szerk.), a maradékot az MKKP miatt vesztették el. Mondhatnánk, hogy ez már nem számít, de lehet, hogy ezen múlik majd az újabb kétharmad. Politikailag teljesen kettészakadt az ország: Budapest vs Vidék.

A levelezést megnyitva látom, hogy pl. Simonyi András azt írja Washingtonból: ott hallgatta, amit az előbb a Klubrádióban mondtam, és nem nagyon tud szóhoz jutni. Most már én sem.

68

Reggel, belátom, nincs mit tenni, neki kell állnom begyűjteni, olvasni és feldolgozni az első elemzéseket. Miért győzött ilyen fölényrel Orbán? Hogyan és miért vesztett az ellenzék kb. egymillió szavazót? Mi lehetett a háborús helyzet hatása minderre? Mihez kezd a Fidesz az eddigi legnagyobb győzelmével? Hogyan és mikor tud majd talpra állni az ellenzék? Lesz majd min töprengenünk, heteken át.

Munka előtt azért még kinéztem az erkélyre is, tegnap ugyanilyenkor hópehelyek és borzalmas hideg fogadott. Most tiszta kék ég, szinte kora nyári napsütés fogad. Még Zita tulipánjai is kinyíltak a nagy cserépben.

Utóirat április 9-én

Öt napon belül hétszer is a mindenkit meglepő eredmények magyarázatával kellett az időt töltenem – rádióban, tévében, portálokon és előadások alkalmával. Mindehhez fel is dolgoztam mintegy nyolcvan elemzést, mindeközben a magam – alaposabb – magyarázatának a rendszere is összeállt. Öt, egymással szoros összefüggésben lévő tényezőt kell majd idővel részletesen is végiggondolnunk. Az öt tényező nem egyforma erővel hatott, megpróbálom vázlatosan, egy-egy bekezdésben úgy megírni, hogy az egyre fontosabbak felé haladjunk:

– Az utolsó hónapok példátlan (és felelőtlen) pénzosztogatása még olyan nagy csoportokat is kormánypártiakká tehetett időlegesen, akik eredetileg nem gondolták volna magukat választási tényezővé válni.

– A kormányképesség megítélése dolgában Orbán Viktor és Márki-Zay Péter nem voltak egy súlycsoportban, mert a jelen médiaviszonyok közepette még egy valós és kiegyenlítettebb versengésben sem lehettek volna összemérhetők.

– Az utolsó időszakban megtehető mozgósítás terén úgyszintén olyan aránytalan feltételek mellett versengtek, amely még egy ezerszer egységesebb és hatékonyabb ellenzék számára sem hozhatott volna győztes méretű támogatói tömeget.

– Az ellenzéki térfélen kezdetektől szerkezethibás felállás volt, amelynek a hátrányait csak nagyfokú és kölcsönös bizalommal lehetett volna áthidalni. Ehelyett a kölcsönös bizalmatlanság szabályozott.

– E főnti négy tényezőt a március 15. után kitalált és elképesztő erővel keresztülpréselt hazug szereposztás lényegében egyetlen modellt gyúrta össze: *Orbán = Béke – az ellenzék = Háború* képlettel a tarka ellenzéki oldalon nem tudtak mit kezdeni. A biztonságra vágyó és egyoldalúan aggódó közvélemény többsége viszont nagyon is gyorsan magáévá tette ezt a felosztást. Békét, biztonságot, alacsony energiaárakat, szuverén Magyarországot akarnak – jelentsen mindez bármit is. A szomszédunkban zajló háborúnak a hazai belpolitikai viszonyokra történt gyors és kikezdhetetlen lefordítása minden korábbi várakozást felülmúló eredménnyel járt.

Vörös István

Az optimista halála

69

2022. április 2., 0 óra – közeledünk a ferihegyi repülőtér felé, a lányunk jön haza Dublinból, ahol orvosi fizikát tanul. Szűk két napja lesz itthon, a szavazás után repül is vissza. Hajnali háromig fönny vagyunk, reggel nyolckor mégis sikerül föltápáskodni.

Hány évig tartott a Kádár-korszak? 1956-tól 1988-ig, harminckét év. A Horthy-korszak? 1920–44. Úgy látom, hogy a jelen korszak Magyarországon 1998 óta tart. Bár két ciklusban nem ugyanaz az erő kormányzott, de a közbeszédet és a gondolkodást sok tekintetben jobban befolyásolta ellenzékéből is a most regnáló miniszterelnök irányvonala, mint a kormánynál levőké. Ez is huszonnégy év. Melyikkel lesz időben összemérhető a mostani, szintén névhez köthető korszak, ez a választás tétje. És mindaz, ami ebből következik.

De mit tehetne az ember egy nappal a választás előtt, mint hogy családi ebédet rendez, a lányunkat ünneplik nagymamák, nagynénik. Édesanyám távol marad, két napja Tisza-parti falujukban elesett, úgy ítélik meg, hogy nem tudna feljönni. Kár. Pedig ő volt az egyik, akit meggyőztem, hogyan kell szavazni.

Se az ukrajnai tüntetésre, se a kampányzáróra nem tudok elmenni, mert este koncertbérletünk van. Évek óta nem voltam a Kongresszusi Központban, novemberi eső esik, a Müpában első sor közepére szóló jegyünk itt egész a szélre szól, nem is látjuk a szólistát, se a karmestert, csak amikor belépnek a terembe. Viszont remekül az ütősöket. Teljesen új frontja felől figyelem a zenét.

Április 3. Viszonylag korán kelünk, 10 után négyesben indulunk szavazni. Csatlakozik a szomszéd kerületben lakó, de még hozzánk bejelentett fiunk is. A szavazás nyugalomban lemegy, eltekintve attól, hogy a szavazóhelyiségben egy külföldi, talán izraeli tévé kommentátora mondja el egymás után többször a választás tétjéről szóló felvezető szövegét angolul. Vágókép leszünk a tenger túlsó partján. Aztán lányom elkíséri kedvenc nagynénjét is szavazni, ő ott már csak szemtanú, abban a körzetben a spanyol tévé forgat.

Ha nem vettük volna észre, ebből is rájöhetünk, hogy a választásnak az országon is túlmutató tétje van.

A tegnapi őszi idő után reggel havazott, már naponta váltják egymást az évszakok, megjósoltam, hogy holnap itt a tavasz. De tévedtem, ugyanis amikor a szavazásról kilépünk, máris tavaszi napfény és kék ég fogad. Menyire gyorsult föl az idő?

Pár éve még egymást követő őszi hetek során regisztrálhattam a négy évszakot lepörögni egy szűk hónap során. Most napok alatt megtörténik mindez.

Nem lenne baj, ha a kormányra kerülők majd a lényeges kérdésekkel is foglalkoznának. Mert hogy a népszavazás álkérdései, hiába tudtam róluk előzetesen, ott a fülkében egészen meghökkentettek. Tizenkét év folyamatos kormányzás után ezek volnának azok a mindennél fontosabb ügyek, amelyekben a néphez kell fordulni tanácsért? A jelenlegi kormány kormányprogramjaként is olvastam, és szívesen vettem volna magamra a sikító maszkot, mellyel most ugyan visszaéltek, egy különben jópofának is mondható piros bábus kampányban. Ez a négy kérdés a lényeg? Ennyit látok a világból? Ezt akarjátok megoldani? A többit majd salátatörvényben? Az utóbbi időben már a salátát is megutáltam, félttem, hogy ott is találok valami keszekusza törvényt, ami „itt a piros, hol a piros?”-logikával keveri tovább az össze nem tartozó dolgokat, egy kórházat majd az ország másik felén levő vegyi gyárral kapcsol össze, csak azért, hogy mind a kettőnek a balatoni üdülőit egy szolgáltató társaságba lehessen kiszervezni.

Szóval a salátában rukkola, adótörvény, citromos öntet, atomerómű.

Negyedóra van az urnazárásig. Ági egy barátnője kérdezi, mi lesz az eredmény. Hát nyerünk!

Nyolc órakor fáklyás felvonulás halad el az ablak előtt, a Kossuth téren nagy fénytócsát alkotnak, előbb mai zene, aztán a Himnusz, most valami dörmögő géphang beszél. Verset mond?

Közben nézem a Partizánt, egy új kormánypárttagként aposztrofált ember élő adásban elmeséli, hogy egy hetvenéves roma bácsi, aki még sose szavazott, de ő rávette, hogy most megtegye, átküldte neki az okostelefonján, hogy részt vett (nyilván a lefényképezett szavazócedulát). Azt hiszem, ez egy akaratlanul leleplezett választási csalás.

Közben elmúlt 9, jönnek az eredmények.

Hú.

--

Az optimistának először a pofája szakadt le. Ott találták az íróasztala mellett, de gumimaszknak nézték. Nem azt érezte, hogy bárki becsapta. Azt

érezte, hogy magát csapta be. Nem azt érezte, hogy mindenki hülye rajta kívül, azt érezte, hogy ő az. Nem azt érezte, hogy valami elveszett, azt, hogy sose volt meg.

Az optimistát elszállították. A mentőorvos a személyijét vizsgálgatta. Nem is Optimista volt a neve, állapította meg.

Az optimista ekkor felült a mentőkocsiban, kinézett az ablakon, ahol a választási plakátok úgy suhantak el a szeme előtt, mint valami részeg vízió: Itt fogunk élni! – motyogta. De akkor már, mondtam, nem élt.

Kiss Judit Ágnes

Madagaszkár térkövezve

Április 3. vasárnap

A reggel még Kaposváron ért, a X. Gyermek- és Ifjúsági Színházi Biennálé utolsó napján. Már csak a gálaelőadás volt hátra, a *Madagaszkár*. Filmként sem rajongtam érte, most is leginkább katasztrófa volt: iszonyú hangos, nemcsak túl van erősítve, az egész előadás zajos, harsány, nincs benne egy lélegzetvételnyi csend sem. Mintha attól félnének, ha valami halkabb, finomabb, a gyerekek nem veszik észre. Pedig mennyi jó, érzékeny előadást láttunk az előző három napban!

A gyerekem persze élvezte, pont mint a középiskolásoknak szóló tantermi előadást, kisiskolásoknak szóló mesejátékot vagy a négyéves korig tervezett babaszínházat. A csecsemőszínházat készítőik tudják, hogy a kicsik a valódi, igaz dolgokra vevők. Nagyobb korukban sem ők igénylik a csinnadrattát. Ránevelik őket a Disney-rajzfilmek, hogy slágereket és egész alakos plüssjelmezeket várjanak. Érzéketlenítés.

Velünk is valami ilyesmi történt, történik az elmúlt tizenkét évben, a nagybetűvel írt Nemzeti Kultúra egyre alacsonyabb színvonalú giccs, esküszöm, visszasírom Wass Albertet, országos szintű a hülyítés: Tóth Gabi, Kis Grófó, Szikora Robi és Győzike.

Nem akarok a választásokra gondolni, nem is tudom, miért jut eszembe, nem beszélünk róla, pedig azért vágódtunk rögtön az előadás után autóba, mert én Pesten szavaztam, a férjem Szentendrén. Jönnek a hírek, nem bírom nem nézni: szavazásra buzdító posztok, részvételi arányok, lefotózott szavazólapok.

A hetedik kerület 8-as körzetében alig voltak, végigikszelgettem a népszavazási ívet, ráírtam, hogy érvénytelen, aztán ráírtam valami nyomdafestéket nem tűrőt is, mi tagadás. Bezzeg, ha rajzolni tudnék...!

Szentendrén hosszú volt a sor, a Japánkertben sétáltunk, míg a férjem végzett, csupa hermafroditát rajzolt a karikákba, Mars és Vénusz jelét egyszerre, remélhetőleg ez is érvénytelen.

Nem akarok reménykedni, hogy ne kelljen csalódnom. Nem akarom leírni vagy kimondani azt a mondatot, hogy „hát akkor itt fogunk élni”.

Közben elérték a háborús hírek is: összekötözött kézzel és lábbal fekvő holttestek Ipriny és Bucsa utcáin, többen hátulról, közelről kaptak golyót a fejükbe. Nem szentek az ukránok sem, ha egy férfi nem akart harcolni, helyben lőtték agyon. A volt tanítványomnak sikerült Németországba menekülnie. Nem akart meghalni Ukrajnáért.

Mészárlás, háborús bűn, és főleg bosszú, a visszavonuló oroszok tehetetlen bosszúja. Marinára gondolok, Marina Sztjepnovára, íróársamra, akinek *Lazar asszonyai* című regényét apró falatonként olvastam el, hogy tovább tartson. Ismeretlenül írtam rá az Instagramon, hogy sajnálom, amit oroszoként most éreznie kell. Igen, írta, a szégyent. Én is szégyellem magam, ha nem is ilyen horderejű bűnökért, de ugyanígy, több mint egy évtizede már. És félek, hogy újabb négy év szégyen következik.

Este hét van. Lezárult a választás. Valahol az eredmény már létezik. Most még lehet győzelem és vereség, Schrödinger macskája egyszerre halott és élő. Ki fogják nyitni a dobozt.

Április 4. hétfő

Kinyitották. Nem élt. Melyik macska bírja ilyen hosszan egy dobozban?

Olyan jó lenne azt hinni, hogy csalás volt. Hogy nem igaz. Hogy valójában nem kell az ország kétharmadának háborús retorika tizenkét évig, aztán hirtelen békezaszló, kultúrának mulatós és nemzeti giccs, nyomor és szegregáció, beépített Balaton, leműtrágyázott Kishantos, stadionok, kórházi várólisták, haldokló oktatás. De kell. Leginkább a nyomorban élőknek. Milyen trauma állhat emögött? Mikor lesz ennek vége?

Dermedten figyelek. Az ismerőseim közül többen csomagolnak. Más, aki már évek óta külföldön él, állampolgárságért folyamodik. És már én se tudom jó szívvel mondani, hogy „maradj, mert meg kell védeni, kinek nincs is hova...” De azt tudom, hogy maradok. És reméltem, hogy nem kell leírnom, hogy „hát akkor itt fogunk élni”, de nem tudom nem leírni.

A nap ugyanúgy felkelt, ez mindig érthetetlen, ha gyászol az ember. Én is ugyanúgy felkeltem, dolgom volt. Költöztettem a lovamat Isaszegről Szentendrére. A lószállító kaszkadőr sráccal végigbeszélgettük az utat. Családi problémák jöttek szóba, választások nem.

Léda rögtön gyanút fogott, amikor ketten jelentünk meg a legelőn. Az utánfutó rámpáját horkantva megszagolta, aztán némi bizonytalankodás után feljött utánam, hogy elhagyja a hazáját. A lakóhelyét. Nyerített egyet, talán búcsúzóul, talán csak azt kérdezte a ménestől: hol vagytok? Nem felelt neki senki.

Amikor a futó elindul, a ló már általában szétterpesztett lábakkal próbál kapaszkodni a mozgó talajba. Nem hallottunk se nyerítést, se dobogást. Egyszer álltunk meg út közben, hátramentem Lédához, állt és remegett. A nyakán, a sörényénél, ahol vékonyabb, lehetett látni, hogy az egész öt-száz kilós test reszket a félelemtől.

Amikor megérkeztünk, levezettem, aggódva körbenézett, nyerített egyet (senki nem válaszolt neki), aztán elkezdett legelészni. Egy beállóba vihettem, amíg megszokja az új környezetet, kértem mellé társnak valakit (hoztak is egy kis sánta pej kancát), egyedül pánikba esne. Aztán ott hagytam reménykedve, hogy hamar megszokja az új hazát. Otthont.

Pestre már busszal utaztam, edzésem volt, ma először tudtam 50 kilót felhúzni. Az évtizedeken át engedélyezett három kilóhoz képest ez elég komoly teljesítmény. Nem is fogok rosszat mondani a testemre, mindent megtett, amire azt hittem, nem képes: kihordott és világra hozott egy gyereket, meg is etette néha, összeforrt egy törés után, lassan ötvenéves, mégis felemel ötven kilót. Jó volt erősnek érezni magam. Most különösen jó.

Edzés után mentem átadni a kulcsokat az új bérlőnek, remélem, jól fogja magát érezni, soká marad, semmi nem tesz tönkre, inkább javít, és vigyáz a házamra. A házamra.

Aztán indultam elbúcsúzni az egyik legrégebbi barátnőmtől, aki holnap repül Angliába. Ahol jobban lehet keresni, ahová a fiai már rég kiköltöztek, és magyarul beszélnek egymás között, kivéve, ha filozófiáról vitáznak, mert az jobban megy nekik angolul. Ha kint családot alapítanak, a gyerekeik talán már az ebédről sem magyarul fognak vitázni.

Ismerősök és ismeretlenek sokan pakolnak, aki teheti, elmegy innen. Gyerekkorom magyarjai, barátaim már amerikai, brit, svéd, francia gyerekek szülei, nagyszülei. A magyarul alig értő kínaiul, afgánul, ukránul beszélő idegenek gyerekei pedig majd a magyar irodalom értő olvasói – talán az én olvasóim is – lesznek. Ez így rendben van. Csak én nem mehetek. Nem akarom, hogy ha lesz unokám, ne értse a meséimet. Nem mehetek, ha elvesztem a nyelvi környezetet, minek írnék bármit is? Kinek?

Nem is magam miatt vagyok most ennyire szomorú, nekem nem kell tanári fizetésből vergődnöm egyik hónapról a másikra, én nem vagyok annyira kiszolgáltatva a közoktatásnak, a kórházi várólistáknak, a nyugdíjrendszernek, mint több millió itt élő embertársam (próbáltam honfitársat írni, de nem ment). Persze érint engem is, ha értem nem jön órákig a mentő, ha bezáratják a gyerekem iskoláját, ha az állam bevásárolja magát a könyvpiacra. Hiszen megtehet bármit, van rá felhatalmazása, ahogy a bántalmazó is megtehet bármit, ha az áldozata elhitte, hogy nincs más lehetősége, csak az engedelmesség. De amit a letérkövezett országgal, a legyomirtózott Kishantossal, és amit ezekkel a kiszolgáltatott emberekkel műveltek, azt talán évszázadokig nem lehet helyrehozni. Már senkinek nem tudom jó szívvel mondani „maradj tövisnek bőr alatt”. De rám még mindig érvényes.

Egy vidéki szavazóköri, ahol minden rendben ment

*„... s láttam, a törvény szövedéke
mindíg fölfeslik valahol.” (J. A.)*

A kis faluban, ahová a 20K küldött szavazatszámolónak, rendben zajlottak le a választások. Nem volt buszoztatás, nem volt szavazatvásárlás, nem manipulálták a voksokat vagy a jegyzőkönyveket.

Ahogy a helyi számláló kollégák mondogatták, minden a szokások szerint történt. Most is ugyanaz a bácsi érkezett elsőnek. Ellenőrizte és rendben találta az urnákat, aláírt, szavazott, majd büszkén távozott.

Már szállingóztak is a korán kelők, miután Nándi bácsi hajnalban nyitó boltjában idejében megitták a felest meg a sört. Nándi bácsi, fölül a 80-on, új gumikesztyűben vágta föl a zsemlémet, zacskóban adta át, és csendben hozzátette, hogy ő a változásra szavaz. Később megtudtam, hogy ő nem ide való, csak beházasodott a faluba, ahol már vagy 40 éve vezeti az üzletet. Ő volt az egyetlen, aki nem anonim iksszel, hanem szavakban is megfogalmazta a választói szándékát, a kisboltban, a féldecisek és az ötösével csomagolt zsömlék mellől. Kiffi aznap nem érkezett.

74

A puffedt arcú, pia- és cigiszagú, meghatározhatatlan korú férfiakat 10 után a misés nénik követték, bottal, görnyedten, szürkén.

Lassacsckán, de folyamatosan érkeztek a romák, családostól, sok gyerekkel. A mellettem ülő önkormányzatis képviselő néni a fülembé súgva, jóízűen magyarázta, hogy ki kit vert félholtra, ki késelte meg a feleségét, ki lopta el Eszti néni utolsó tyúkját, kinek nem volt munkaviszonya soha az életben.

11 felé befutott derékhad, a falu középosztálya. Parasztok (ahogy a helybéli romák hívják a magyarokat), városiasan, első szavazó gyermekekkel, romák, divatosan, csak a bőruk sötétebb színe meg a nevük árulkodott.

A tavaszi hóvihár után kisütő nap meghozta a szavazók utolsó hullámát, hogy öt után már csend legyen, mert faluhelyen hamar esteledik.

Hétkor kulcsra zártuk az ajtót, és kilenc felé már tudtuk is: 160 választópolgár jelent meg a 259-ből. Egyéniben 130, listán 135 szavazattal nyert a Fidesz.

Elsőprő többséggel szavaztak amellet a rend mellett, amely olyannak hagyta meg őket, amilyennek aznap látszottak.

Személyi, legyen olyan kedves, rendben, tessék eltenni, itt ne maradjon, itt tessék aláírni, nem, nem itt, a neve fölött, nem baj, ha nem szép. Strigula. Boríték a jobbikos, nyugdíjas rendőr kollégától. Végül a három szavazólap, amelyet az óriási hasú, bajszos Karcsi bácsi pecsételt le. Pont a közepébe kell nyomni, na látják, így!

Igen, a szavazólapokat Karcsi bácsi osztotta egész nap, a Fidesz–KDNP-delegált. Nemrég jött ki a kórházból, infarktusa volt. Keveset beszélt, csak ült

szétvetett lábbal, megkerülhetetlenül. Mikor széles léptekkel mégis kidöngött pisilni, a világért sem adta volna át a feladatot másnak, mint Cilikének, akivel komaságban van, mint későbbben kiderült. Ha a pecsételés el lesz cseszve, oda a szavazat, én nem állhatok jól mindenkiért.

Átvette a szavazó a paksamétát, bebújt a kék függöny mögé, matatott, zörgött a borítékkal, kibújt. Ide? A másikba is jó, mindegy. Bedobta, hamar elment, nem kocsma ez, kérem.

Mikor számolni kezdtünk, és az egyik helybéli látta, hogy tényleg mindjárt rosszul leszek, félrehúzott. Suttogva, szemét Karcsi bácsin tartva elmondta, hogy a Karcsi az egy nagy fideszes, a testvére tótumfaktum a megyei pártszervezetben, és itt bizony minden romának meg lett mondva világosan, hogy ha nem a Fideszre szavaz, az hétszentség, hogy nem lesz több segély, és hamar kiderülnek az ilyen-olyan dolgok is.

Volt a bizottságban egy édes roma lány, a Kitti, akit mindenki szeretett. A Kitti más, ő tanul, mondta jóindulatúan az egyik önkormányzatis néni. Kati, kérdeztem mellé ülve, miért szavaznak a romák a Fideszre. Kicsit elgondolkodott, majd elmesélte a saját történetét. Hogy hogyan végezte el a középiskolát úgy, hogy közben dolgoznia kellett, hogy milyen megalázóak voltak a differenciálatlan követelmények, hogy hogyan gyógyította meg a három évig tartó pszichoterápia a pánikbetegségét, amelyet az iskolai problémái váltottak ki. Hogy most OKJ-s képzésben azért tanul pénzügyi ügyvitelt, hogy bizonyítsa, noha bukdácsolt a gimiben, bármire képes. A szavazás? Hát a CSOK, a nagycsaládosok adóvisszatérítése, a 13. havi nyugdíj sokaknak egyszeri lehetőség volt, amelyért hálásak, amelyet féltének.

A zsarolásról nem beszélt. A piti cigányokkal neki már nincs dolga. Nem erőltettem. Odaadtam a telefonszámom, hogy ha egyszer segítség vagy szállás kell Pesten, hívjon fel, örülni fogok. Megdöbbsent, és csak aztán örült.

Éjjel egyre készen is voltunk. Átvettem a jegyzőkönyvek másolatát, és hazaballagtam a szállásomra. A járdán ragyogtak az olvadt hó kis tócsái, mint a színes üveggyöngyök.

Örökszép üveggyöngyök, láncba fűzött félelem, vagytok és maradtok a leg-erősebb valuta a lehetőségek piacán.

Falus Ferenc

Biodíszlet

A választásra számlálónak jelentkezni a legkönnyebb. A kampány tehetetlen időszaka után ez tényleges tevékenységnek tűnt, és látszott, hogy mindenki, akiben a legkisebb hajlandóság van, szükség van, hogy összejöjjen a szükséges 20 ezer vállalkozó. A többség, köztük én sem tudtam pontosan, hogy mire vállalkozom. Felhívtam azt a jelöltet, aki a vidéki házunk közelé-

ben jelölt, és felajánlottam, hogy oda megyünk számolni, ahová csak akarja. A körzetében lévő legtávolabbi falu is alkalmas nekünk. Aztán elkezdtük töltögetni az elektronikus jelentkezési lapokat, majd az adatokat újra egyeztetettük stb. Már hetekkel előbb foglalkozni kellett ezzel az egy vasárnapi reggeltől estéig tűnő kirándulással. Szóval átjelentkeztünk, majd újra átjelentkeztünk – ez meglepően simán ment. Még postai levélben is kaptunk róla visszaigazolást (a postának is élnie kell...). Aztán kiderült, hogy erre a munkára fel kell készülni, tanulni kell, esküt kell tenni. Az eskütételhez előre oda kell utazni (második hosszás autózás), ismeretlen emberekkel kell kapcsolatba kerülni, és ehhez még kommunikációs felkészítési anyagokat is meg kell nézni.

Ekkor már tudtam, hogy egy komoly jogi anyagot is meg kell tanulni, mert ennek készségi szintű ismerete nélkül azt csinálnak az orrom előtt, amit akarnak. Mi a választás tisztaságának biztosítására készülünk, de mások esetleg arra, hogy szavazóköriként csak néhány szavazat – tényleg akár öt szavazólap – érvénytelenítése, manipulálása is elegendő lehet ahhoz, hogy ahol szoros verseny várható, ott ennek akár döntő jelentősége legyen. Persze a szokásos tisztességes és törvénytelen mozgósításoknak ennél nagyobb a jelentősége, de ezt a szavazókörből csak nagyon ritkán lehet meggátolni.

Az internetes tananyagokat és egy nyolcvanoldalas hivatalos kiadványt kellett megtanulni. Sok órát készültem a vizsgára, amikor felfogtam, hogy a bizottságnak – nálunk – kilenc tagja lesz. Öt tagot a fideszes önkormányzat választ meg, köztük az elnököt és helyettesét, és póttagokat is felkészítenek, hogy még véletlenül se legyenek egy pillanatra se kevesebben. Ehhez jön a két kormánypárti és a két ellenzéki megfigyelő, akiknek mindenben teljesen egyenlő jogaik vannak. A jogok gyakorlása fellépéssel, önérvényesítéssel vagy a bizottsági szavazás során történhet. Tehát az esélyeink a jogérvényesítésre egyharmadosak a papírforma szerint. Majd meglátjuk, hogy tényleg szükség lesz-e rájuk. A „fegyver” a gyanús esemény jegyzőkönyvezése lesz. Erős kétségeim vannak, hogy ezek a jegyzőkönyvek a jelenlegi Nemzeti Választási Bizottság mellett megváltoztathatják-e egyáltalán az eredményt, akár egyetlen szavazó kör esetében is.

Eddig a felkészülés, aztán jönnek a fizikai előkészületek. Én már évek óta nem ügyeltem, nem dolgoztam végig az ügyeletet, tehát a közel 24 órás munka fizikai, pszichés megterhelésére is fel kell készülnöm. Őszintén aggódtam, hogy hogyan fogom bírni a terhelést. Hajnali háromkor kelés, majd egy kicsit több, mint egy óra utazás, hogy időben érkezzünk. A terem berendezésével sok a dolog, meg is kértek, hogy ne a törvény szerinti utolsó pillanatban, fél hatra érkezzünk, hanem jóval előbb. Ők amúgy is korábban kezdik a munkát. A termet be kell rendezni, a szavazólapokat át kell számolni, a dokumentumokat össze kell készíteni, meg kell ismerkedni egymással, a feladatok szétosztásában meg kell állapodni és jegyzőkönyvet kell készíteni. Pontban hat órákor ki kell nyitni az ajtót.

Amit eddig írtam, azok csak az előzmények voltak. Úgy terveztem, a többit majd vasárnap után írom meg.

Hát ez a vasárnap után jócskán elhúzódott. Tizenkét nap emésztési idő is kevés volt hozzá. A köztes időben oly sok beszámoló és vélemény jelent meg, hogy nehéz feladatnak érzem, hogy közlésre érdemesnek merjem gondolni a saját, egyéni tapasztalataimat. Majd a szerkesztők eldöntik, hogy nyomtatásba kerüljön-e, de hogy mi, azt csak most kezdem el írni. Szorongok, ettől is, amint szorongtam a szavazatszámolás előtt is, hogy megtanultam-e mindent, bírni fogom-e fizikailag az akár 24 órás fennléte, folyamatos figyelmet?

Nekünk is hajnali háromkor kellett kelniünk, négykor indulni legkésőbb, mert minimum egy óra autóútnyira kellett mennünk. Egyszer már voltunk ott, amikor az esküt letettük – szép esküokmányt is kaptunk. Akkor csak a mi jegyzőkönyvvezetőkkel meg a polgármesterrel találkoztunk, a többiek korábban tették le az esküt.

Még az eskütétel egy eseményéről hadd számoljak be. Egy másik szavazókörbe tartó úr is velünk együtt tett esküt. Az eskütétel után a választási iroda vezetője, a falu jegyzője ismertette a választási szabályokat, és annál a pontnál, hogy a szavazóhelyiségben nem lehet pártnak jelvénye, logója, az úr azt kérdezte – láthatóan számítva az én ellenérezéseimre, hogy ő mindig sujtásos mellényekben, kabátokban jár, hogy ez pártszimbólumnak tekinthető-e? Meglepte a válaszom, hogy azt mondtam: nem tudom, hogy melyik párthoz kellene ezt társítanom. Furcsa koalíció lettünk.

Ötre kellett érkeznünk, hogy legyen időnk megismerkedni a többiekkel, szétosztani a feladatokat, megszámlolni, átszámlolni a szavazólapokat, befejezni a szavazóhelyiség berendezését. Vinnünk kellett a kutyáinkat is, akiket nem lehetett 24 órára egyedül hagyni se bezárva, se a kerítés nélküli udvaron. Ezt előre egyeztettük, hogy a kutyák az autóban maradnak, csak időnként egyikünk viszi majd őket sétálni. De este héttől a számolás befejezéséig mi sem mehetünk majd ki.

A feladatok elosztásában könnyen megegyeztünk, hogy mindenki mindent fog csinálni. Én a pecsételést kértem első feladatnak, mondván, ez egy orvosnak való feladat. Mi maszkban voltunk többé-kevésbé, de csak mi. Előbb-utóbb fel kellett vállalnunk a vírusközösséget, azzal a kéréssel együtt, ha bármelyikünk megbetegszik a következő napokban, akkor értesítjük egymást. Azok között is, akik szavazni jöttek, alig volt, aki viselt maszkot.

Folyamatosan jöttek szavazni, hosszabb szünet egyáltalán nem volt. Csendben, többnyire leharcolt emberek jöttek, nem nagyon beszélgettek, kevesen hozták a gyerekeiket, a bizottság helyi tagjaival is alig beszélgettek. Kevesen voltak elegánsak, ünneplőben senki sem jött. Sokan piszkosan munkából – többnyire valami felújításból – ugrottak be szavazni. Az első szavazók köszöntésének feladata a fideszes delegáltak – egy környékbeli ismert személynek – jutott. Hát nem tett ki magáért. Kb. nesze fogd meg, adta át az első szavazóknak készített „ajándékot”, egy jelvényt a felirattal, hogy „szavaztam”. Egyszer nekem is volt lehetőségem valakit köszönteni, hát én elmondtam neki, hogy milyen ünnep, hogy mostantól fogva a véleményével, szavazatával befolyásolhatja az ország sorsát. Egy fecske nem csinált nyarat.

Az egész szavazókörben senki sem kért mozgóurnát. Egy mozgásában korlátozottat kisbusszal hoztak szavazni, a kormánypárti és az ellenzéki megbízott jelenlétében az udvaron szavazott, és mi dobtuk be a szavazatát az urnába. Egész nap senki semmilyen szabálytalanságot meg sem kísérelt. Sem láncszavazásra, sem a szavazók szervezésére utaló jelet mi nem észleltünk. Itt minden eldőlt már korábban. A többség tette a dolgát, és nem akart semmiféle változást, bele volt törődve a helyzetébe – legalábbis én így éreztem.

Az önkormányzat épülete, ahol a mi szavazókörünk volt, frissen volt felújítva. Szép, jól felszerelt konyha, mellékhelyiség, tisztaság. Kaptunk reggelit, ebédet, vacsorát, kávé, kedvességet.

Szóval gyorsan elrepült a nap, pedig egyikünk mindig az urnák közelében maradt és figyelt. Este hétkor kezdtük a számolás sziszifuszinak ígérkező munkáját. A jegyzőnk nagyon szeretett volna mindent a legapróbb részletekig szabályosan végigcsináltatni velünk. Többször számoltunk mindent. Először szedjük három csoportba a szavazólapokat. Mindegyik halmot számoljuk át kétszer, majd a csoportokat szedjük szét a jelöltek szerint, és így tovább. A botrány a népszavazásnál ütött ki, ahol rengeteg érvénytelen szavazatot – 150-nél is több volt, egyesével akarták aláíratni mind a kilenc bizottsági taggal. Egy darabig az elnök vezetésével ellenálltunk, de a jegyző kedves kérésének és izgalmának – hogy nem fog megfelelő munkát végezni – végül nem tudtunk ellenállni, és csak aláírtunk, és csak aláírtunk, és már éjfél is elmúlt, és mi már kilenckor büszkék voltunk, hogy milyen jól dolgoztunk, mert akkor már volt a szavazásnak érdemi eredménye. Ez egy stabil fideszes körzet, ahol a 20 százalékos ellenzéki szavazatról tájékoztattam a jelöltünket, mert azt hittem, hogy ez nagyon jó, mert a nagyvárosban erős nyerést vártunk, és a környező falvak kicsit jobb ellenzéki eredménye – elvileg – elég lehetett volna a győzelemhez. Hát nem így lett.

Éjjel egy után indultunk haza, de nem volt hová mennünk eredményváró buliba, az egész napos információelzárttság után hirtelen kaptuk a teljes, totális vereség híré, érzését.

Utólag nagyon nagy hibánknak gondolom, hogy a Medián 50-40 százalékos felmérését nem vettük elég komolyan. Nem hívtuk fel a támogatóink figyelmét, hogy nem múlt el a kétharmad veszélye, ezzel kihagytuk a mozgósítás egyik fontos elemét.

Hazafelé úton már az a rossz érzés kerített hatalmába, hogy 22 órás munkánkkal tulajdonképpen biodíszletté váltunk, mert hitelesítettük, hogy a választás elcsalása már a választás napja előtt annyira eldőlt, hogy még az informatikai rendszer „összeomlását” sem kellett ismét átélnünk. Itt mindenki önként és „dalolva” (na ez nem volt) ment be a fülkébe, és ott azt csinált, amit akart. Senki ott helyben nem befolyásolta, tehetett volna az ellenkezőjét is, ha akarta volna. A többség nem akart változást!

Összhangban a rezsimmel

Október vége óta, amióta az ellenzék miniszterelnök-jelöltje felhívott és megkért arra a munkára, hogy tervezzük meg a választások utáni közjogi átmenetet, egy naplóban jegyzetelem a történéseket és a személyes reflexiókat. Végig számoltunk a sikertelenség lehetőségével, de abban is biztosak voltunk, hogy a demokratikus ellenzék tizenkét év után először nem esélytelen. Sőt, még választási sikertelensége esetén is van értelme a demokratikus rendszer visszaállításának folyamatát tervezni, mert előbb vagy utóbb a liberális demokrácia győzedelmeskedik. A háború hatásáról magam azt gondoltam, hogy bármekkora is a média torzítása, van annyi morális tartás az ország többségében, hogy észleli, mi van az egyik oldalon, és mi a másikon: különbséget tud tenni egy totálisan amorális háborús bűnös és a szolidaritásra szoruló áldozat között. Mindez illúzióknak bizonyult.

Vasárnap este a Napló így fejeződik be:

Április 3. – Egy nappal a választások előtt is világos, hogy egy szakasz lezárult, az én megbízásom eddig tartott, ha az ellenzék nem nyer, közzétesszük azt a végeredményt, amit számukra készítettünk elő, és amit eddig szűk körben vitattunk meg. A demokratikus átmenet lehetőségének megte-remtődése esetén lehet praktikus haszna, ha későbbre kell halasztani, mert az Orbán-rezsim több szavazatot kap, akkor jó kiindulópontja lehet a felkészülésnek.

Délután két órát beszélgetek fiatalokkal a jogállami átmenet kérdéseiről, okos, nyílt tekintetű és őszinte fiatalok, érdeklődnek és megértenek. Jó volt közöttük, bárcsak sok ilyen társaság lenne, ez talán kimozdítaná az országot ebből a túl hosszúra nyúlt rossz spirálból. Őszintén azt gondolom, hogy rajtuk múlik minden, nekik kell majd megcsinálniuk. Új országot kell építeniük; ezt gondolhatták a mi generációnkról három évtizeddel ezelőtt. Mi meg minden jel szerint rendesen elszúrtuk. Nem tudom pontosan ki, de ha generációs értelemben nézzük, akkor határozottan az én generációm. A fiatalok, akikkel beszélgettem, a gyerekeim korosztálya. Sajnálom, tulajdonképpen bocsánatot kellene kérni tőlük, egy elaggott amorális autokráciában kell kezdeniük felnőtt életüket.

Este a barátokkal eredményeket várunk, úgy számolunk, hogy csak késő éjjel lehet eredmény, minden valószínűség szerint szoros verseny várható. Az összeomlás gyors és kérlelhetetlen. Olyan választási eredmény születik, amely átrendezi a valósághoz való viszonyt. Az autokratikus rezsimit az emberek nagy többsége tényleg akarja. A magyar társadalom borzasztó állapotban van, nem a demokraták hazája. Minden ellenzéki hibázás és intézményes torzítás magyarázhatta volna a rezsim győzelmét, de ekkorát nem. A következtetések a demokratikus alternatíva vereségének mértéke miatt egyértelműek: az autokratikus Orbán-rezsimmel nem választás

következtében lesz vége, vagy hosszú, keserves agóniában múlik ki, vagy gyorsan söpri el azok dühe, akik most rá szavaztak. De nem a demokratikus érzület, hanem a felhorgadó indulat lehet csak rájuk veszélyes. Nem elégséges magyarázat a szisztematikus csalás, az ország demokratikus potenciálja elégtelen egy működő demokráciához. Ugyanilyen egyértelmű következtetés, hogy nincs értelme az intézményes kritikának, bármire felhatalmazást kaptak, az irányt, ami több mint világos, az ország jelentős többsége támogatja. Ezen túl csak a teljes kivonulás vagy a totális szembenállás értelmezhető. Sok eddigi tevékenység egyszerűen felesleges, minek tesztljük a jogállami elvek érvényesülését, bármilyen antidemokratikus intézkedést? Tömegek jóváhagyása van mögötte, az önkéntes alávetés a végletekig fokozható. Eddig az összes érvünk a demokraták szokásos logikájára épült: a hatalom a népé. Csakhogy a nép azt szereti, ha a főnök megmondja, hogy legyen és mit gondoljon. Ilyen körülmények között nemhogy a jogállami intézményekre, hanem a népszuverenítésre sem érdemes hivatkozni. Kisebb arányú autokratikus győzelem esetén értelmes lett volna a társadalmi alkotmányozás gondolata. Kiket kellene rávenni a szabad diskurzusra, nyílt vitára és megegyezésre? Hogyan is lehetne bízni egy értelmes vitában?

A nyílt konfrontációhoz más habitusok kellene, elutasítani tudom csak a rezsimet, de ez eddig is így volt. Azért dolgoztunk, hogy rendezett, jogállami úton történjen az átmenet. Ez bezáródni látszik. Ez a forgatókönyv nem reális, ahhoz ugyanis legalább kicsi demokratikus többség kellett volna. Most ez a beláthatatlan jövőbe vész. Azt feltételeztük, hogy van egy ilyen becsapott és azóta kiábrándult többség. De nincs, Magyarország szereti azokat, akik becsapják, akikben nincs szabadság, szereti a diktátorait.

Az átmeneti időszak lezárult, eldőlt, hogy nincs szükség a demokrácián dolgozni egyelőre, idő előtti, még mindig az. Ahhoz szoktunk, hogy a diktatórikus rezsimek maguktól összedőlnek, elfáradnak, vagy valamilyen külső körülmény miatt lehetetlenné válnak. A jogállami terveinkkel abból indultunk ki, hogy a demokrácia keretei között el lehet jutni békésen az autokrácia lebontásához. A bomlás azonban spontán, tervezhetetlen és kockázatos lesz. Sokkal veszélyesebb, mint bármilyen formális jogállami többségi szabály áttörése. Rövidlátó jogász ismerőseink képtelenek voltak levonni a következtetést abból, hogy a rezsimek nem jogállam. Most azzal kell szembenézni, hogy a kétharmados norma közjogi akadály a mögött tényleges kétharmados társadalmi akarattal van. Becsapás, hazugság továbbra is, de a nép döntése menthetetlenné teszi a helyzetet. Szegény Magyarország, nem érdemli a szánalmat.

Mennyi ember fektetett a változás reményébe energiát, egyre erősebb lett a civil aktivitás. Milyen csalódás ez a fiataloknak, akik egy elaggott, de virulens rezsimben nem találják a helyüket. Sokan próbáltak most segíteni, de szüleik és nagyszüleik generációjának többsége lezárta az utakat. Micsoda felelőtlen, jövő nélküli, provinciális vacakot ajánlanak helyette, gagy agyatlanságot és vak alárendelődést. Nincs miért tisztelni őket, semmivel nem járultak hozzá az élhető Magyarországhoz. Csak a szégyen marad.

A körülöttem élő fiatalok elkeseredettek és dühösek, ha szerencsénk van, ezt az energiát a maguk javára fordítják, de ebből keveset fog látni a szüleik generációja, és ezt meg is érdemli.

Április 4. – Másnap még tisztábban látszik a személyes következmény: teljes elzárkózás a hírektől, pláne az „okos” magyarázatoktól. Biztos nehezen mondják ki, hogy Magyarország összhangban van a rezsimmel. Szinte látom a képmutató demokratákat, pontosabban a magukat ámítókat: nem lehet a népet hibáztatni, nem demokrata, aki a társadalomban látja a bajt, stb. Ugyanezek soha semmit nem tettek, hogy a kiszolgáltatottság ne vezessen a fogvatartókkal való azonosuláshoz. Végül is azoknak van igazuk, akik illiberális demokráciaként írják le a rendszert, a rezsim önképe pontos: ha a választók többsége jól érzi magát benne, nyugodtan lehet választásokat tartani, ezentúl még csalni sem kell sokat, csak a legnagyobb hazugságot muszáj ápolni. Az intézményes torzítások csak túlbiztosították a rezsim sikerét. Ráadásul ma nem látszik olyan politikai cselekvés, amely ezt az állapotot kibillenthetné. Még ha egy válság elsöpri is az orbáni hazugságot, új hazugságra lesz igény. Mielőtt elbúcsúzom a közélettől, még elcsipem az ellenzéki szétesést, csakhogy biztos legyen a kudarc hosszú távra is.

Bukta Imre: Születésnap

Babiczky Tibor

A feltámadás ünnepén

A küldöttség hajója biztonságos távolban,
az öböl kijáratánál vetett horgonyt.

Díszes csónakok sora futott ki a partra,
előkelőségek és szolgák rajzó hadserege.

A kikötői kocsmák tömve voltak mind,
sokan figyelték aranyló ital mellől

a történeket – hordók gurultak, sziszegett
a sörccsap, lomhán locsogott a dagály

a rakodópart hallgatag falán. Sor került
végül az ajándékok átadására, különösebb

szertartás nélkül, a Tengeri Szentek temploma
előtt. Elsőként egy kurvát vezettek elő, nyakán

ezüst szalag, aztán egy nyomorékot, aranyból
készült görgős széken ült, majd utoljára

egy döglött orangutánt, bronzként ragyogott
a szőre. A kocsmákban elhomályosult

minden pohár. Épp a feltámadás
ünnepe volt, a harangok mégis némák

maradtak. Senki se tudja, miért, nem volt
még példa ilyenre, mióta a város történetét

jegyzik – talán a küldöttség érkezése,
és a sok drága kincs miatt.

A második eljövétel

Volt benne valami tétovaság,
ahogy megérkezett, fedetlen fővel
és csupasz fenékkal, pénz nélkül,
halálra váltan. Akadt egy rá illő
kalap, és egy nadrág is a házban,
épp a mérete. Akadt történet is,
elmondható, jelentés nélküli ugyan,

de kétségkívül történet – beszéd,
amelyből nem következik semmi.
Nagyot neveltünk a végén. Jó volt
hallani a nevetést. Próbáltuk elfelejteni,
mi történt azzal a csupasz fenékkal,
fedetlen fővel – akárhogy alakult is
az este, s mind azután.

G. István László

Szintévesztés

Zöld, szeretlek. Micsoda mondat
ez ma. A borosüveg nyakán a zöldes
átderengés talán fulladás
jele. Nincs idő dárda nyelére
dőlve inni. A szerelem sem
piros, nem Aphroditét, Árésztt szolgálja
a láng. Az is fullad, aki egy kortyot
nem iszik. Háborúban nincs
absztinencia. A szorongás alkoholja
májkárosítás nélküli zöld foltokat
vet az arcra, új homály
üli a tekintetet, amely élesebb,
mint a kés. A szédület időhurokba
került, az eljövendőre emlékezés fűvé
alakítja az embert. Melyik

fülben nincs sziréna-émlék, melyik
láb nem botlik a járás ritmustalan,
rémhírtől rémhírig terjedő ütemére el?
Körös-körül szomjazó részegek. A fulladás
a túl sok levegő miatt szorítja
a nyakat. A megégett
test is zöld. Megtölti
a tüdőt a levegő, nem lehet
eléggé kifújni. A feleslegben felgyűlik
a hemoglobin, terjed a vas,
kiütközik a bőrön, mint a sebesülés
alattomos színe, a makulátlan
bőr lesz sérült, kontraszt roncsolja –
aki megmarad, szégyenkezik. Az ép,
új kiüzetés utáni test magához
ér, szemérmét már eltakarta, de
minduntalan újra takarná, obszcén
lesz az anatómia. Egy test, egy üveg
bor is botrány. A zöldön van a hangsúly,
mintha a heterotrófok is klorofilt
termelnének, a vegetációs szorongás
a szárazság ellenére úgy árasztja ki
a sok oxigént, hogy alig képes
állat, ember helyváltoztatásra. A tavasz,
a zöld rehabilitációja, amerre nézek:
új fűfolt, ágkezdemény, induló
aljnövényzet mindenütt a másik test
zöldjét hirdeti, nem az emberből fakad
a bűntudat, a megváltó életjel, a penész.

Különbéke

Zizegett vére, mint légszárny függöny mögött.
Figyelték, ahogy ott marad hidegen.
Ráborítottak egy lepedőt.
Kikövetelték, hogy béke legyen.

Kántor Zsolt

Álom-amőba, kimetszett látszat

Vető Orsolya Lia képeihez

Kertben hasalás, fűszálak bámulása.
Hangyák követése a kertbe.
Hullámok tektonikája egy üvegmedencében.
Átölel a talált manöken.
Mindig is a tempera-kastély része lehetett.
A rezignált hegedűhang vattacukorszerű folt.
Korall. Színátmenetes identitás.
Kézjegy, szignó és tücsök alakú ikonok.
Aposztrofálhatatlan, frissen facsart mintázat
A pohárba folyt, nettó időm.
Kis rostokat érez a nyelv.
A beszéd tulipánbimbói.
Az egysejtű hártya-palackok is játékba hozhatók
Nézés által. A szem egy kút, barlangba visz. Felfelé!
A felhők hasába. Majd a földbe.
Itatóspapír a befogadás. Tengerpart,
Szívja magába az életkedvet.
Majd ontja. Spriccelnek a kövek.
Épp attól boldog, hogy fókuszpont nélkül
Képzeli el a teret.
A mozdulat, a sötétben testté lesz.
Világgá kiáltja az álmoságot.

Az őrjáró boldogtalansága

A Kádár-korszakba lelkileg és szellemileg bele kellett rokkanniuk azoknak, akik hinni akarták, hogy az, aminek mondja magát. A belerokkanáshoz nem volt elég a kognitív disszonanciából fakadó felületi hinni akarás. Mély hinni akarás kellett hozzá. Olyan, amilyenre önérzetet, önképet, öngazolást, becsületet, szellemi és közéleti életpályát alapoznak.

Akik szembe kerültek a rendszerrel, akár úgy, hogy szocialista alapról tagadták annak szocialista voltát, akár úgy, hogy a szocializmust magát tagadták, fizikailag és egzisztenciálisan veszélyeztetettebbek lehettek, de lelkileg és szellemileg éppen ellenkezőleg.

Ez van, ezt kell szeretni, mert jobbat nem engedélyez számunkra a történelmi sorsunk; volt és lehetne rosszabb – ennek a belátásnak a társadalmi dominanciája volt az, amit nemzeti közmegegyezésnek hívtak, holott semmiféle társadalmi szintű egyezkedésről nem volt és nem lehetett szó.

Ez a belátás adta a rendszer békéjét és stabilitását, ameddig adhatta, de annak némának kellett lennie, legalábbis a szélesebb nyilvánosság szinterein. A rendszer explicit legitimációja azon a tézisen alapult, hogy az magasabb rendű a világban működő többi rendszernél; egy magasabb minőségű világrend és társadalmi rend, a kommunizmus felé halad; ezt a haladást képviseli; levezethető – és csak ez vezethető le – a marxizmusból.

Ezt a fedőelméletet lehetett ellenzéki alapon tagadni, lehetett vele nem törődni, lehetett meg nem gondolt gondolatként, felszínesen, mélyebb belegondolás nélkül, a kognitív disszonancia oldásaként rábólintani, és lehetett cinikusan, hamissága tudatában hirdetni. Ezek a lelki és szellemi túlélés alkalmas stratégiái voltak. Akik viszont elkötelezetten hinni akartak a fedőelméletben, belülről megélt igazságként akarták hirdetni, azok ebbe tönkrementek.

A leglelkötelezettebb, legtöbbször hivatott hinni akarók egyikének, Pándi Pálnak a nyilvánosság előtt ismeretlen élete, szellemi és lelki elkilátástalanodásának folyamata tárul fel abban a megrendítő szöveggyűjteményben, amelyet fia, Kardos András abban a tudatban állított össze, hogy annak megjelenéséhez, rejtett élete feltárásához Pándi (született Kardos) Pál soha nem egyezett volna bele. (Pándi Pál: *Teherpróba*. Válogatta és az előszót írta Kardos András. Magvető, Tények és Tanúk, 2022, 676 o.)

Pándi Pálban egy életkedvvel, életörömmel teli, jelentős polgári irodalmár veszett el.

Éppoly szeretetteljes, mint amilyen igényes, magas mércét állító polgári családban nőtt fel. A kiváló debreceni zsidó gimnázium éltanulója volt, önképzőköri elnök. Nem kevésbé kiváló, Baumgarten-díjas irodalmár, műfordító, kritikus édesapja volt érése legfontosabb éveit

ben az osztályfőnöke. A házukban megfordultak a *Nyugat* Debrecenbe látogató alapemberei. Kamaszkorában megismerkedett Szép Ernőtől és Szabó Lőrincről Komlós Aladáron keresztül a korszak számos jelentős alkotójával. A naplója szerint „húgom egyszerre három nyelvet tanult, azonkívül kitűnően zongorázott és balettre is járt. Anyámnak akkor szereztük a legnagyobb örömet, ha esténként Apuval hármasba[n] elkezdtünk németül, franciául és angolul társalogni, vagy ha Éva húgom a zongorán nekikezdett egy-egy szép melódiának. [...] Köröttünk dúlt a második világháború. Törődünk is mi vele! Ha szombat délutánonként engedély nélkül ellógtunk a lányokkal a moziba, vagy bebújtunk a diákcuki sarkába, hát kellett egyéb a boldogsághoz! [...] 44-ben Apunak már két könyve is megjelent. [...] Soha még ilyen jól nem éltünk. A könyvekkel Apu sokat keresett, gyakran jártak Anyuval Pestre, mi gyerekek egymás után kaptuk az új ruhákat.”

Maga a polgári idill. És akkor jött a vészidőszak.

Pándi édesanyjával és húgával Strasshofba került. Deportálásuk történetét naplóban rögzítette, amelyről soha nem beszélt a fiának sem. A deportálásról sem. Egyszer gimnazista fia feltett neki erről egy kérdést. Belekezdett a válaszba, és az első mondat közepén elsírta magát. Soha többé nem beszéltek erről.

„Nekem legyen mondva” (mir gesagt) – ezzel olvashatta volna ezt a naplót a deportáltak túlnyomó többsége. Strasshof a többi lágerhez képest maga volt a paradicsom. Sokkal szabadabban jártak-keltek, folyamatosan szerezhettek ezt-azt, élelmiszert,

kenyérjegyet, pénzt. Pándi be is csajozott. Igen életrevalóan, talpraesetten mozgott ebben a többihez képest igen laza tábori életben.

De ez a kivételezettség az életre szóló traumán már nem enyhített. A debreceni gettó szörnyű körülményei, az utazás halálfélelme, a majdnem agyonlövés az egyik állomáson, a halál mindenkori közvetlen lehetősége elég volt az „Auschwitz-szindrómához”, nem kellett hozzá Auschwitz. Azoknak sem, akik viszonylag könnyebben, a fronttól és fagytól távol úszták meg a munkaszolgálatot, vagy Budapesten dekkoltak.

Egy tizennyolc éves fiú, aki olyan társadalomban szocializálódott, amelyben népek, származási csoportok egységes minősítése természetes volt, nem a lágerben fog ebből kinőni. A naplónak nemcsak az Auschwitz-elfojtás, a zsidó-tabu miatt kellett mély rejtésben maradnia, hanem az ilyesféle mondatok miatt is: „Pest és több magyar város ellen terrortámadást intéztek az angolszások. Biz’ Isten, egy magyarért sem fáj a szívem.” „Rajta, fiúk, törjétek ki a nyavalyás magyarok nyakát.” „Megható volt, amint a bécsi internálótáborban az apróság rákezdett a magyar nemzeti imára. Istenem, vajon fog-e még nekünk Magyarországra valaha »nemzet«-et, »otthon«-t, »hazá«-t jelenteni?” Ahhoz, hogy a harmadik mondatra igen legyen a válasz, az előző kettőt mélyen el kell rejteni. Miként ezt is: „A velem együtt dolgozók csak rosszabbították véleményemet a deportált zsidók viselkedéséről. Az eddigi uraknak szokatlan volt a lapátolás, kőemelések, s a rossz koszt miatt is elégedetlenkedtek, az ortodoxok pedig mindég gyűlölték a munkát.”

A marxista igénnyel fogalmazó Pándi kivetette ezeket a mondatokat a tudatából. De kivethette-e a tudatalattijából? A lelkéből? Tolnai Gábor a Pándiról készült interjúkötetben (Csáky Judit – Kovács Dezső: *Rejtőzködő Legendárium*, Szépirodalmi Kiadó, 1990) azt mondja: „ő is teljesen elbizonytalanodott a magyarságát illetően. [...] Ez a komplexus, sajnos, Pali egész életére rányomta a bélyegét.” Kardos András ezt az előszóban úgy kommentálja, hogy „nem apám zavarodott meg a magyarságában, hanem a magyarság »zavarodott meg«, amikor voltak, és nem kevesen, akik a zsidókat nem tekintették sem magyarnak, sem embernek.” Tehát még a békeviselt, középkorú fiú is visszafog tizennyolc éves szemléletéhez!

88

Ahhoz, hogy Pándi pályája kilátástalanságba fusson, kellett a vészkorszak, de nem volt elég.

Pándi még a huszadik születésnapját sem ünnepelte meg, amikor 1946-ban az első kritikája megjelent. Ez Szép Ernő *Emberszag* című művéről szól, és szebb szöveg, mint amit Pánditól valaha olvastam, pedig elég sokat olvastam. Azt érti meg és fogadja el ekkor Szép Ernőtől, amit később soha: „Szép Ernőt nem rázzák meg társadalmi igazságtalanságok, s mikor úgy érzi, hogy méltánytalanság történik vele, gyermeteg őszinteséggel elgügyögi (gondoljunk például a *Gyermekjátékra*), de kezét nem szorítja ökölbe sem osztályharcos elszántság, sem a kisemmizettek dühe. Emberi és írói attitűdjében humanista életszemlélet egyesül a gyermeklélek páratlan szelektáló és asszimiláló képességével, mely csak azt fogadja be és csak úgy, ami és ahogyan neki

tetszik. [...] egész magatartása is hitesebbé vált azáltal, hogy rosszban és még rosszabban is megmaradt annak, ami volt: könnyednek, bizakodónak és gyermetegnek.” A Szép Ernő-i hangulat „megfosztja az eseményeket súlyuktól, tragédiákat lényegüktől, s az összezsúfolt emberek párjától – penetráns szaguktól”. „Sokkal inkább uralkodik ezen a könyvön a lírai elem, semhogy az események tárgyilagos képéhez, a légkör nyomasztó feszültségéhez egészen közel vihetne. Viszont éppen ez avatja az *Emberszagot* irodalmi érdekűvé-értékűvé, s emeli magasan a féldokumentációs-félirodalmi, meg nem emésztett és meg nem érlelt eseményekkel zsúfolt, nyershús- és frissvérszagú irodalom fölé.”

Nagyon érzékletes, pontos, invenciózus leírás – és megértő. Toleráns. Ami ekkor méltatásra indította Pándit, a későbbiekben vádiratra indította volna őt, s végtelenül kétségbe ejtette volna, ha egy ilyen könyv kritikai visszhangjában annak az ifjú Pándinak a hangja uralkodott volna.

Ez a kritika mutatja, milyen kiváló szellem szolgálta volna a magyar irodalmat, ha szabadon szolgált volna. Ha további munkásságát nem kísérték volna végig az ideológiai szempont és az esztétikai szempont „összeütközései és dilemmái”, ahogy azt az Eötvös-kollégiumból kiebrudaltak egyike, Németh G. Béla kifejtette, kritikus megbecsüléssel emlékezve Pándira.

Az 1949 előtti évekről ezt olvassuk az előszóban: „(Még a fordulat előtt rövid ideig Szabolcsi Miklóssal együtt tanít a zsidó gimnáziumban Pesten.) Pándi az Eötvös Collegium népszerű és tehetséges diákja, amennyire meg tudom ítélni, valamiféle vagány, de

szorgalmas egyetemista, talán tekintélye is van.”

Ez még nem az a Pándi. A koalíciós években az átütő tetterőt és tettlehetőséget mutató kommunista párthoz csatlakozni még nem jelentett feltétlenül hosszabb távú útválasztást. Sokan léptek be ekkor a kommunista pártba Hamvas Bélától Krassó Györgyig és 1956 számos mezei harcosáig, akiknek azután egészen más irányba vitt az útjuk.

A pándisághoz vezető első fontos lépés nyilván az 1949-es több hónapos bentlakásos pártiskolai agyomosás volt. Abból kilépve vett részt az Eötvös-kollégium halálra tisztogatásában és írta meg neofita inkvizitorként haláláig szégyellt Lukács-ellenes cikkét a *Csillag* decemberi számába.

De bármit is írt Pándi 1949 és 1956 között, azt még nem a reménytelen és magányos hinni akaró írta. Abba még nem kellett belenyomorodni. Mert ami akkor volt, azt nem állapotnak, hanem átmeneti harci helyzetnek lehetett tekinteni. Nem pedig egy hosszú békekornak, melynek nem látszik a vége. „Most azért van így, hogy hamarost ne legyen így.” Pár röpke év nem volt elég, hogy ezt a hitet elapassza, kiváltképp nem az 1953-as cezúrával együtt.

Pándi Pál 1956 nyarán (mai szemmel nézve rendkívül eufemisztikus, de akkor) tabutörő írással számolt be romániai élményeiről és a magyar kisebbség ottani helyzetéről; reformpártiként üdvözölte még júniusban a Petőfi Kör vitáit, majd október 23-án az ifjúság alapvető változásokat követelő mozgalmát, s a párt álláspontjának fordultával ő élte a forradalmat a *Szabad Népb*en október 28-án.

Ezek az írások keresztülmentek a

szerkesztőségi kontrollon, részben felkérésre készültek, nagyobb részét névvel nem jegyzett cikkek voltak, amelyekbe a szerkesztés során mások is beledolgoztak. A forradalmat üdvözlő október 28-i vezércikket, amint azt a kötet példásan alapos jegyzetanyagából tudjuk, éppenséggel Horváth Márton formálta vezércikké, ő élesítette, keményítette, miután erre a pártközpontból telefonáló, a pártálláspont változásáról tájékoztató Harszti Sándor felkérte.

Ekkoriban a pártálláspont nem egy vonal volt, hanem széles sáv, és abba minden belefért, amit akkor Pándi írt. Amikor aztán a sáv ismét vonallá szűkült, az eltérő pártálláspontok egy részének képviselőitől visszamenőleg retorzió járhatott. A több hónapi szilenciumra ítélt Pándi esetében is ez történt.

A lényeg az, hogy 1956-ban a legőszintébb és legkeményebb sztálinistákból is kitörhetett a forradalmi szabadságszeretet, hiszen szerették ők a szabadságot sztálinistaként is, csak abban a gondolatban éltek, hogy a magasabb fokú szabadsághoz a terroron keresztül vezet az út. 1956 revelációja az volt, hogy ez nem kegyetlen szükségszerűség, hanem kegyetlen tévedés volt, és vezet út valamilyen valóságos népi demokrácián keresztül is a szabadság világába.

Ezt cáfolta a forradalom sorsa, az ország megszállása, a vérengző megtorlás. A forradalom platformján nem volt cselekvési lehetőség, csak belső vagy külső emigrációban lehetett szemlélni tehetetlenül a történéseket. Akik lelki, morális vagy egzisztenciális kényszerből nem vállalhatták a passzivitást, visszatértek arra az álláspontra, hogy a diktatúra történelmi szükségszerűség, ha nem is szük-

ségszerű (sőt nem is fenntartható) annak 1956 előtti mértéke.

Csak hogy ez a szükségszerűség már nem az a szükségszerűség volt. Ezt nem lehetett rövid átmenetnek tekinteni, elméletileg levezetni, forradalmi gyorsaságú társadalmi változásokhoz kötni. Ezt a diktatúrát egy konkrét nagyhatalom diktálta, hosszú távra, és nem mutatkoztak a társadalom minőségi, a kommunizmus felé mutató átalakulásának a jelei. Viszont annál inkább mutatkozott a polgári demokráciák életszínvonal-beli fölénye és annak itthoni demonstrációs hatása.

A társadalomban kettős mérce alakult ki. Egyrészt a korábbi és még korábbi borzalmas, halállal és félelemmel teli állapotokhoz, nyomorúsághoz, háborús világhoz mérték az ország állapotait. Másrészt pedig a Nyugat életszínvonalához és szabadságfokához. A rendszer szempontjából az egyik mérce pozitív, a másik negatív eredményt mutatott. A régi világ egyre távolodott, egyre kevésbé érintette a felnövő évszázadokat, a nyugati világ életszínvonalától pedig a magyar világé egyre távolodott. Ily módon a pozitívum súlya egyre kisebb, a negatívumé egyre nagyobb lett.

Minden lépés, amellyel a rendszer szűkítette a szakadékot a nyugati és a hazai világ szabadságfoka között, a kritikus és ellenzéki megnyilvánulások terét tágította ki, a polgári hangokat erősítette fel, a rendszer fedőideológiájának leleplezését könnyítette meg. Minden lépés, amely ezt a szakadékot növelte, rontotta a rendszer mérlegét az egyre jobban megközelíthető, egyre jobban megismerhető Nyugattal szemben.

Ez a folyamat állandó frusztrációban tartotta a rendszer szellemi

képviselőit. Annál inkább, minél inkább hinni akarták, hogy a rendszer az, aminek mondja magát, és arra tart, amerre az a minőségileg új világ van.

Pándi Pált 1957-ben vonták be a kultúrpolitika szűkebb tanácsadói körébe. Kardos András szavai szerint: „Alapvetően Aczél vonalát kellett »szolgálni«, neki kellett aládolgozni, sőt ezt a paternalista, nemigen elvszerű kultúrpolitikát kellett ideológiailag aládúcolni. Hogy ez közel állt apám alkatahoz, abba belejátszott az állandó »harckészültség« lelkiállapota is, mely '44-ből, a sztálinizmusból és az eltagadott '56-ból táplálkozott.”

Amennyire közel állt ez Pándi alkatahoz, annyira távol is, hiszen ő az elvszerűség intellektuális és morális imperatívuszában élt. Folyamatosan és egyre keserűbben ostromozza Aczél és mások, az egész rendszer elvtelenségét, miközben ezt az ostromozást szigorúan és pártszerűen kizárja nyilvános megszólalásaiból, írásaiból, hiszen számára a pártszerűség is az elvszerűség egyik dimenziója. Eközben létfontosságúnak tartja mindazt, amit Aczél a maga paternalista és elvszerűtlen módján a magyar szellemi életben elért.

Pándi és Aczél levelezése adja a kötet törzsanyagát.

A levelezés rögtön az elvtelenség felhánytorgatásával kezdődik: „Én nem tudok belenyugodni abba, s elvtelennek is érzem, hogy egy lapban, ahol nincs helye magukat ma is kommunistáknak valló íróknak, ott nem hogy megjelenik, de diadalkapuvál fogadtatik Csathó Kálmán, szinte kritikátlan dicséretet kap a katolicista Toldalagi Pál, ír Szekula Jenő, cikk

jelenik meg a párbajozó Herczeg Ferencről, s a lap egy korábbi szakaszán valóságos melegágya volt a Heltai-stb. kultusznak.” Ezt 1959-ben írja, amikor Aczél kívánságára elemzi az *ÉS* és a *Kortárs* tartalmát. Az *ÉS* egyrészt keményen képviseli a „kommunista elviséget”, másrészt „elvtelenül” szélesíti a nyilvánosságba bevont, publikáló és megbecsülést tapasztalva megjavult közérzettel alkotók körét. Éppen ez Aczél célja és feladata.

Pándi – például Király Istvánnal ellentétben – antikarrerista volt. Király naplójából kitűnik, mennyire reszketett minden pozícióért, stallumért, címért és kitüntetésért. Ehhez

képest Pándi több levélben könyörög 1969-ben Aczélnek, hogy ne adjanak neki Kossuth-díjat. Az ELTE Kari Tanácsában a hat Kossuth-díjra javasolt közül ő kapta a legkevesebb szavazatot. A 45 szavazóból 27-en nemet mondtak rá, vagy tartózkodtak. Azzal érvel, hogy ha ezek után mégis megkapná a díjat, az ellehetetlenítené a helyzetét a bölcsészkaron. Hiszen a szakmai, akadémiai közvéleménnyel szembemenve a hatalom tünteti ki, s a hatalom melletti kiállása attól kezdve önérdékű kiállásnak látszódna.

Egy őt kedvelő és féltő tanítványa felkereste őt azzal, hogy nagyon rossz lenne, ha azt a díjat megkapná. Így indokolt: „Magát annyian utálják, félttem magát.» Jó, mi?! Én mondtam neki, amit mondani kell, de a szava-

in éreztem, hogy őszintén beszél. Ez a realitás, Gyuri! Vállalom az utálatot, gyűlöletet, amíg az a meggyőződésem, hogy helyesen cselekedhetek a... (abbahagyom, mert ebből frázis

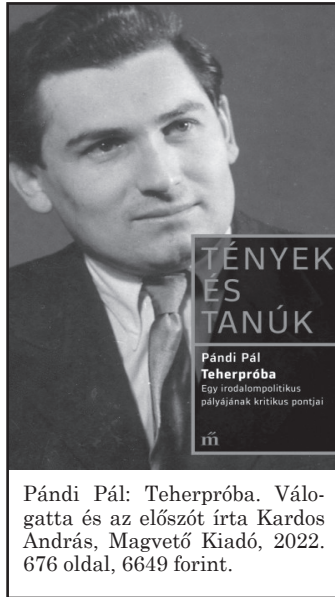
lesz). De minek gyűjteni a parazsat a fejemre? Meghatványozni a gyűlöletet? Én nem vagyok díjra-hiú. Én bizalomra-hiú ember vagyok.”

A díjat megkapta. Az őt féltő tanítványának mondta, „amit mondani kell”. Nem azt, amit gondolt. Ami a realitás. Nem állt módjában a tanítványa őszinteségét őszinteséggel viszonzni. A realitás az volt, hogy abban a társadalmi közegben, amelyben a fedőideológiától független belátás volt a lojalitás alapja, a fedő-

ideológia profétáit, akiknek ráadásul hatalmi, repressziós erőt tulajdonítottak, s akit a hatalom kitüntetően kezelt, sokan gyűlölték, vagy ami még rosszabb, utálták – a belátók közül is.

Ezt a sorsot Pándi emelt fővel vállalta. A vállalást azért nyilván megkönnyítette, hogy az utálatnak ellensúlya is volt. Pándi szuggesztív előadó volt, a tehetsége nem párologott el, az oktatói felelősségtudata magasra emelte előadásainak színvonalát, ezért nemcsak utálói, hanem lelkes hallgatói is elég sokan voltak, többek között e sorok írója.

Pándi nem habozott lemondani címekről, funkciókról, ha erre elvi oka volt. Például a tanszékvezetésről akkor, amikor a tanárképző főiskolákat betagolták az egyetemekbe. Csak a

Pándi Pál: Teherpróba. Válogatta és az előszót írta Kardos András, Magvető Kiadó, 2022. 676 oldal, 6649 forint.

Kritika elvesztése fájt neki, mert az szívügy volt. Egy szűkebb körű orgánus, amelyben nem kell a „marxista centrumnak” milliós olvasótábor előtt hadakozni tízezres olvasótábort érdeklő narodnyik, revizionista, polgári stb. stb. téveszmékkel, balos és jobbos elhajlásokkal.

A „marxista centrum” kulcsszó volt Pándi számára, de a valóságban nem jelentett semmi egyebet, mint politikai centrumot, egyensúlyozó politikai vonalvezetést. Semmilyen marxista irányzatnak nem felelt meg, nem volt filozófiai, szellemi háttere, nem születtek említésre méltó művek, amelyek „marxista centrumot” képviseltek volna. Egyáltalán, a Kádár-korszak marxista irodalmából csak az maradt fenn, az bizonyult valós értéknek, amely alkotóit a rendszer ellenzékébe vezette, azután pedig kivezette a marxizmusból. Lukács Györgynek a Kádár-korszakban írott művei egyáltalán nem álltak semmilyen centrumban. Esztétikáját el lehetett választani a közvetlen politikai implikációktól, az ontológiáját szintén, a proletárdiktatúrának a proletárdemokráciába való átmenetét sürgető, mély, intézményes politikai reformot követelő írásai pedig ugyanúgy az ellenzékhez vezették volna el őt, mint a tanítványait, ha nem csontosodott volna bele a bolsevik mentalitás, a hatalomnak pedig nem lett volna olyan erős érdeke, hogy – elvtelesen – integrálja őt.

A művészeti életről szóló 1972-es feljegyzésében írja Pándi: „Nekünk volt elképzelésünk arról, mi a művész feladata egy szocializmust építő társadalomban, ha rossz vagy egyenetlen a politikai irányítás. De mi a művész helye és helyzete a társadalomban, ha

a főpolitikai irányítás elismerten jó?! Ha a művészet nem arra kényszerül, hogy a politika ellenében fogalmazza meg az igazságot? Hogyan válik a művész egy jó főpolitika viszonyai között a valóság mély összefüggéseinek értőjévé? Hogyan lehet viszonyaink között a művészt a belső társadalmi-erkölcsi-szellemi-politikai mobilitás hajtóerejévé emelni? El kellene jutnunk a művészet és a művész új típusú helyzetének és új szabású funkciójának megfogalmazásáig. De ehhez kollektív gondolkodás kell.”

Ez jó példa arra, hogy a pártállam megoldhatatlan szellemi feladatokat tűzött maga és szellemi képviselői elé, amelyek megoldatlansága az olyan igényes és morális embereket, mint amilyen Pándi volt, folyamatosan frusztrálta. A „kollektív gondolkodás” szükségessége itt kiterő szöveg, hogy ne kelljen folytatni egy folytathatatlant mondatot.

A jelentős művek, a „nembeli objektívációk” – lukácsul mondván – a nembeli problémákig érnek föl, mindenféle „főpolitika” fölé emelkednek egyrészt, másrészt a nembeli problémák mindenféle főpolitikában benne vannak problematikus elemként, és okot adnak az adott világhelyzet, országhelyzet, országpolitika kritikájára lényegi pontokon. A művészet eme funkciójának megkérdőjelezése a művészet lefokozásával egyenlő. A pártállam kultúrpolitikájának pedig éppen az volt a feladata, hogy a művészetet ettől a funkciótól távol tartsa, miközben nem lefokozott, hanem éppen felfokozott, minőségi művészeti életet kívánt fenntartani. Ebben a feloldhatatlan dilemmában őrlődött Aczél, Pándi, Király és mindenki, akit a cinizmus és igénytelenség nem óvott meg az őrlődéstől.

Ugyanebben az évben egy másik feljegyzésben ezt olvassuk: „Híve vagyok annak, hogy minden érték érvényesüljön a művészetben, de nem vagyok híve annak, hogy minden ideológia érvényesüljön az ideológiai életben. A művészetben van »pluralizmus«, az ideológiában nincs, illetve az ideológiai pluralizmus érvényesülésének (ami a marxizmuson kívüli koncepciókat illeti) legfeljebb korlátozott teret engedhetünk (egyház stb.). Ha a szellemi életben kialakul az ideológiai pluralizmus, azt tüstént követi a politikai, s ez a mi jelenlegi viszonyaink között kiszámíthatatlan következményekkel jár.”

Ez egy mélységesen antimarxista és antilukácsista gondolat, amitől még életképes lehetne, de nem az. Hiszen a mű világnézetet implikál akkor is, ha nem deklarálnak világnézetet. Pándi voltaképpen azt akarja mondani, hogy az ideológiai pluralizmus maradjon meg a művek implikációjában, ne legyen explicit, szervezett, közvetlenül hatóképes, mert az a rendszert veszélyezteti. Ami kétségtelen.

Pándi elvileg és részben gyakorlatilag annak a híve volt, hogy jelenjenek meg azok a művek is, amelyek nem marxista világnézetet implikálnak, viszont a marxista kritika „tegye helyre” ezeket, mutassa ki bennük ezt a marxizmustól távoli világnézeti implikációt. Vagyis tegye azt, éppen azt, amit a rendszer érdekében el kell háritani.

Ily módon Pándi legbelső szívügye, a marxista kritika is lehetetlen helyzetben volt, hiszen a következetes marxista elemzés egyrészt feljelenítés értékű lett volna, másrészt éppen azt tudatosította volna az olvasóban, aminek nem lett volna szabad tudatosulni benne. Ráadásul meg kellett

volna határozni a művek olvasatát, miközben a kritika hatóköre és hatáslehetősége elenyésző a művekéhez képest.

Pándi folyvást panaszolja a marxista kritika gyengeségét, hiányos jelenlétét.

„Most értesültem arról, hogy cik kem nyomán a Magvető Kiadó leálította Mészöly könyvének kiadását. Ez az intézkedés, ennek konzekvenciái a marxista kritika hátba támadását jelentik. Ha a bírálatot ilyen jellegű adminisztratív intézkedések követik, akkor oda jutunk, hogy senki sem fog vállalkozni keményebb kritikai cikkek írására. *Az atléta halála* c. Mészöly-regény nyugodtan megjelenethető – ennél sokkal negatívabb írások is megjelentek már. A regénynek egyébként semmi közvetlen politikai ütése nincs a rendszer ellen.” Ezt 1963-ban írja Pándi Aczélnak. Pándi kritikája nem *Az atléta haláláról*, hanem *Az ablakmosóról* szólt. Amelynek folyóiratközléséért megrovás járt, a színpadról leparancsolták, kiadásáról szó sem lehetett. Pándi cikke tehát azzal a művel kapcsolatban, amelyről írt, egybeesett „adminisztratív intézkedésekkel”. Pusztán az ellen tiltakozott, hogy egy másik mű sorsára is hatással legyen az az írás; azt gondolta csak a marxista kritika hátba támadásának, hogy a kritikából egy szerző általános megbélyegzése következzen.

A levél megírása utáni három évben Mészölytől csak gyerekmesék jelentek meg – alighanem Pándi kritikájától függetlenül. *Az atléta halálát* csak három évvel később adták ki. A két mű között Pándi véleménye szerint az volt a különbség, hogy *Az ablakmosó* nak volt közvetlen politika ütése, *Az atléta halálának* pedig nem. Pándi

évtizedes kritikai harca Mészölyvel azt igazolta, hogy az egész életmű közvetett „politikai ütését” és az ütés közvetlenné válásának veszélyét ő is érzékelte.

Pándiban a hatalomban lévő, a szellemi élet embereinek sorsát befolyásával befolyásoló embert látták a szellemi életben, ő pedig az üldözött embert és háttérbe szoruló eszme képviselőjét látta magában. Egyrészt elkötelezetten vállalta és igényelte is a külvilág által neki tulajdonított szerepet, az „őrjárat elkötelezettségét”. Őrjárásként, olykor igen keményen figyelmeztette Aczélra arra, mit helyes és nem helyes megjelentetni, kit kellene különböző pozíciókba kinevezni, megtartani vagy eltávolítani, hol keletkeznek ellenséges gócpontok; és morális kötelességének tartotta, hogy a hatalom döntéseit képviselje, miközben azt is, hogy a döntés előtt álló, vitatott kérdésekben nyilvánosan is képviselje a maga álláspontját.

Mindkettővel kapcsolatban van személyes élményem.

1977 novemberében meghalt Bretter György, a Romániában ellehetetlenített jelentős filozófus, aki Garaudy és a Lukács-tanítványok „reformmarxizmusának” és Camus „militáns egzisztencializmusának” nyomvonalán írta meg az emberi létezés alternatíváiról szóló paraboláit. Pándi ekkor a *Bánk bán*-ról tartott (kiváló) speciális kollégiumot. Az egyik óra végén Nagy András (író, színháztörténész) „műsoron kívül” megkérdezte, miért nem közölt Pándi lapja, a *Kritika* nekrológot Bretterről. Pándi mondta haraggal és szenvedéllyel, „amit kell”: a magyar állam mindent megtett Bretterért, amit tehetett, minden feltételt biztosított a gyógykezeléséhez, aki azt kérdezi, hogy miért nem jelent

meg róla nekrológ, az nincs tisztában a magyar állam helyzetével. (Bretter Zoltántól úgy tudom, hogy a magyar állam igen keveset tett az apjáért, de ez itt mellékes.)

A másik példa: Az ELTE nagy előadójában a reformkori irodalomból kitérve Pándi az évfolyam nyilvánosságára előtt leszögezte véleményét a tanárképzés akkor még vita alatt álló, de Pándi szerint katasztrófális irányba tartó reformjáról. És ehhez hozzátette: remélem, van olyan jó a miniszterünk, hogy holnap már tudni fogja, amit én itt ma elmondtam.

Ezzel nevelte az „információs” hálózatok helyeslésére, a benne való részvétel elfogadására a hallgatókat, miközben közvetlenül, hivatalosan is, informálisan is mondta, írta a véleményét a tanárképzés reformjáról nemhogy a miniszternek, de a miniszter pártbéli feletteseinek, a legmagasabb döntéshozóknak is. (Persze, hiába mondta, mint ahogy többnyire javaslatát sem követték, intéseire sem hallgattak.)

Az üldözött Pándi így beszél: „Én abbahagytam a Petőfi-kutatást, ilyen etika nélküli tudományos közéletben nem tudok dolgozni egy államilag fizetett csapat ellenében. Engem a magyar Petőfi-kutatás kiebrudalt a »szent körből«.”

Az üldözött eszme szószólója pedig így szól föl: „Olyan helyzetben, amikor a nem marxista vagy marxizáló nézeteknek fórumai vannak, állandóan érezzük az irányítás visszafogó intencióit – a marxista álláspont képviselőivel kapcsolatban. Azt, hogy »ne legyen zűr«, ne legyen »botrány«, »vihar« stb., többnyire olyankor halljuk, amikor már elhangzottak az opposíciós nézetek – a marxistákon lenne a válaszolás sora... Nem lehet egyet-

érteni azzal sem, hogy az ideológiai élet néhány kulcspontján, a vezetés oda-nem-figyelése következtében is, nem marxista nézetek nehéztüzérsége alakul ki. Az Irodalomtudományi Intézet becsületes, marxista gárdáját is nehéz helyzetbe hozza az a tény, hogy a különböző nem marxista (narodnyik, revizionista, strukturalista stb.) irányzatoknak valóságos tudományos háttérbázisa az intézet, ahol többé-kevésbé békésen élnek egymás mellett a különböző irányzatok – konzervativizmustól a strukturalizmusig. Érdekes módon, azon a poszton, ahol a legnagyobb állami támogatást kap az irodalomtudomány elmélete – nincs komoly bázisa a Lukács realizmusát védő és fejlesztő álláspontnak.” „...vezetés nem volt eléggé elvi, következetes, s noha sikerült az emberi kapcsolatok kiépítése, nem sikerült eléggé elvi tartalommal megtölteni e kapcsolatokat. A párt- és állami irányításban érvényesült egyrészt egy túlzottan taktikai törekvés, másrészt egy nagyfokú engedékenység.”

Mindez következik abból, amit írtunk, hogy tudniillik a társadalom beletörődő nyugalma azon alapul, hogy a rendszer nem helyezkedik ideológiai, elvi alapokra. Aki a dekórumként szolgáló alibi ideológiát komolyan veszi, megválaszolhatatlan és kínos kérdések elé állítja a politikát, s ezért az ellenzékben köthet ki. Ellenben mindenki – tehát minden ideológia képviselője – velünk van, amíg nincs közvetlenül és nyíltan ellenünk. Tehát ezeknek alkotói teret kell kapniuk, hogy ne is forduljanak ellenünk.

Több olyan keserves, eldurvult vita is volt Aczél és emberei (Pándi,

Király, Rényi Péter, Kardos György) között, amelyben a szemben álló felek egyaránt úgy érezték, hogy kiszolgáltatották őket a másiknak, kicsavarták a kezükből a tollat, nem engedték megvédeni a becsületüket. Aczél olykor azzal csitítja az egyik sértett felet, hogy a másik kezéből is hánszor kicsavarta már a tollat.

„Apám élete utolsó éveiben egyre keserűbb lett, egyre inkább befelé fordult. Elhagyatták vele a *Kritikát*, a felsőoktatási vita okán lemondott a tanszékvezetésről, a *Népszabadság* szerkesztőbizottsági tagjaként rosszul érezte magát. Belement, nagyon szerencsétlenül, a tankönyvvitába. Aczél bukott, Pándi egyre magányosabbá és komorabbá vált. [...] Minden pórusában érezte, szerintem már '85-ben is, hogy vége az ő rendszerének. Jóval előbb tudta, mint én.”

Aczél György pedig így beszélt róla a *Rejtőzködő legendárium* számára készült, de letiltott interjújában. „Ha Pándi költő lett volna, azt lehetett volna mondani rá, hogy a boldogtalanság költője volt, egész életében. [...] '86 karácsonyán följött hozzám. És én megmondtam neki: te meg fogsz halni, mert egyszerűen nem lehet ilyen boldogtalanul élni. Sivár és örömtelen életet élt, minden tekintetben. Sugárzott belőle a reménytelenség...”

Pándi valóban meg is halt pár héttel később. De nem igaz, hogy boldogtalanságra született. Éppen a 44-es naplójából, legkorábbi írásából látjuk, hogy mennyire nem. Pándi a komolyan vett kommunistaságába és a rendszer komolyan vett szolgálatába boldogtalanodott bele.

Putyin ukrajnai háborúja és a posztszovjet térség

A február végén Vlagyimir Putyin által villámháborúnak remélt, ám keserves és hosszú öldöklésbe torkollt ukrajnai invázió – és annak esetleges következménysora – kiszorít mindent a világpolitika fókuszából. Szakértői körökben gyakori az a feltételezés, hogy Vlagyimir Putyin regionális lépéseiben kirajzolódnak az egykori Szovjetunió mind teljesebb helyreállításának, de főleg az orosz lakta szomszédos területek „visszaszerzésének” körvonalai. Az egykori hidegháborús korszakban kivívott „szuperhatalmi” pozíció elvesztése óta egyre határozottabb az az orosz politikai-katonai törekvés, hogy nagyhatalomként viszszerzhessék helyüket a világpolitikát befolyásoló nagyasztaloknál.

Emellett érezhető, hogy a régi dicsőség és a stabilitás iránti nosztalgia éppúgy ott buzog sok oroszban, mint ahogy a kommunista eszmék megkopása helyett a Kremlben is erős készletet éreznek a nagyorosz nacionalista érzelmek fölkorlácsolására. Ezt igazolhatja az erősen viszsza-centralizált médiavilág agy mosása, és ennek eredményeképpen az a tény, hogy Putyin támogatottsága a közelmúltban még erősödött is, jóllehet a háború miatt bevezetett nyugati szankciók nyomán a lakosság gazdasági-ellátási gondjai gyarapodtak.

De hogyan alakult a szovjet utódállamok viszonya Moszkvához, és miként befolyásolta mindezt az ukrajnai agresszió?

A kivétel

– a Nyugatra megtért Baltikum

A szovjet–német érdekszféra újrafelosztását is eredményező Molotov–Ribbentrop-egyezmény nyomán 1940-től a Vörös Hadsereg megszállta a Baltikumot. A második világháború fő teherviselője, egyben győztes hatalom trófeájaként ezt megerősítették a párizsi békeegyezmények.

Alig fél évszázad után, a hidegháború „olvadásával” a Kreml érdekkörébe visszasorolt Észtország, Lettország és Litvánia egyértelmű és radikális irányváltásra készült. A birodalom bomlásának első jele lehetett, hogy a három balti államban tömegtüntetéseken követelték függetlenségük és Nyugat-barát orientációjuk mielőbbi helyreállítását. Mindmáig nemzetközi vita tárgya, hogy a Nyugat csakugyan megígérte-e az akkori – még szovjet – vezetésnek, hogy Kelet-Németország „integrálásán” nem terjeszkedik túl a NATO. A tények az ellenkezőjét bizonyítják. Akárhogy is, azóta ezek az apró északi és „nyugatos” posztszovjet államok a NATO, majd az Európai Unió teljes jogú tagjai lettek. Moszkva fogcsikorgatva lemondott róluk.

Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy főleg Észt- és Lettországban jelentős orosz kisebbség él, közülük sokakat a szovjet iparosítás idején telepítettek ide, és a „birodalmi nyelv” okán csekély mértékben integrálódtak

az idegen ajkú kulturális közegbe. 1991-ben, a hidegháború romjain, a Szovjetunió fölbomlásakor radikálisan új helyzet keletkezett.

A balti rendszerváltozás-sorozat nyomán a független utódállamokban az orosz kisebbségek különböző szabályokkal találták szembe magukat. Míg a baltiakkal szomszédos, Moszkva-barát belarusz rendszerben rezzentlenül fennmaradt a státuszuk, a demográfiailag erősen érintett Észtországban és Lettorszáiban csak akkor kaphattak állampolgárságot, ha felmenőik közt akadt olyan, aki az illető államok 1940-es szovjet megszállása előtt már megszerezte ezt a jogállást. Később az államnyelv bizonyos ismeretéhez kötötték az új státusz elnyerését. Aligha véletlen, hogy az összlakosságban azóta folyamatosan csökken az oroszok részaránya.

Ebben a rétegben – kivált az ukrain agresszió óta – különleges aggodalommal tekintenek Putyin „különleges hadműveletére”. Az invázió hatására a NATO – Lengyelország és Románia mellett – újabb és egyre erőteljesebb katonai támogatást nyújt balti szövetségeseinek, az alapszerződésben garantált kollektív védelem mellett.

Amikor az ukrain háború megtorlásául a nyugati fél százszámra utasította ki a „funkciójukkal összeegyeztethetetlen tevékenységet folytató” oroszokat, ehhez többszáznyi diplomata hazaküldésével a baltiak is fölzárkóztak. (A NATO és az Európai Unió valamennyi tagállama hasonló lépésre szánta el magát, kivéve egyetlen Putyin-barát, maximum „béke-párti” kormányzatot. Ugye ki találták, melyik?)

Ugyanakkor érzékeny tény az is, hogy mindmáig fennmaradt Moszkva nyugati tőszomszédainak erős energetikai függősége. Ám az ebben legérzékenyebben érintett Litvánia április elején mégis bejelentette, hogy – az uniós tagországok közül elsőként – teljesen leállítja az orosz gázimportot Oroszország és Belarusz felől. A kieső mennyiséget a Klaipėda kikötőjénél idejében fölépített cseppfolyós földgázterminál révén igyekeznek – akárha drágábban – helyettesíteni. Litvánia évente jó 3 milliárd eurónyi olajat, gázt és áramot vásárolt Moszkvától. Ugyanakkor a keletről, délről és nyugatról harapófogóba szorított Vilnius továbbra is szállít kényes nyugati szomszédjába, Kalinyingrád orosz exklávéjába, ahol a balti orosz flotta főhadiszállása is található.

Az orosz népesség százalékos alakulása a balti államokban

	1989	2001	2011	2020
Észtország	30,3	28,1	24,8	24,7
Lettország	34,0	n. a.	31,2	24,9
Litvánia	6,31	5,81	5,37	4,5

Forrás: Strategic Update, 2021. december

Nem véletlen, hogy Jens Stoltenberg NATO-főtisztár máris bejelentette, hogy a védelmi szervezet állandó katonai jelenlétet tervez közvetlen keleti határai mentén, hogy szembe tudjon szállni bárminemű orosz agresszióval. Kijelentése szerint a kialakult helyzet „új valóságot” teremtett az európai biztonság szemszögéből.

A központosított orosz politikai szótár jó ideje ki is ötlött egy új fogalmat, amit „közel-külföldként” emlegetnek, és ahol a Kreml hatványozottan igyekszik érvényesíteni akaratát. De ebből az utódállami „kötelékből” már eleve elhagyták az elbitangolt Baltikumot.

A „szabály”

- a putyini élharcos Belarusz

Bezzeg Belarusz! 1991 óta a bármilyenemű megújulástól is független köz-társaságban vajmi kevés változás ment végbe. Itt írták alá a Szovjet-unió fölbomlását kimondó dokumentumot, Borisz Jelcinnel még államszövetségi szerződést is kötöttek, majd – a kazahokkal együtt – elsőként csatlakoztak a Moszkva kezdeményezte vámunióhoz, a Kollektív Biztonsági Szervezethez, és sietve csapódtak a már Putyin terpeszkedő terveibe illeszkedő „Eurázsiai Gazdasági Unióhoz”.

Az itt élő mintegy 1,5 millió orosz változatlanul lubickol a helyi közegben. Ráadásul a posztszovjet térségben legrégebben országgló Aljakszandr Lukasenka elnök 1994 óta erőnek erejével megőrizte hatalmát, és ő is hajlamos megnyilatkozásaiban az orosz előnyben részesíteni anyanyelvével szemben. Így a „Bátyka” lett egyben a szovjet félmúlt félelmetes óre. Lukasenka folyvást hajtogatja: politikájának

egyetlen biztos alternatívája a bizonytalanság. Addig meg marad a diktatúra bizonyossága. A rezzenetlen keleti kötődéséhez váltig ragaszkodó volt szovhozelnök, a mindmáig a minszki Marx téren leledző hivatalában, rendre hűség- esküt tett a Nagy Testvérrel kötött örök barátság mellett. Újabban ismét fölmelegítették a két ország még teljesebb integrációját. Áprilistól elsőként vállalták, hogy gázszámlájuk fizetésére az orosz rubelt használják.

Ha Lukasenka olykor zsarolásként húzódozott is az államszövetség sürgetésétől, neki is intő jel lehetett, amikor Putyin Ukrajnáról kijelentette, hogy történelmileg nem is létező államalakulat, csupán egy mesterséges tákolmány. „A fiamnak mondom...” intelemből Minszknek is értenie kellett. Hiszen Fehéroroszország (újólág Belarusz) legalább annyira komország – a viharos história sodorta keletre-nyugatra. Jelentős része hol Lengyelország keleti csücske volt, hol meg Moszkva fennhatóságát nyögte.

Lukasenka saját hűbértokaként kezeli az országot. A demokráciát liberális huncutságnak tartja. A választások hozták az általa megrendelt, toronymagas szovjet típusú győzelmeket. A sajtószabadság nem létezik. A Soros György támogatásával létesített független egyetemet már régen külföldre száműzte – jelenleg a litván fővárosban működik. A gyülekezés és szólás(utáni) szabadságról tanúskodik a legutóbbi nyilvánvalóan elcsalt választást követő tiltakozó megmozdulások brutális leverése.

A választáson megvert, magát győztesnek tartó ellenzéki elnök-

jelölt is kényszerű emigrációban él, férjét – aki helyett kényszerűen indult a voksoláson – már azelőtt rács mögé dugták. Ehhez képest a megint magabiztos(abb) Lukasenka az elnyomásról őt faggató nyugati riporternek szemrebbenés nélkül így válaszolt: „Csak nézzen ki az ablakon. Itt nincs kerítés. Sehol egy űr. Ez egy olyan ország, ahol mindenki biztonságban érezheti magát.”

Bebörtönzött, elfojtott vagy emigrációba szorított ellenzékiek nem feltétlenül osztják a megfellebbezhetetlen kinyilatkoztatásairól hírhedt elnök nézetét, aki eddig csakugyan nagy biztonságban érezhette magát. Élvezi Putyin támogatását, és lelkesen igyekszik azt viszonzni.

Országának geostratégiai fekvése – nyugatról és északról három NATO-tagországgal, Lengyelországgal, Litvániával és Lettországgal is szomszédos, délről hosszú határ köti össze – vagy választja el – a Nyugattal kacérkodó Ukrajnával. tökéletesen alkalmassá teszi Putyin nem feltétlenül őszinte istápolására. Egy korábban itt tartott monstre közös hadgyakorlatukról itt felejtett orosz erők ezen a Kijevhez közeli határon átlépve rohanták le Ukrajna északi területeit. Majd ugyanerre indultak, hogy Moszkva a keleti-déli frontokra csoportosítsa át őket. Eközben – bár Lukasenka mindvégig hangsúlyozta, hogy saját erői nem vesznek részt az invázióban – az orosz légierő az itteni breszti bázisról indította pusztító támadásait az északi ukrán városok lerombolására.

Lukasenka tökéletesen tisztában van azzal, hogy országa és a saját jövője nem a hazai választásokon, hanem a Kremlben dől el.

Moldova, a közletről érintett szomszédvár

A minszki zsebdiktátornak is óvakodnia kell attól, nehogy az Ukrajnával délnyugatról szomszédos aprócska utódállam, Moldova sorsára jusson. 1991-ben a moszkvai vezetés attól tartott, hogy a Nyugatra igazodó új, független posztszovjet állam a szomszédos és azonos nyelvű Romániához csatlakozna, így itt is fenyegethet a nyugati fordulat, pláne a NATO-csatlakozás kényes kérdése. A Dnyesztermelléken (persze ideiglenesen!) állomásozó orosz csapatok bevetésével a Kreml „megelőző akcióra” szánta el magát.

Az oroszok jobbnak látták, ha részben helyben maradnak: egy súlyos áldozatokkal járó rövid „polgárháborút” követően leszakították a Dnyesztertől keletre eső földnyelvet. A többségében szláv ajkú régióban nemcsak 14. hadseregük ragadt (és „békefenntartóként” ellenőrzi a senki által el nem ismert „Dnyesztermelléki Moldovai Köztársaság” határait), hanem itt tartják fenn a területükön kívüli legnagyobb fegyver- és lőszerdepót is.

A Moldovában élt oroszok túlnyomó többsége ezen az „elcsatolt” területen tartja fenn a posztszovjet nosztalgiavilág legjellemzőbb skanzenjét. Itt egymásba érnek Lenin és más klasszikusok szobrai, emlékművei, utcanevei – a befejezetlen múlt relikviái.

A Moldovai Köztársaság viszont a rendszerváltás után még kommunista vezetés (!) alatt és azóta is kitartott semlegessége és többpárti demokráciája, illetve a Kelet és Nyugat közötti egyensúlyozás mellett. Az elmúlt hetek során a Románia és Ukrajna közé beszorult apró or-

szágra a háború nyomán hihetetlen menekültáradat érkezett. Európa legszegényebb államának amúgy is hadilábon álló gazdaságát nem lesz könnyű akár az egyre növekvő nyugati segélyekkel is talpra állítani.

1991 után a változatlanul nyugat felé kacsingató ország vált a poszt-szovjet restaurációs törekvések első „közel-külföldi” áldozatává. Nem véletlen, hogy árgus szemekkel követik az ukrainai háború híreit, hiszen a Krím felől, pláne a közeli Odessza esetleges bevételével, az orosz erők közel kerülnének a Dnyeszter-melléken létesített latorállam szárazföldi eléréséhez.

A Kaukázus(ontúli) krétakör

A további három – még európai – poszt-szovjet utódállam sincs irigylésre méltó helyzetben. Moldova területcsönkítése után ugyanis Putyin következő célpontjává már a szintén Nyugat-barát Grúziát (újólá Georgiát) pécézte ki. 2008 tavaszán – kihasználva az akkori grúz elnök, Miheil Szaakasvili bizonytalan helyzetét és ellentmondásos lépéseit – az orosz hadsereg intenzív támogatásával két addigi autonóm terület, Abházia és Dél-Oszétia elszakadt Grúziától, majd kikiáltotta önállóságát, amit Moszkva sietve elismert. A két aprócska formáció azóta a Kreml gazdasági-pénzügyi köldökszinórján él.

Mintha ez lett volna a krími kaland, netán a kelet-ukrainai „hibrid háború” főpróbája. A Nyugat nem figyelte a putyini Oroszország revíziós törekvéseire. A Moszkva bábáskodásával megszületett két köztársaságocska alibijéül a pár hónappal korábban Szerbiából egyoldalú aktussal kiszakadt Koszovó szolgált. „Nem Grúzia szétverése vagy Szaakasvili kinyírása

sa volt a célunk – mondta akkoriban Medvegyev miniszterelnök –, hanem hogy az ott élő oroszokat megvédelmezzük, és megelőzzük az erőszak további eszkalációját.”

Abházia és Dél-Oszétia kiszakítása természetesen a többi utódállamot is meglegyinthette. Ezután Grúzia – a már korábban ugyanerre az elhatározásra jutott Ukrajnához hasonlóan – kilépett a FÁK Moszkva irányította szervezetéből. De külső (és belső) stabilitása változatlanul ingatag lábakon áll. A Nyugat tán csak akkor ébredt rá igazán az itteni események valós jelentőségére, amikor a Kreml 2014-ben bekebelezte a saját jussaként kezelt Krím félszigetet, majd Ukrajna keleti peremvidékén, a donyeci medencében látott hozzá a marcangoláshoz.

Igaz, a grúz kormányfő most már az invázió másnapján sietett bejelenteni, hogy nem tervezi szankciók bevezetését Moszkvával szemben. Persze Tbiliszi bizonytalanságát jelzi, hogy menten megsürgette az európai uniós tagfelvételéről szóló tárgyalások megkezdését. (Reálisan erre közzéptávon sincs érdemi esélye.)

Ám az elnyúló konfliktus és az orosz ellenzékiek elleni elnyomás erősödése kapcsán különleges új trendet tapasztalnak Grúzia északi határán. Míg korábban az oroszok nagy számban távoztak a területeiktől megfosztott kaukázusi országból, a háború miatt egyre több, odahaza üldözött orosz keres menedéket Grúziában. Csak márciusban több mint 30 ezren érkeztek. Érthető, hogy eléggé felemás fogadtatásban lehet részük.

Örményország és Azerbajdzsán eközben elsősorban egymással van elfoglalva. Amikor a „gézengrúz”

Sztálin a Baku környékén föltárt olajmezőkre ácsingózott, jobbnak látta, ha Hegyi Karabahot előbb „autonóm köztársasággá”, majd Azerbajdzsán részeként „autonóm területté” lépteti elő. Ezzel mába érőn bedobta Erisz almáját az örmények és azeriek közös asztalára.

Moszkva Jerevánal és Bakuval egyaránt élénk kereskedelmet bonyolít le, mindkét oldalon szállított fegyvereket is! Igaz, közülük csak Örményországban tart fent két katonai bázist, de légierijének támaszpontja, talán nem véletlenül, épp a török határ tőszomszédságában búj meg. Az egykor Moszkvából vezényelt „dicső szovjet építőmunka” dacára Örményország a térség anyagiakban legszűkebb adottságú állama maradt. Van némi hadereje, de a jereváni vezetés e téren is igyekezett Moszkva támogatására hagyatkozni. Az ingadozó azeriek – nyelvi és vallási szövetségesként – egyre szorosabb kapcsolatokat építettek ki az első világháborús örmény népirtásuk nagyságrendjét mindmáig vitató török kormányval.

Amikor a szovjet birodalom pántjai repedezni kezdtek, 1988-tól Karabah körül is forrni kezdtek az addig lappangó indulatok. A birodalom szétesése után kelt függetlenségben föltámadtak a szunnyadó előítéletek, amelyek nem sokkal később három évig tartó pusztító szomszédháborúba torkolltak. 1993-ban még az örmények kerekedtek felül Karabahban.

Az azeriek Baku környéki szénhidrogénvagyonukkal olajozott gazdasági gépezete lehetővé tette a katonás fegyverkezést, és az Aliyevklán megörökölt diktatúrájának valamivel stabilabb ellátási struktú-

ráját. Elérkezettnek látták az időt a revansra, Karabah visszakaparintására. A 2020-ban újra föllángolt ellenségeskedésben az azeriek – nem kis török haditechnikai segítséggel – jelentős területeket hódítottak vissza. Moszkva feltűnően hallgató volt, majd Putyin tárgyalásokra magához rendelte a két ország vezetőit. Mindhiába. Végül, némi távolságtartással, „békefenntartókat” küldött a vitatott régióba.

Ugyanakkor feltűnést keltett, hogy február 23-án (egy nappal az ukrajnai invázió előtt!) az orosz és az azeri elnök szövetségesi együttműködési megállapodást írt alá a Kremlben. Putyin a stratégiai dokumentumot egy minőségileg új szakaszba vezető átmenetnek nevezte. Aliyev megismételte, hogy Azerbajdzsán kész Örményországgal tárgyalást kezdeni a békemegállapodásról. Méltatta Putyin szerepét a karabahi háború lezárásában, egyben megállapodtak, hogy szükség esetén katonai segítséget nyújthatnak egymásnak, és konzultálni kezdenek, ha bármelyikük biztonságát veszély fenyegeti.

Aliyev ráadásul alig egy nappal azt követően utazott Moszkvába, hogy Putyin elismerte a két délkelet-ukrajnai szakadár köztársaság függetlenségét. Az orosz elnök a Kremlben ezzel fogadta: „Rögtön el akarom mondani: előre látjuk az arról szóló spekulációkat, hogy Oroszország helyre akarja állítani hatalmát a birodalmi határok között. Ez abszolút nem felel meg a valóságnak. Oroszország kész segítséget nyújtani minden szomszédjának a szuverenitása megőrzéséhez. De Ukrajnával más a helyzet, mert területét harmadik országok arra használják fel, hogy fenyegetően léphessenek föl az

Oroszországi Föderációval szemben. Csak erről van szó.” Mondta mindezt február 23-án, az invázió előestéjén!

Az orosz támogatásban csalódott örmények kilátástalan helyzetbe kerültek. Időközben a jereváni külügyminiszter találkozott török kollégájával, és elkezdődhetett a kétoldalú kapcsolatok rendezésének folyamata. A belpolitikában is szorongatott, a második karabahi háború elvesztésével vádolt Nikol Pasinjan örmény kormányfő pedig késznek mutatkozott arra, hogy az újabb azeri béketárgyalásokat már nem Moszkvában, hanem az Európai Unió közvetítésével a belga fővárosban tartották és tartják. Az első két fázisban a határ pontos kijelölésére bizottságot hoztak létre. Ám a kibékíthetetlen mostohatestvérek álláspontja egyelőre csaknem olyan messze áll egymástól, mint Jereván vagy Baku – Brüsszeltől.

Közép-Ázsia – geostratégiai útkereszteződésben

Maradt az öt közép-ázsiai utódállam ellentmondásos helyzete – vázlatosan. Ez az az óriási térség, ahol a két szomszédos, (az ukrajnai háborúban is) többé-kevésbé szövetséges nagyhatalom, Oroszország és Kína egymással is rivalizál a befolyásért. A térség országainak többsége jó politikai és katonai kapcsolatokat ápol Moszkvával, ugyanakkor nyitott a Pekingben meghirdetett Új selyemút (Egy övezet – egy út) gazdasági és beruházási törekvéseire.

Kína remekül ért a kettős beszédhez. Amikor ritka vendégként februárban Putyin föltűnt a pekingi olimpia megnyitóján, Hszi Csin-ping elnökkel „határtalan barátságukról”

egyezkedtek. A kínai diplomácia azóta is beéri azzal, hogy konstruktív szerepet kíván játszani az ukrajnai válságot illetően, és fellép a békéért – igaz, részletekbe sosem bocsátkozott. Valójában Kínának nem érdeke, hogy Oroszország segítségére siessen, politikailag nagyon kényelmes számára a jelenlegi állapot. A Kreml magát hozta kényes helyzetbe, így megkönnyíti Peking azon törekvésének megvalósítását, hogy egy általa dominált tömb élére álljon.

2001-ben Kína kezdeményezte a Sanghaji Együttműködési Szervezet létrehozását, amelyben Oroszország mellett az összes közép-ázsiai utódállam részt vesz – kivéve Türkmenisztánt. Hszi később a kazah fővárosban hirdette meg az Új selyemút gazdasági-beruházási projektjét. Azóta folyamatosan nyomul a térségben (is). Igyekszik partnerként, de egyben riválisként figyelemmel követni a Kreml ténykedését.

Az oroszok év eleji kazahsztáni beavatkozása mindenesetre azt akarta sugallni, hogy a helyi kormányzatok saját biztonságukat északról várják. Putyin ukrajnai invázióját viszont alighanem még nagyobb figyelemmel követték a közép-ázsiai fővárosokban. Mindannyian elgondolkozhattak az oroszokhoz fűződő kapcsolataik helyi megítélésén.

Kazahsztánban intő jelnek kinthették, hogy Putyin – csakúgy, mint Ukrajna esetében – már korábban is megkérdőjelezte hazájuk állami múltját és szuverenitását. A helyiek jól emlékeztek, hogy a Krímet is mint történelmi orosz területet ragadták vissza a szomszédtól. Putyin márpedig arra utalt, hogy a kazah elnök „olyan területen ért el eredményeket, ahol azelőtt sohasem

létezett állam...” Ezt a kijelentést állítólag még az érintett, az időközben félreállított Nazarbajev is visszautasította. Márpedig az „Öreg” már a FÁK „szétültetésénél” is lelkesen ott kertészkedett. Ám a Szovjetunió szétesését Putyin utóbb „a 20. századi történelem legnagyobb tragédiájának” titulálta.

Miközben a nagyvilág már az esetleges ukrajnai orosz invázióról spekulált, a végtelennek tűnő Nazarbajev-rendszer hibái és a gazdasági gondok elleni tömeges tiltakozások polgárháborús felhőkkel fenyegettek. Végül a „keleti NATO”, hivatalosan az orosz vezérletű Kollektív Védelmi Szerződés Szervezete (OKDK) csapatai átmenetileg közbeavatkoztak, és egy szintén Moszkvához hű, ott végzett vezető, Kaszim-Zsomart Tokajev élre állításával helyreállították a rendet. Majd kivonták az OKDK-csapatáit, de – Budapesttől Prágáig mifelénk is tudhatják, hogy – bármikor visszateherhetnek.

Már csak azért is, mert a 2,7 millió négyzetkilométeres Kazahsztán

nemcsak mérete, stratégiai fekvése, nyersanyagkészletei miatt emelkedik ki az öt közép-ázsiai állam sorából. Az Oroszországgal és Kínával is szomszédos birodalom csaknem valamilyeni közép-ázsiai állammal határos. A Kreml számára külön jelentősége van, hogy itt található a Bajkonur űrbázis, egyben az interkontinentális ballisztikus rakéták (ICBM) tesztelésére kialakított indítóállás is.

A 19 milliós népességen belül, bár a folyamatos elvándorlás miatt csökkenőben, de még mindig egyötödnyi az orosz kisebbség, melynek „védelmezése” (lásd Kelet-Ukrajnát!) fontos hivatkozási alap lehet a Kreml föllépésében. Az óriási ütközőállamban élő szláv ajkúak aggódnak az „elkazahosító” tendenciáktól. Kazahsztánban ráadásul – Türkmenisztánhoz és Üzbegisztánhoz hasonlóan – hozzáálltak a latin betűs írásmód folyamatos bevezetéséhez, amitől az oroszok nagymértékben idegenkednek.

Korántsem meglepő módon mindhárom említett ország óvatos távol-

Orosz kisebbségek a közép-ázsiai utódállamok összlakosságában

Ország	orosz népesség	részaránya (%)	idézett adatfelvétel
Kazahsztán	3,62 millió	20,0	2017
Üzbegisztán	780 000	5,7	2020
Kirgizisztán	365 000	6,2	2015
Türkmenisztán	240 000	4,0	2022
Tádzsikisztán	95 000	1,0	2022

Forrás: World Population Review, 2021. december

ságtartással követi az ukrajnai eseményeket. A kazah külügyminiszter menten fontosnak látta, hogy óvatosan kijelentse: „hazája hagyományosan föllép a szankciós gazdasági nyomásgyakorlás ellen” – kivéve az ENSZ Biztonsági Tanácsa által meghozott döntéseket. Így az ukrajnai „különleges hadművelet” nyomán nem tesz semmi olyan lépést, amely megsértené Moszkva érdekeit. Így az ENSZ Közgyűlés Oroszországot elítélő nyilatkozatának szavazásakor a Belarusz „nem”-től eltérően sokakkal együtt tartózkodott. De „a kazah érdekek védelmében a már meghozott szankciókat nem próbálja megkerülni”.

Üzbegisztán, Kirgizisztán és Tádzsikisztán is hasonlóképpen járt el. Ahogy már megannyi utódállam esetében láthattuk, a szovjethatalom olyan belső határvonalakat hagyott hátra köztük, amelyek számos helyi konfliktus forrásai lehetnek. Elég csak egy pillantást vetni Üzbegisztán, Tádzsikisztán és Kirgizisztán egymásba gabalyodó területére, hogy fölismerjük az „oszd meg, és uralkodj” hatalompolitikai (vagy „nagy békéltető”) taktikai lehetőségeit.

Az oroszok ráadásul katonai bázisokat tartanak fenn Kirgizisztánban és Tádzsikisztánban, amelyeket az afganisztáni válságok nyomán tovább erősítettek. Ez a két ország biztonsági tekintetben jelentős mértékben Moszkvára hagyatkozik. A Kreml számára pedig lehetőséget teremt arra, hogy az iszlám radikalizmusra hivatkozva a nemzetközi terrorizmus elleni harc részeseként tekintsenek rá.

És még egy bonyolult gubanc! 2021-es becslések szerint a közép-ázsiai vendégmunkások száma Oroszországban elérte a 2,5 milliót, ezek ha-

zautalt jövedelme kiváltképp a két legszegényebb állam hazai össztermékében játszik jelentős szerepet: Kirgizisztánban 31,3, Tádzsikisztánban pedig 26,7 százalékot tesz ki. A Moszkvától erősen függő páriáknál ez a részarány egyharmaddal, illetve egyötöddel eshet vissza az Oroszországot sújtó újabb szankciók következtében. Az utóbbi időkben jelentős nyersanyag-kitermelővé erősödött Üzbegisztánban jóval kisebb, 12 százalék ez a hányad.

A függetlenné vált Türkmenisztán viszont feltűnően kitáncolt a közép-ázsiai utódállamok sorából. Eredendően aláírta ugyan a FÁK-ról szóló szerződést, de parlamentje csak 2000-ben ratifikálta, majd öt évvel később megszüntette állandó tagságát, azóta csak megfigyelő státuszú társult tag. Az OKDK védelmi szerződéshez és a további, orosz kezdeményezésű regionális szerveződésekhez sem csatlakozott. Nemzetközi állásfoglalásaiban rendre semleges álláspontját hangsúlyozza.

A korábban itt élt nagy lélekszámú számú orosz kisebbség a Szovjetunió végnapjaihoz képest 8,9 százalékról mindössze 4 százalékra csökkent. Ugyanakkor Türkmenisztán hatalmas nyersanyagkészletei (mindenekelőtt a földgázkincsek) birtokában a lehető legnagyobb önállóságra törekszik.

A térségbeli országok többségéhez hasonlóan itt is egy korábbi szovjet párttitkár, Szaparmurat Nyijazov (időközben: Saparmyrat Nyýazow) „örökölte meg” a független köztársaság elnöki posztját. Ám később vaskos személyi kultuszt épített ki maga körül, Türkmenbasinak (minden türkmének atyjának) nevezte magát.

Halála után korábbi fogorvosa, majd egészségügyi minisztere, Gurbanguly

Berdimuhamedow vette át az irányítást. Majd okulva az üzbegek és kazah diktátorok kudarcaiból, az idén sietve átadta a stafétát a „fiatalabb nemzedéknek”. Vagyis az azeri dinasztia után itt is a fiú örökölte meg a posztot. De atyja azért – biztos, ami biztos – a szenátus elnökeként a hátsó ülésről kormányozhatja alattvalóit...

Az új elnök, Serdar Berdimuhamedow előbb telefonon beszélt Putyinnal, majd menten fogadta annak küldöttjét, Overcsuk orosz miniszterelnök-helyettest. A kétoldalú tárgyalásokon persze arról beszéltek, ami összeköt – a kormányközi együttműködésről a kultúrától a sportig, ám a kevés kiszivárgott információban hiába keresnénk Ukrajna ügyét.

Hiszen Asgabat és az új türkmén dinasztia – mindenekelőtt gigászi gázkészletei tudatában – magabiztosan kitart semleges álláspontja mellett.

Summázat

A frontokról áradó lőporszagot szinte közvetlen közletről érző NATO-tagországok még biztonságuk garanciáival is óvatosan követik az ukrain háború híreit. Nem beszélve a jóval védtelenebb egykor volt szovjet tagköztársaságoktól, a Moszkvában csak „közle-külföldként” kezelt utóállami perifériáról.

A Putyin által restaurálandó birodalom eszköztára változatos. A peremvidéken elcsalt választások nyomán támadt indulatok kifárasztásával a vele szövetséges rezsimeket próbálja átmenteni – Belaruszról Kirgizisztánig, de még Szíriáig is! Emellett Grúziától Moldován át Ukrajnáig a Moszkva által korábban gerjesztett szeparatista viszályok borzoljaák vál-

tozatlanul a kedélyeket. Az orosz elnöknek jó oka lehet a legkülönbözőbb konfliktusok befagyasztására. Hol igazságszótóként igyekszik föllépni (lásd a karabahi háborútól a kazah „rendteremtésig”), hol katonai és gazdasági kapcsolatai révén igyekszik befolyását megőrizni, netán tágítani.

Az egyik legtekintélyesebb nyugati Kelet-Európa szakértő, Timothy Garton Ash oxfordi professzor okkal emelte ki: Putyin nemigen beszél Brezsnyevről vagy Leninről, de nagyon sokat emlegeti Nagy Katalint és Nagy Pétert. Úgy alakítja politikáját, hogy ő az orosz és nem a szovjet birodalmat akarja újjáépíteni. A professzor fölidézte, hogy Putyin neki már 1994-ben, Szentpétervár alpolgármestereként revansista és revizionista érvekkel a határon túltra került orosz területekről papolt, a 25 millió nemzettársáról, akik Oroszországon kívül rekedtek, sőt már akkor is emlegette a Krímet. Bármit is tett volna azóta a Nyugat, Putyinban akkor is meglett volna az erős készletés, hogy úgy cselekedjen, ahogy aztán lépett.

Csak az a kérdés: ez a kezdet vagy a vég?

Akármeddig tartson bár a keserves orosz-ukrán háború, a posztszovjet „közle-külföld” aggódva követi a drámai eseményeket. Volt idejük arra, hogy megtanuljanak így-úgy együtt élni a Nagy Szomszédal. Megtapasztalták, hogy a KGB-s múltú, a „sziloviki”-re (erőszakszervezetekre) támaszkodó Putyin kizárólag az erőben bízik. Így tudva tudják, hogy a Kreml érdekeinek megítélésekor igencsak óvatosnak kell lenni, mert ahogy errefelé mondják: ha rálépsz a kapa fejére, téged vág fejbe a nyele.

A demokrácia – rövid kurzus

A cím (*A demokrácia legrövidebb története – The Shortest History of Democracy*) elég szerencsétlen. A gyanútlan olvasó azt hiheti, hogy valami tréfás művel van dolga, mondjuk, olyasmivel, mint a magyar színpadokon *Shakespeare összes rövidítve (SÖR)* címen látható darab, vagy egy, a *Száz híres regényt* és a hasonló zsugorításokat parodizáló kötet. Ha ismeri a szerző nevét, persze más a helyzet, hiszen John Keane az egyik legismertebb demokráciakutató. Angolul kiadott könyvei, egyebek közt az 1995-ben megjelent Thomas Painről szóló politikai életrajza, *A demokrácia élete és halála* (2009), *Az új despotizmus* (2020) világszerte elismerést váltottak ki. Magyarul eddig *A civil társadalom* vált hozzáférhetővé (Tipotex Kiadó, 2014). Külön kiemelendő, hogy az 1949-es, ausztráliai születésű és részben ott is élő szerző már az 1980-as években is intenzíven érdeklődött térségünk iránt. A mostani kötetért a rendkívüli frissesség miatt külön elismerés illeti a kiadót, hiszen a megjelenés szinte egyidejű az eredeti angol nyelvűével. A gördülékeny fordítás Bartók Imrét dicséri.

Műve legátfogóbb céljának Keane azt tekinti, hogy az olvasóban és nyilván tágabban, a szélesebb közönségben – mint írja – „csodálatot ébresszen a demokrácia iránt”. Ez annyiban is időszerű, hogy úgy látja, korunkban a demokráciák az 1930-as évek óta tapasztalt legsúlyosabb válságukat élik meg. Tisztában van azzal, hogy a demokrácia, amelynek

„dacos elkötelezettje”, az emberek többsége számára nem teoretikus ügy, hanem a mindennapi életük szempontjai alapján megítélt pragmatikus kérdés, érvelése is erre épül. Nem a könyv „hibája”, hogy az olvasó 2022 áprilisában a magyar és az annál biztatóbb, de azért a demokrácia ellenfeleinek elfogadottságát szintén erősen jelző francia választási eredmények ismeretében vagy Trumpnak a közvélemény-kutatások szerinti és Putyinnak az oroszországi támogatottsága alapján némi szkepszissel tekint a demokrácia melletti érvelés határait. Akarva-akaratlan az a furcsa, paradox helyzet, hogy a könyv a maga természeténél fogva, a viszonylag egyszerű nyelvvel együtt is egy ideát, elvont eszmét, logikusan felépített érveket képvisel, a racionális beszédet jeleníti meg, amellyel szemben azonban hatékonyak a demokrácia mai ellenfeleinek egyszerű „hétköznapi” üzenetei, jelszavai. Keane visszatérően hangsúlyozza a demokrácia önreflexivitását, a gyengeségével való szembenézés képességét, a megismert problémákhoz való alkalmazkodás szándékát, de ne várja az olvasó, hogy átütő magyarázatot kap a populizmus sikereire, receptet a demokráciaellenesség áfumára. Persze a szerző hivatkozik korábbi, fentebb említett műveire, de ez a könyv most önmagában tekintendő.

Keane abból indul ki, „hogy amennyiben nem tudunk tisztába kerülni a múltunkkal, úgy óhatatlanul félreértjük jelenünket” – amihez

hozzátehető: persze, ez döntően a teória képviselőire igaz. A szerző által megfogalmazott célok logikája azt diktálja, hogy a történetiséghez igazodva essék szó a demokratikus rendszerek működéséről. A könyv valóban a formációk, a rendszerek és eszmék változására koncentrál, de néha nem tud ellenállni a „hagyományos” történetírás csábításának, a szisztémák működése szempontjából mellékes részletek bemutatásának. Természetesen fontos, hogy nem az ókori Athénban „találták ki” a demokráciát, hanem már 2000 évvel korábban, Mezopotámiában is gyakorolták. A „legrövidebb történetben” azonban a részvételi demokrácia leírása, működése szempontjából másodlagos, hogy milyen töredékes bizonyítékokra épül a leírás, márpedig Keane szívesen időz ez utóbbinál is. Több helyen nem világos, hogy egy-egy részletkérdés miért kapott figyelmet, és ugyanakkor más témák, amelyek pedig a rendszerek működése szempontjából fontosabbnak tetszenek, miért maradtak el. Például annál, hogy hogyan jelentek meg a képviseleti demokrácia csírái a spanyol rekonkvizta idején, talán szervezesebben illeszkedett volna a történetbe, ha bővebben olvashatunk a szisztéma olyan elemei melletti és elleni érvekről, mint például a képviselők visszahívhatósága, a szabad mandátum, illetve a követutasítások rendszere, az iskolázottsághoz, adóképeséghez igazodó választójog stb.

A demokrácia jelentése, mint azt elvben már az általános iskola felső tagozatában megtanítták, népszerű. A „legrövidebb történet” fő érdeme, hogy rámutat, az idea megvalósítása milyen bonyolult, soha véget nem érő folyamat. Nem

pusztán arról a szintén közismerteti tényről van szó, hogy a részvételi demokrácia az ókorban általában ki mindenkinek nem „osztott lapot”, majd a képviseleti demokrációkban hányféle szabállyal korlátozták az egy fő, egy szavazat általános érvényességét. Keane alaptétele ugyanis az, a demokrácia messze nem pusztán a nép közvetlen vagy közvetett választottjain keresztül részvétele a döntésekben, hanem elsősorban a hatalom ellenőrzése, ahogy fogalmaz, a demokrácia a sokféleség garanciája, a felfuvalkodott, erőszakos és ragadozó hatalom túlkapásaitól megszabadult élet őrzője. „Ha úgy gondolkodunk róla, mint a nyitott szellemiségű sokféleség biztosítékáról és a hatalmat nyilvánosság előtt felelősségre vonni képes politikai berendezkedésről, akkor a demokrácia jóval tágasabb [...]”. „A vízhez hasonlóan a demokráciának sincs rögzített alakja vagy lényege. Nem csupán arról van szó, hogy a különböző korokban különböző változatokban bukkan fel [...]”. A demokrácia tanítása az – mondja Keane –, hogy senki nem lehet elég tökéletes ahhoz, hogy ellenőrzés és felelősségre vonás nélkül uralkodhasson embertársain. A demokráciának – idézi a kínai író, Lin Jü-tangot – jobb híján abból kell kiindulnia, hogy az emberek nagyobb eséllyel szélhámosok, mintsem tisztességesek, és mivel nem várható el, hogy az emberek jók legyenek, azt kell lehetetlenné tenni, hogy rosszak legyenek.

A szerző demokráciafelfogásának aspektusából vizsgálja a három, részben időrendben is egymást követő demokratikus formáció működését. Az első kettő, az ókori részvételi, közkeletűbb elnevezéssel közvetlen

demokráciák, illetve a sokféle változatban megjelenő és működő képviselői demokráciák a téma iránt némileg érdeklődők számára lényegüket tekintve ismertnek tekinthetők, bár a könyv számos kevésbé közkeletű szempontot is tárgyal. A harmadik típus, a Keane által ellenőrző demokráciának nevezett, az 1945 utáni időszakban kialakult gyakorlat azonban Magyarországon sem mint a demokrácia önálló modellje, sem működése nem része a közismeretnek, miközben persze a civil szervezetekről, társadalmi szerepükről jócskán esik szó. Mivel a szerző a demokratikus modellek működését vizsgálja, a történetiséget abban az értelemben nem tekinti mereven követendő szempontnak, hogy a múlttól szóló részekben is gyakran utal a későbbi korok, a jelen szempontjaira.

Az ókori ember számára a kozmosz viszályokkal sújtott világ volt – mondja Keane –, ahol egyéni tulajdonságokkal felruházott erők csaptak össze. Amikor a különböző társadalmi háttérű emberek összegyűltek, „mindannyian azt élték át, hogy az istenek világának válnak részeivé, az égiek jóindulatára bízták magukat” – olvashatjuk. Úgy látja, a deliberatív demokrácia mai hívei nem veszik figyelembe a szent és a profán, a vallás és politika ókori összefonódását, amelyre a demokrácia egykori ethosza épült. Amikor az athéni demokráciára hivatkoznak, miszerint a kormányzás nem pusztán a nép számára, de a nép által is valósult meg – folytatja –, nem veszik figyelembe azt sem, hogy önmagában a „nép” nem képes kormányozni, csak megbízásából, érdekében eljáró képviselők útján.

A demokrácia elleni érvelésben a „nép” alkalmasságának megkérdőjelezése a részvételi és a képviselői demokrácia történetén is végigvonnul. A legtöbb potenciális szavazó még saját érdekeivel sincs tisztában – idézi Keane mások mellett a 19. századi Andrew White véleményét. A képviselői demokrácia kritikussai, ideértve a demokrácia ellenségeit is, arra mutattak és mutatnak rá: a képviselői demokráciában a politikai pártok önértékből törekszenek a társadalom megosztására, a választásokkal a hatalom olyan vezetők kezébe kerül, akik a népre hivatkozva feledkeznek meg a népről, csak a választások idején hallgatnak a szavukra. A könyv rámutat, a képviselői demokrácia hívei a „nép” kétféle értelmezését használják: létezik egyrészt az absztrakt imaginárius Szuverén Nép, a helyes kormányzat jogszerű forrása, és létezik a lakosság, amelyet eltérő vélemények és különböző érdekcsoportok határoznak meg. Az „ami van”, „ami lehetne” és az „aminek lennie kellene” különbségének alapján a választó, a népnek nevezett képzeletbeli entitás, anélkül, hogy egyes tagjainak akár fogalma lenne a közügyekről, a választásokon esélyt kap, hogy elmozdítsa képviselőit, azokra cserélje őket, akiktől többet vár.

A 20. századi diktatúrák katasztrofális következményei – Keane véleménye szerint – megmutatták, nem a tudatlan csőcselék uralma a probléma, hanem a nép manipulálásában és megtévesztésében tehetséges, durva és erőszakos vezetők tevékenysége, amelynek következménye a csőcselék hatalma. Amikor ellenőrző demokráciáról ír, olyan új formáról beszél, amelyben

számos parlamenten kívüli, a mindenkori hatalmat ellenőrző mechanizmus jön létre, civil szervezetek, intézmények, amelyek ellensúlyként igyekeznek fellépni a hatalom túlkapásaival szemben. Az ellenőrző demokrácia már nem pusztán a megválasztott vezetők kordában tartásáról és hatalmuk megzabolásáról szól, és nem szorítkozik földrajzilag lehatárolt államokra. A választások szabályos lebonyolításának megfigyelése, a munkahelyeken a vezetők és beosztottak viszonyának javítása, döntések a költségvetések egyhányszázadának elköltéséről, az állampolgárok bármifajta kényszerítésének megakadályozása, a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése, a sokféleség ünneplése stb., mind az ellenőrző demokrácia érdeklődési körébe tartoznak. A megváltozott médiaviszonyok, a korlátlanul rendelkezésre álló kommunikációs eszközök korában – mondja Keane – a hatalom legtíkosabb ténykedései is napvilágra kerülnek, senki nem rejtőzhet el.

Ugyanakkor napjainkról azt írja: jóval több dolog romlott el, mint arra korábban számítani lehetett.

„Sokan vélekednek úgy, hogy a demokráciának befellegzett.” Putyin és Orbán Viktor közös képe alatt ír az új zsarnokokról, a felülről lefelé szerveződő zsarnoki rendszerekről, amelyek korábban elképzelhetetlen eszközökkel képesek megszervezni alattvalóik lojalitását, a rendet és az erőskezű vezetést képviselve állnak szemben a hatalommegosztás elvén alapuló ellenőrző demokráciákkal.

A könyv a demokrácia melletti érveket felvonultató oldalakkal zárul, a hit felmutatásával, hogy a hatalommal visszaélés elleni fellépés a demokrácia központi jelentőségű szempontja, a demokráciáról való eszmefuttatások során ez – mint Keane írja optimistán – „azt is világossá teheti, hogy ez a berendezkedés miért nélkülözhetetlen a világ minden pontján”.

John Keane: A demokrácia legrövidebb története. Fordította Bartók Imre. Budapest, 2022, Athenaeum. 264 oldal, 4299 forint.

Az alma és a fája

Závada Pál verses regényt írt. Nem tévedés, nem az író Péter nevű, költő fia jelentkezett epikával, hanem az elbeszélő választott magának ezúttal verses formát. Ez persze csak azt az olvasót lepheti meg, aki egyben nem néző is. A székesfehérvári Vörösmarty Színház felkérésére ugyanis negyedmagával, Darvasi Lászlóval, Márton Lászlóval és Tasnádi Istvánnal osztozva a feladaton, az író néhány éve új szint írt *Az ember tragédiájához*, mégpedig versekben – ezek a szövegek egyébként a járvány miatt elhalasztva megtartott ősbemutató idején, 2020 őszén *Az ember tragédiája 2.0* címmel meg is jelentek a Kossuth kiadónál. Zavadának nem ez az első elbeszélő műve, amely a színpadon fogant: ilyen volt az *Egy piaci nap* című és a *Hajó a ködben* című regény is.

Az új könyv tehát az új *Tragédia*-epizódon alapul, amelyben Lucifer a harmincas évek végének Nagyváradjáról a náci Berlinbe, majd vissza a háborús időket élő, illetve azutáni Nagyváradra, végül ismét a német, pontosabban akkor keletnémet fővárosba vezeti hősét, már a fal leomlásának idején. Vagyis ez a színpadi szöveg a későbbi regény váza, bár rögtön szembeötlő különbség, hogy míg az előbbi hat, az utóbbi hét részből áll. A színpadi szín utolsó része elé, amelynek idejét az előzőtől több mint negyven év választotta el, az író jó tempóérzéssel egy további epizódot illesztett. Ez 1956. november végén játszódik, ugyancsak Romániában, egy Nagyváradról délkeletre

vezető vonatúton, többek közt a magyar forradalom Snagovba deportált vezetői körében lezajlott vagy elképzelt események felidézésével.

A regénynek nemcsak a díszletei, hanem a szereplői közül is jó néhány megjelenik már a darabban: mindenekelőtt – a madáchi eredetinek megfelelően – természetesen maga Ádám, Éva, Lucifer és az Úr, illetve Ádám szülei és húga, meg néhány egyéb szükséges alak. A legjobb mellékszereplők díjára már a színdarabban három extra figura, három angyal, Orsi, Lenke és Charlie voltak az esélyesek, akiket Závada Esterházy-hommage-ként írt bele a műbe, a hasonló szereplőket felvontató *Hrabal* könyvére emlékezve és emlékeztetve. A címszereplő családneve viszont újdonság: az Apfelbaum név nem szerepel még sem a színpadi műben, sem pedig a regénynek a *Jelenkor* 2021. januári számában elsőként közölt részletében. Az eredeti cím – *A nagyvárad-berlini szín* – nem használható önálló regénycímként, és a két *Jelenkor*- és egy *Műút*-beli folyóirat-közlés élén álló *Nagyvárad, Berlin* sem tűnik a könyv ismeretében elég kifejezőnek. Talán épp a cím keresése során felmerült szerencsés ötlet nyomán ruházta fel hősét az író családnévvvel is, méghozzá alighanem a legtalálóbball. Az „almafa” jelentésű Apfelbaum mellett esetleg még a „gyümölcsöskert” jelentésű Baumgarten jöhetett volna szóba, de az, főleg mint könyvcím, a híres mecénás miatt egészen másféle asszo-

ciációkat keltene. Ilyen belső vagy szerkesztői impulzus érthette tehát a szerzőt: adj olyan családnevet a szereplőknek, ami majd jó lehet könyvcímnek is.

Vadonatúj fejlemény a prózaíró Závada pályáján a verses epika. Az, hogy egy prózaíró versben írt művel jelentkezik, általában véve is szokatlan, hogy ha nem is teljesen egyedülálló. Emlékezetes példának ott van mindjárt Thomas Mann magyarul *Ének a kisgyermekről* címmel megjelent hexameteres költeménye. Az alakítás nehézségeiről sokat elmond, amit a naplóból tudunk, hogy Mann, nyilván a formába való beletanulás érdekében, milyen aggályosan forgatta Goethe és Mörike hexameteres műveit, és hogy a prózavázlat kidolgozása után milyen bátortalanul is kezdett hozzá a mű versbe foglalásához.

Ezzel szemben ellenkező irányú tendenciára, mármint hogy költő prózát írjon, annál több példa akad. A kortársak közül a legérdekesebb Téreyé. Ő a *Termann hagyományai* című novelláskötet fiatalkori kalandozásától eltekintve nagyon óvatosan közelített a prózai nagyepika felé: a *Paulusszal* először teljesen hagyományos, puskinsi formájú, rímes elbeszélő költeményt írt, a *Protokollban* aztán lemondott a rímről, de a jambusokat még megtartotta, az *Átkelés Budapesten* novelláinak, illetve *A legkisebb jégkorszak* című regénynek pedig már szabadverses formát adott, hogy végül a *Káli holtakban* a szabálytalan hosszúságú verssorok használatától is megszabadulva minden verstani vonatkozás nélküli, hagyományos prózát írjon.

A könyv, madáchi eredetét meg nem tagadva, különböző történelmi

sorsfordulókon, eszmék – értelem-szerűen: többnyire totalitárius eszmék – fellendülésén és bukásán vezeti át a kikeresztelkedett nagyváradi zsidó családból származó Apfelbaum Ádámot. Az 1956-os epizódon kívül két vagy talán három jelentős újdonság van a regényben a színpadi változathoz képest. Az egyik Éva mellett Lilit szerepeltetése: az apokrif hagyomány szerint ő lett Ádám első felesége, akit az Isten a férfi megteremtése utáni maradékból formált. Mivel még a paradicsomi bűnbeesés előtt elhagyta Ádámot, ő értelemszerűen nem lett halandó: démonként tűnt fel újra és újra a történelemben, éppen úgy, ahogy különböző megjelenési formáiban az *Apfelbaumban* is. Sőt, a könyvben van egy jelenet, amikor Lilit a hetedik rész negyvenhetedik strófájában, vagyis egyetlen versszakon belül kerül Éva helyére úgy, hogy ezt csak Ádám veszi észre.

A másik fontos szereplő Réz Pál, akivel mint főszerkesztővel együtt Závada több mint két évtizeden át szerkesztette a *Holmi* című nagy hatású folyóiratot. A könyv egyik szólama Réz vázlatos, a baráti kapcsolatokra összpontosító, anekdotákban gazdag életrajzaként is olvasható. Mert az elbeszélő a nagy szerkesztő életét is beleszövi a történetbe, a gyerekkortól kezdve egészen a temetésig, Várady Szabolcs ott elhangzott fájdalmas versének felidézéséig. Külön érdekes, hogy ez a párhuzamos életrajz a fő cselekményszálban is megjelenik, és azokban a verses regényekben szinte nélkülözhetetlen kiszólásszerű részekben is, amelyekben a szerző saját magáról, a saját történetéről beszél. Talán nem túl profán a megjegyzés, de ezzel és főleg azzal, ahogy a könyvben Bal-

la Zsófiától, Bodor Ádámtól Parti Nagy Lajoson, Darvasin és Radnóti Sándoron át Eörsi Istvánig, Selyem Zsuzsáig és Tompa Andreáig számos író jelenik meg egy-egy rövid vagy egészen villanásszerű kámeaszerepben, az *Apfelbaum* nemcsak olyan nyilvánvaló előképekhez kötődik, mint *Az ember tragédiája* vagy az *Anyegin*, hanem az olvasónak akár Kormos István „Pór Jutká”-t, „Domokos Matyi”-t és „Vas Pistá”-t felléptető *Vackorja* is az eszébe juthat.

A regény első része Nagyváradon játszódik a harmincas évek vége felé. Itt találkozunk Ádámmal, Luciferrel és a többi szereplővel, például a világot kissé idegenkedve, mintegy tévécsatornákat váltogatva néző, a szerelem és a szexualitás előtt elég értetlenül álló és egymással olykor civakodó angyalokkal. Itt ismerjük meg Ádámnak azt a megfontolását, hogy miért hagyja el szülővárosát, Évával is szakítva: „Korunk összművészetének formái / a legkorszerűbb alakzatokban / ma már Berlinben keresztezik egymást. A zene-, tánc- és színházművészet...! / Ott árad csak az új Gesamtkunstwerk...!”

A második részben Ádámot a Lilit által alakított Leni Riefenstahl oldalán, illetve ágyában találjuk, akinek Lucifer, itteni nevén Ferdinand Luzzi mutatja be. A csalódás, nemcsak madáchi szellemben, bele van kódolva a színbe: Apfelbaum belépője a filmiparba, a forgatás a kristályéjszakán gyomorforgató.

A harmadik rész közepe táján Ádám, még mindig filmesként, visszatér a visszatérő Nagyváradra. Itt Závada *Idegen testünk* című korábbi könyvének képei is megelevenednek, bár egy másik síkon, a jelenbeli

elbeszélő sokszor szinte párhuzamos szólamná erősödő kiszólásai között a *Jadviga párnája* is szóba kerül, amikor megtudjuk, hogy az első regény hősnőjének váradi látogatását az író miért illesztette be a könyvbe: „hogy imponáljak / Réznek”. Nagyváradon Ádám felismeri a „rendezetlen állampolgárságú” kitoloncolandók menetében Évát, és felmerül benne valami törvényes útja a nő megmentésének, de Lucifer-Luzzi figyelmezteti, hogy felejtse el, és vigyázzon, nehogy Lilit-Leni fülébe jusson valami.

A negyedik szín 1944-ben, a váradi gettó felállításának és felszámolásának idején játszódik: az író itt beépíti Réz Pál édesapjának híres trükkjét, amikor is hamis tifuszbajrány hírével odázták el a gettó kiürítését. Závada könyveinek ismerői a *Hajó a ködben* egyik jelenetére tett utalásnak is örülhetnek, amikor is Slachta Margit és Weiss Judit Körösmezőn járt, „hogy a hontlanként / kitoloncolt zsidók vérlázító / sorsa miatt fölrázzák az országot.” Ebben a részben veszi rá a Lucifer (Lóczi Ferenc) által vezetett illegális kommunista sejt Ádám aktív közreműködésével a leggyengébb láncszemnek tartott Évát az öngyilkosságra, amiről később megtudjuk, hogy hasonló eset csakugyan megtörtént a mozgalomban.

Az ötödik fejezetben, Nagyvárad szovjet kézre kerítése után – amikor is Ádám tolókoksis húgát szovjet katonák erőszakolják meg – Lilit miniszterként tér vissza, Lucifer-Lucián pedig a kommunista rendszer titkosügynökének szervezi be az inntól kezdve tudományos pályán dolgozó Ádámot. A hatodikban, amely, mint már volt róla

szó, 1956 novemberének végén egy Nagyváradról délkelet felé vezető vonatúton játszódik, épp ebbéli minőségében állítják rá a Snagovba deportált Lukácsékra. A hetedikben már 1989-ben vagyunk, amikor is Ádám szenvedélyes beszédének hatására a tömeg nekilát lebontani a berlini falat. A fejezet és a könyv végén Éva és az angyalok vonnak mérleget (közben Ádám némileg váratlanul liliumtiprásba is belekeveredik), a történelemről, a nő szerepekről, illetve az inkább sodródó, mint – az ördöggel kötött alku kivételével – döntéseket hozó Ádámról elmélkedve. A regény vége *A Márk-változat* idézésén túlmenően is újra emlékezetes Esterházy-hommage: Charlie angyal megfújja szaxofonját. Játékába a közben a földre leszállt Úr is bekapcsolódik, de aztán inkább leteszi hangszerét, „s recsenő nyakát fájlalva / fölneáz a lajtorján a magasba”, az ez idő szerint tehát éppen üres égbe.

Talán a fentiekből is világos, hogy Závada igen komor könyvet írt, amely ráadásul a közelünkben dúló háború eseményeitől – ismét csak Esterházyval szólva – kapott fogni egy vajszerű árnyalatot. Elgondolkodtató, hogy az író mindezzel együtt mégis olyan könyvet írt, amely első regénye óta pályáján talán a legjátékosabb. Ebben bizonyára a verses regény műfaja is a kezére játszott, hiszen szabadabban váltogathatta a síkokat, és lazábban szerkeszthetett: egy hagyományos regény bekezdései szorosabban össze kell hogy fűgjenek, mint egy tizenégy soros strófa a következővel, hiszen ezek folytathatják is egymást, de bármikor átugorhatnak egy másik síkra és időbe is. Ugyancsak

a játékosság irányába hat, hogy a karaktereknek az alapötletnek megfelelően nem igazán kell hús-vér embereknek lenniük, inkább jellemző típusok és törekvések illusztrációi. A segítségükkel végrehajtott gondolatkísérlet mindenesetre sikerült: az elbeszélő mintha egy olyan századon át vezetné végig hőseit, amelynek a közepe üres, mert nincs a mélyén vállalható szellemi erőforrás.

Hátravan még egy kérdés, amit eddig nem érintettünk, márpedig verses epikáról szólva nemigen kerülhető meg: mennyire ügyes kezű Závada Pál, mint költő? A mű ugyanis szabályos, tizenégy soros strófákból épül fel, ami Puskin a könyvben egyébként szövegszerűen is megidézett *Anyeginjének* formájára emlékeztet. Az *Apfelbaum* strófái azonban, akárcsak Nádasdy Ádám Dante-fordítása, nem rímelnak, sőt, a sorok vége sokszor úgy alakul – és ebben Závada már Nádasdynál is messzebb megy –, hogy a lejtésük sem jambikus. Mindemellett van még egy következetesen betartott szabály: a sorok felváltva tizenégy és tíz szótagosak. (Egy kivételt találtam, az 5. rész 56. strófájának 5. sorát, ami tizenkét szótagos: „Megsemmisíthetnélek, de nem teszem. Tűnj”.)

Mint a kötet impresszumából kiderül, a könyv szerkesztője az író barátja, a költő Parti Nagy Lajos volt, aki Závada interjúi szerint is adott jótanácsokat. Ez annál is valószínűbb, mert a folyóiratközlések olvastán nyilvánvaló, hogy az *Apfelbaum* verssorai nem feltétlenül teljes fegyverzetben pattantak ki a szerző fejéből. Ez különösen a legkorábban közölt részlet, a második rész első húsz strófájának a 2021. januári *Jelenkorban* történt megjelenése alapján világos.

A részlet első felét, azaz tíz versszakot a végleges szöveggel összehasonlítva kitűnik, hogy a szerző negyvenöt helyen hajtott végre változtatást, vagyis egy-egy tizenégy soros strófában átlagosan négy és fél soronként. A módosítások mintegy fele, összesen huszonhárom beavatkozás nem érintette a verselést, azaz a sor lejtése olyan lett, amilyen volt – ha kijött a jambus, akkor kijött, ha slampos volt a sor, akkor olyan maradt –, és mindössze egy sor lett szabálytalanabb, miközben az átalakítások révén a verselés huszonegy alkalommal lett tisztább.

Ezekről a tizenegy, de különösen a tíz szótagos sorokról szólva a tisztaság, ami nem valami dogma, hanem a fül érzékszervi tapasztalataiból levont következtetés, azt jelenti, hogy a kilencedik szótag rövid. Például *A Dunánál* verselésének is ez adja a lényegét. Könnyű meghallani a „Nézttem, hogy úszik el a dinnyehéj” sor, különösen a verstanilag fontosabb, második fele jambikus, titázó lejtését. Ha viszont a kilencedik szótagban álló „nyeh”-et hosszúra cseréljük – „nánh”-ra –, valami ilyesmi lesz a vége: „Nézttem, hogy úszik el a banánhéj”, amit a fül egyszerűen nem érzékel jambikusnak. Závada legtöbb módosítása tehát ezzel ellentétes irányú, a harmónia növelésére törekszik, legalábbis a korai folyóiratközlés szövegéhez képest, mert a 2021 végi *Műút*-ban, illetve a 2022 eleji *Jelenkor*-ban megjelent részletekben már sokkal kevesebb a változtatás.

A szerző időközben vagy belejött a verselésbe, vagy – én így sejttem – nem nyugodott bele abba, amibe manapság egyre több műfordító sem

törődik bele: hogy teljesen szabályos formát csak az értelmén tett erőszak révén lehetne elérni. Így tulajdonképpen új formát hozott létre: a tizenégy soros Anyegin-strófát nemcsak a rímeitől fosztotta meg, hanem a tisztán jambikus dallamától is, amit ma már, miután Térey olyan jól bejáratta a *Paulusban*, Varró Dániel pedig a *Maszat-hegy...*-ben, egyes írók és olvasók akár kimódoltnak is érezhetnek.

Érzésem szerint ugyanakkor érdemes lett volna megtenni még egy lépést. A könyvnek tudtommal nem én voltam az egyetlen olyan olvasója, aki egy ideig fejben szinte kényszeresen javígtatta a sorokat. Ez sokszor egyáltalán nem nehéz. „Úgy kell Palit elrángatni onnan”, „s kíváncsiságomat fölpiszkálták”, „egynéhány részletet, nevek nélkül” – ezekben az esetekben elég lenne a szórend apró módosítása: „Úgy kell elrángatni onnan Palit”, „s fölpiszkálták kíváncsiságomat”, „nevek nélkül, egynéhány részletet”. Szeríniem érdemes lett volna a hol tiszta, hol sántító jambusi verssorokban írt szöveget végül visszatördelni prózába, ezzel egy szinte azonos terjedelmű, számozott szakaszokból álló prózaverset hozva létre. Ez az elbeszélés sajátos ritmusát nem érintette volna, viszont az lenne a hatása, hogy az olvasók ahelyett, hogy fennakadnának a jambust nélkülöző sorvégeken, megajándékozottnak éreznék magukat, valahányszor – és nem ritkán – felfedeznék a szöveg bujkáló jambusait.

Závada Pál: Apfelbaum. Nagyvárad–Berlin. Budapest, 2022, Magvető. 264 oldal. 4499 forint.

Con fuoco

„A Takács-Nagy Gábor jelenség.” Divatos, de elkoptatott fordulattal így is nevezhetnénk a művészt és muzsikálását, ha nem volna viszolyogtató az egyszerre fellengzős és zsurnalisztikus szóhasználat. Pedig az ő esetében indokolt jelenséget emlegetni. Mert aki *per definitionem* jelenség, azt szabad és kell is annak nevezni: tárgyilagosan, a pontosság igényével, áradozás és túlzások nélkül. De ki válik jelenséggé? Aki azzal, amit mond/ír/tesz (és *ahogy* mondja/írja/teszi), túlmutat önmagán, valami általános érvényűt képviselve. Hogy ne restelljünk pátosszal teli fogalmat használni: egy eszményt. Mert nem árt tisztázni: sokan akadnak a művészet berkeiben, akik semmit sem képviselnek, csak úgy vannak-vagyogatnak, teszik ímmel-ámmal és lélek nélkül, amit tesznek, rutinból, tapsért, gázsziért, politikusok kegyes mosolyáért. De nem lobbog bennük láng. Akkor meg minek? Aki jelenség, az rámutat valamire, az képvisel valamit, abban tűz ég.

Dylan Thomas így írt erről: *In my craft or sullen art*. Illyés Gyula fordításában: *szakmám vagy a szent ihlet szerint*. Szép és nagy karriert befutott megfogalmazás, de van körülötte egy kis bibi – valami, ami nem stimmel, sem az angol eredetiben, sem magyar változatában. A *vagy*. Mert az igaziak nem a szakma *vagy* a szent ihlet szerint, hanem a szakma és a szent ihlet szerint dolgoznak. Akit csak a szakma szabályainak ismerete és betartása érdekel, az suszter, nem művész. Aki viszont

csak a szent ihletre hallgat – az egy istenverte dilettáns. A kettőnek együtt kell meglennie: mesterségbeli tudásnak és inspirációnak. Azok, akik akár az alkotó, akár a reprodukív művészet világában képesek a befogadót átszellemíteni, felemelni, székhez szegezni vagy falhoz vágni, mindig egyszerre letéteményesei a kétféle hitelességnek.

Takács-Nagy Gábornak is ez a titka, a két pólus jelenléte s a kettő közötti feszült erőtér. Amúgy ő egyébként is kivételes példa, hiszen világsikerű pályafutása során véghezvitt egy csodát: először nemzetközi hírű kvartettprimárius volt sok esztendőn át, majd amikor problémák támadtak a kezével, és már nem tudott úgy hegedülni, ahogyan szeretett volna, s emiatt el kellett búcsúznia a (mindmáig nevét viselő) vonósnégyestől, először nagy tekintélyű koncertmester lett, a Fesztiválzenekaré. Amikor pedig végképp le kellett tennie a hangszert, nem zuhant önmagába, hanem átlényegült karmesterré: olyanná, aki e minőségében éppolyan nemzetközi megbecsülésnek örvend, amilyenben kvartettprimáriusként volt része korábban. Egyszerű a magyarázat: Takács-Nagy régen sem „csak” hegedűs volt, és ma sem „csak” karmester, hanem egész életében egyvalami: muzsikos – egy ember, aki a zenében él, a zenében és a zenéről gondolkodik, akinek minden lélegzetvétele zene.

A zenekarok szeretnek vele dolgozni, mert világosan és közvetlenül kommunikál, megbecsüli a mu-

zsikusokat, közülük való, és noha sokat követel és ragaszkodik a minőséghez, abszolút hiteles is, mert a legapróbb részletig mindent tud a darabokról, amelyeket vezényel. Nagyon sok és sokféle zenét hallhatunk már tőle: Kodályt, Bartókot, Kurtágot, Csajkovszkijt, Brucknert – nincs olyan stílus, nincs olyan alkotói hang, amelyhez ne találna utat, mert szenvedélyesen és alázattal keresi a művek kulcsát. Nagy és univerzális karmester, efelől nincs kétség. Mégis kialakult róla az az elképzelés, hogy „bécsi klasszika-specialista”. Lehet éppenséggel annak nevezni, nincs ezzel baj, csak hát ő nem „specialistája” semminek, mert minden iránt nyitott és mindenhez ért. De persze kétségtelen, hogy a bécsi klasszika világában bámulatos tudással, örömmel, felfedező kedvvel tájékozódik. Úgyhogy egye fene, fogadjuk el, valóban van az általa vezényelt bécsi klasszikus művek előadásainak egyfajta „specialista íze” – csak ne keltsük ezzel a minősítéssel azt a tévképzetet, mintha a zene egyéb területein nem volna hasonlóképpen otthonos.

Legutóbb Haydn–Mozart-műsort vezényelt a Budapesti Fesztiválzenekar élén. Két Haydn-szimfónia, egy korai és egy kései (Hob. I:59, A-dúr – „Tűz”; Hob. I:99, Esz-dúr) között szólalt meg Mozart leghíresebb és legkedveltebb hegedűversenye, a „török indulós” fináléjú A-dúr (K. 219), a negyvenéves orosz hegedűs, Ilya Gringolts szólójával. A két Haydn-mű közül az első az 1760-as évek második feléből származik, a második 1793-ból, és az úgynevezett „londoni szimfóniák” közül való. Egy estén történő megszólaltatásuk rendkívül frappáns, mert ékesen pél-

dázza, hogy még egyazon zeneszerző személyes stílusában és ugyanazon műfajban is felmutatható két műben két külön világ.

A korábbi mű, az *A-dúr szimfónia* mellékneve – mint Haydn esetében a művekhez tapadó melléknevek általában – nem a zeneszerzőtől származik. Sokáig azt hitték, azért kapta a *Tűz* ragadványnevet, mert két szélső tétele heves indulatú, élénk temperamentumú zene. A valóság azonban az, hogy a darab egyes részleteit Haydn felhasználta kísérőzeneként Gustav Friedrich Wilhelm Grossman *Die Feuersbrunst* (A tűzvész) című színművének előadásakor – a darabot az Esterházyak udvari színháza játszotta, Haydn pedig ezekben az években és még sokáig a hercegi család rezidenciális muzsikusa volt. A mű előadásának egyik fontos jellemzője éppen az indulatos karakter érzékletes megjelenítése volt: éles hangsúlyok, hirtelen hangulatváltások, szenvedély, felszikkasztó indulat a zenei gesztusokban. Takács-Nagy Gábor és a Fesztiválzenekar ugyanakkor azt is érzékeltette, hogy ezek a zenei eszközök közel állnak az *empfindsamer Stil*, az érzékeny stílus meghatározó alakja, Carl Philipp Emanuel Bach zenei kifejezőmódjához. Márpedig Philipp Emanuel köztudottan Haydn egyik előfutára, így tehát az *A-dúr szimfónia* előadása, amellet, hogy fordulatos, izgalmas, élvezetes – „tűzzel teli” – zenélés volt, szinte kézzelfoghatóvá tette számunkra a stafétaátadást: úgy érezhettük, Haydn egyenesen Philipp Emanueltól veszi át ebben a műben a stílus, a nyelv eszköztárát.

Tüzes temperamentuma ellenére az *A-dúr szimfónia* még egy arisz-

tokrata család kastélyának díszterme által felkínál lehetőségekhez szabott, kamarazenekari mű. Amikor azonban a műsor második részében Takács-Nagy Gábor a 99-es számú *Esz-dúr szimfóniát* vezényelte, a hangzás dimenzióinak kitágulásával – egy igazi szimfonizmus megjelenésével –, a büszke, méltóságteljes gesztusrendszerrel, a zene határozottságával érzékeltette, hogy ez a szimfónia már egy más világ igényeire és lehetőségeire számít. Koncerttermi megnyilvánulás, amely a 18. század végi polgárságot veszi célba hatáselemeivel, azt a polgárságot, amely egy világvárosban vásárol jegyet, tehát tájékozott, igényes, fogékony az újra. Takács-Nagy és a Fesztiválzenekar előadása azt is világossá tette, hogy Haydn stílusa leglényegesebb elemeiben változatlan, továbbra is meghatározó benne a lelemény, az ötlet, a humor, a meglepetés szerepe. Fontos a zene eseményekben gazdag jellege, a sok kontraszt, a dallamok retorikus megformálása – csak éppen most mindez a korábbi, rezidenciális zenélés kereteinél sokkal tágabb dimenziók között valósul meg, s ez nemcsak a hangzást, de a gesztusrendszert is módosítja. A koncert egyik legfontosabb élménye volt ez az „ugyanaz, de mégis más” tapasztalat, amelyet karmester és zenekara az előadásmód elemeivel közvetített.

Ilya Gringolts „kétlaki” muzsikusa: szentpétervári képzése után New Yorkban, a Juilliard School of Music falai között a romantikus iskolázottságú Itzhak Perlmannál tanult további három éven át, ugyanakkor azonban a historikus zenélésnek is elkötelezett híve. Mozart *A-dúr hegedűversenyét* törőlmetszett

régi zenei értelmezésben hallottuk tőle, erre utalt a vibrátómentes hang, erre a hanghosszúságok értelmezése, a hangsúlyozás, erre a kotta alapvetően beszédes-retorikus olvasata, a sok teátrális kontraszt, a rubatók szerepe. Gringolts kreatívan olvasta újra Mozart versenyművét, értelmezése tele volt dinamizmussal, és igen: tűzzel – azzal, amely Haydn *A-dúr szimfóniáját* is átforrósította Takács-Nagy vezényletével a Fesztiválzenekar előadásában, és amely általánosságban is fontos alkotóeleme a karmester zeneiségének. Elmondhatjuk tehát, hogy szólista és dirigens nagyszerűen egymásra talált, harmonikusan működött együtt, mint ahogyan azt is, hogy a historikus játék a Fesztiválzenekar számára is magától értődő volt, hiszen az együttes sok éve újra és újra sikeres „tanulmányi kirándulásokat” tesz ezen a területen. Nagyszerű koncertet hallottunk, melynek lelkes fogadtatását az is jelzi, hogy mind a szólista, mind a zenekar adott ráadást: az előbbi a versenymű után Tartini *d-moll szonátájának Allegro* tételét, az utóbbi a koncert végén Haydn *101. (D-dúr, „Óra”)* szimfóniájának menüettjét szólaltatta meg.

A macsó, a sissy és a domina

A szomorú s egyre szomorúbb világból sokféle menekülés kínálkozik. Van, aki iszik, más eszik, szexel vagy szerrel kábítja magát. A legjobb megoldás azonban a nevetés. A természetben, ahonnan az emberi faj jön, nincs nevetés. Nem nevetnek a kövek, a növények, de még az állatok sem. Nem nevetnek a mindentudó intelligens gépek sem, melyek gyógyítanak, takarítanak, vagy ha úgy adódik, mint most Ukrajnában, válogatás nélkül ölnek, akit érnek. Csak az ember nevet, de távolról sem mindenki. Bergson, aki mindent tudott a nevetés titkairól, azt mondja, hogy csak a szabad ember képes nevetni, a többiek, mai terminológiával élve, algoritmusok rabjai, melyek a halott komolyságát kényszerítik rájuk, akár hatalmasok, akár megszorítottak és megaláztatottak. A nevetés a szabadság ajándéka.

Nevetésre mindig van ok, mert a holtkomoly valóságnak mindig van alternatívája, mindig van egy égi mása, ahol a lehetetlen is lehető, s ami van, az lehetetlen. A komikum titka, hogy kaput nyit erre a valóságra, de csak egy pillanatra. Amint a kapu becsukódik, a kétszer kettő józansága hull vissza ránk, mint a guanó, de az élmény, amit a másik világ megpillantása okozott, velünk marad, felszabadít, stresszt old.

Az élet telis-tele van komikus mozzanatokkal, melyeket hol észreveszünk, hol nem. A művészet képes arra, hogy az életben szétszóródott komikum diribdarabjait összegyűjtve tömény adagokban eljuttassa

azokhoz, akik tudnak és akarnak nevetni, akkor is, ha a maguk élete nevetésre éppen nem ad okot.

A művészmozik hétről hétre ontják a jobbnál jobb filmeket. Nagyszerűek, de komorak, szomorúak, leverőek, mint a világ, melyből vétettek. A felkínált filmek között a vígjáték ritka, mint a fehér holló. De most tavasszal megtört a jég, s berobbant a művészmozikba egy spanyol vígjáték. Tökéletes utazást kínál a másik valóságba, ahol semmi sincs úgy, ahogyan a mindennapjainkban. Ugyanakkor semmi sem más annyira, hogy elveszünk, megsemmisülünk benne.

Mariano Cohn és Gastón Duprat filmje a nyugati kultúra mindennapi valóságának formálásában alapvető nemi szereposztás komikus, kifacsart mását mutatja, mely a filmet nézve a moziban nevetető, de a moziból kilépve felettebb elgondolkodtató.

A forgatókönyv Fellini *8 és féljéből* jól ismert film a filmről sémáját követi. Hasonló jellegű a 2001-ben bemutatott *Amerika kedvencei*, melyben a marionettbábokként rángatott, jobb sorsra érdemes sztárok csetlenek, botlanak. Egyiküket Catherina Zeta Jones játssza emlékezetesen. Az *Út a díjesőhöz* kiválóan megírt főszerepét a mindig gyönyörű Penélope Cruz alakítja. Dominára maszkírozva Cruz tökéletes az erőszakos, saját neméhez vonzó, okkal világhírű filmrendező szerepében. Az agresszív, zsarnokoskodó rendezőnő újabb díjakra vágyva a siker ígéze-

tében megnyomorítja, akaratától megfosztja a két férfi színészt, akikre a leendő filmje forgatókönyvében megírt testvérpár szerepeit osztotta. Antonio Banderas kacagtatóan alakítja a testvérpár fiatalabb tagja, Felix szerepét játszó színészt. Az ízig-vérig férfiás, szerelmi sikereivel hengegő, világszerte milliós rajongói táborral rendelkező Felix láthatóan nehezen törik bele a hámba. Lázad, menekül, de vállal minden megpróbáltatást, mert érzi, hogy jutalma a siker lesz. A macsó Felix ellenpólusa a sissy Ivan. A sissy szó a nemi szerepek szótárának új darabja, eredete az angol sister (nővér). A szót azokra a férfiakra húzzák rá, akikből hiányzik a férfiaknak sztereotipikusan tulajdonított bátorság, erő, agresszivitás. Ivan, az Oscar Martínez által játszott bölcs színészfejedelem megveti a Felix-féle figurák olcsó népszerűség-hajszolását, de bele-törődéssel várja a kiszámíthatóan érkező Oscar-díjat, melyet majd önérzetesen visszautasíthat. Férfiásan határozott feleségén kívül nincs számára más nő, akit egyébként Félix lesbikusnak néz.

A film forgatását nem látjuk, csak az ellenállhatatlanul mulatságos próbákat, melyeken a domina rendező két rabszolga színészt sanyargatja. A durva, kegyetlen próbák célja, hogy a testvérpárt alakító két színész átélje ugyanazt az olthatatlan testvérféltékenységet, amelyet a forgatókönyvben megírt karakterek egymással szemben éreznek. A sanyargatásnak a két ember személyiségének megfelelően eltérően áll ellen. A macsó Felix a más nőknél jól bevált csábítási stratégiákat veti be, melyek a lesbikus rendezőnőre egyáltalán nem hatnak. A sissy Ivan

megsértődik, zsarol, saját nagyságának sáncai mögé húzódik.

Penélope Cruz, Antonio Banderas és Oscar Martínez hármasa káprázatosan játszva, fantasztikus belső fegyelemmel menetel a nézők által látható filmben a forgatókönyv által leírt történetben létező filmhez vezető úton, melynek humora abból adódik, hogy mindhárman szerepük szerint elhiszik és komolyan veszik, amiről a nézők végig látják, hogy hihetetlen és komolyan nem vehető. Az utolsó dramaturgiai csavar már a fekete humor eszköztárából véte-tik. A film, melynek elkészítéséről a moziban látható film szól, végül elkészül, s óriási sikert arat. A várt díjeső nem marad el.

De a film itt nem ér véget. A spoilerezés vádját kivédendő csak annyi árulunk el, hogy maradt még egy csattanó, melynek tanulsága, hogy az élet csak az elbeszélők Prok-rusztész ágyába kényszerítve tördelhető történetekre, melyeknek van kezdetük és végük. Így a moziból kijövet a nézőnek bőven van ideje eltöprengenie egy következő filmen, melyet a látottak alapján maga folytathat.

A mulatságos történetnek van azonban egy nem mulatságos tanulsága, melyet szintén érdemes Cohn és Duprat filmje után végiggondolni. Cruz, Banderas és Martínez játéka zseniálisan bizonyítja, hogy a késői modernitás Nyugaton radikálisan átrajzolta a nemi szerepeket. A fordulópont az első világháború alatt következett be, amikor a frontra menő férfiak helyébe a gyárakban, a hivatalokban, a közlekedésben nők álltak, akikről kiderült, hogy ugyanolyan, ha nem jobb munkaerők, mint a férfiak. Mire a háború véget ért, a

rokkant, idegbeteg, megviselt férfiak riadtan tapasztalták, hogy rájuk már nincs szükség. Elindult a válások lavinája. Amit a szociológusok mozaiksaládnak neveznek, azt a költő a gyermekek szájába adott szülői mondattal úgy fejezi ki, hogy „hun házasodunk, hun meg elválunk, különb féle jerekekkel kísérletezünk”.

A 21. században a kanonizált nemi szerepek bomlása tovább folytatódott. A feministák túlnyerték magukat. A magabiztos, emancipált nők által elbizonytalanított férfiakban feléledt a kísértés, hogy nővé váljanak. A hagyományos nemi szerepek által tagolt sportvilágot megrázkódattja a férfitesttel született, időközben nővé átalakult sportolók betolakodása a nőnek született és nőnek maradt sportolók közé, akik kétségbeesetten tapasztalják, hogy nem győzhetnek a nemváltáson átment sporttársaik ellen.

Akik férfiak maradnak, mint Felix és Ivan a filmben, választhatnak, hogy a nők szexbabái vagy rabszolgái lesznek. A férfiak uralmát szentesítő társadalmi viszonyok megszűntek. Nincs többé család, melynek ura és fenntartója a férfi, akit esténként az asztalnál vacsorával, az ágyban a férfinak tetsző szexuális szolgáltatással vár a lakásban raboskodó felesége. Ő nem, de férje annál inkább félreléphet, szexuális éhségét más nőkkel csillapíthatja. A hagyományos férfiszerep klasszikus mintája Krúdy hőse, Szindbád, akit Huszárk Zoltán filmjében Latinovits Zoltán vitt át a vizuális örökkévalóságba. Ez a gyönyörű film azonban ma már játszhatatlan. A nők, akik ma nézik, nem értik, mi lehetett Szindbádban a vonzó, aki mást sem tett, mint kihasználta, megrabolta, kifosztotta,

eltárgyasította a vele kapcsolatba került nőket. Az új nő nem érti a régi nőt.

Penélope Cruz rendkívül hitelesen alakítja az új nőt, aki nem akar gyermeket, nem akar férjhez menni, nem fél a férfiktól. Egyetlen célja van, hogy filmeket alkosson, melyek díjakat tarolnak a fesztiválokon. A pálya, melyen a rendező jár, korábban csak a férfiak számára állt nyitva. A férfiktól elragadott szerepét a rendező ugyanolyan agresszíven és határozottan védi, mint egykor a férfiak, akik nem túrték versenytársaikat, akár nők, akár férfiak voltak.

A 2017 októberében az Egyesült Államokban elindult *#metoo* kampány azt mutatja, hogy a régi férfi nem érti az új nőt. A mozgalom kiindulópontja a New York Times 2017. október 5-i számában megjelent cikk volt, melyben a nyilvánosság elé léptek azok a színésznők, akik a Miramax filmkészítő és filmforgalmazó vállalat urának, Harvey Weinsteinnek a szexuális áldozatai voltak. Weinstein azóta egy New York állambeli börtönben várja 23 év múlva esedékes szabadulását. A mozgalom visszavonhatatlanul megváltoztatta a nemek közötti erőviszonyokat a szórakoztatóiparban, s láthatóan tovább gyűrűzik mindenhova, ahol a nőknek tartaniuk kell a férfiktól. Ez viszont már több mint történet, inkább maga a történelem.

Út a díjesőhöz. Spanyol vígjáték, 114 perc, 2021. Rendező: **Mariano Cohn, Gastón Duprat**. Forgatókönyv: **Mariano Cohn, Andrés Duprat, Gastón Duprat**. Szereplők: **Penélope Cruz, Antonio Banderas, Oscar Martínez**.

Erős vár a mi Postapalotánk

Nem volnék őszinte az olvasóhoz, ha nem egy beismeréssel kezdeném szokásos beszámolómat. Amilyen feltűnő épület szinte érdektelen környezetében, olyan kevéssé értékeltem boldogult ifjúkoromban (meg még jó darabig azután) a helyreállított és Pénzmúzeumként a publikum előtt nemrégiben újra megnyílt Postapalotát. A város szövetében és az akkor még Moszkva nevét viselő Széll Kálmán tér fölött oda nem illő idegen testnek éreztem. Majdhogynem giccsesnek láttam; miként a kortársi krónikás jellemezte 1925-ben, ez a „tündéri várkastély titokzatos pompájával” legalábbis bizarrnak hatott Budapest egyik legforgalmasabb – villamosokkal és autóbuszokkal teli – közlekedési csomópontjában. Elvégre parányi jelét sem mutatja annak, hogy egy lehetetlen adottságú (trapézszerű, ráadásul keskenyedő és dombos) telken áll. Sőt büszkén hirdeti tornyos fensőbbiségét. Jobban jártunk volna tehát, ha a tér igazodik – lakóházaival, utcabútoraival és metrólejárataival – minőségében hozzá. Ahogy mögötte a Krisztina körút példázza; úgy illeszkedik ottani szomszédaihoz, hogy egyúttal rangot is ad nekik impozáns főhomlokzatával.

A vesztes háború és a Trianon kiváltotta gazdasági krízis következtében a húszas évek első felében alig folyt építkezés Budapesten. Közülük az egyik legjelentősebb a Magyar Állami Királyi Posta új telefonközpontot is magában foglaló igazgatósági épülete volt. 1923-ban hirdette meg

pályázatát, miután megvásárolta a Chevra Kadisa által eladásra kínált területet, amelyre a Zsidó Jótékony-ság Egylet nem tudott a városképbe illő reprezentatív épületet emelni. A korszak legnagyobb szaktekintélyeként az idős Hauszmann Alajos javasolt – ilyen esetben szokatlan módon – nyilvános pályázatot, hogy az építészeket súlyosan érintő válságban minél több kollégának lehetősége nyíljon a munkára. Huszonnégy pályamű érkezett, amelyek közül a zsűri Sándy Gyula tervét tartotta a legjobbnak; szigorú feltételekkel hamarosan a kiviteli tervek készítésére is megbízást kapott. Ezt követően kezdődött maga az építkezés, amely műszakilag ugyancsak bravúros teljesítmény volt. Már állt az egyik oldalon a tízzintes szerkezet, amikor a másik szárnyban még csak alapoztak; a központi belső udvar köré szervezett tömbök utóbb mégis szerves egységgé forrva, zökkenőmentesen kapcsolódtak össze. A Krisztina út felőli blokkot 1925 nyarán, a térre nézőt 1926 tavaszán adták át.

A megvalósítás közben Postapalotára keresztelt épület tervezőjének neve kevéssé ismert – annak ellenére, hogy egy jelentős személyiségekből álló művészdinasztia jeles tagja. Édesapja festőművész volt, a szobrász Ferenczy István pedig apai nagybátyja. Unokája sem akárki: a kortárs magyar festészet egyik legjelentősebb egyéniségeként a közelmúltban elhunyt Konok Tamás. Másfél éve a Múcsarnokban kiállítás mutatta be a családnak a ma-

gyar kultúrában játszott szerepét, az esemény kapcsán a *Mozgó Világ* (2020/11) elemző méltatásban számolt be életútjukról. Sándy Gyula viszonylag kevés épületet tervezett; főként a harmincas években emelt, a Postapalotánál jóval visszafogottabb stílusú, csupasz felületeivel már-már premodern ízlésű evangélikus templomairól nevezetes. Munkásságában ezekkel egyenrangú, ha ugyan nem jelentősebb oktatói tevékenysége. Diplomájának megszerzése után Petz Samu vette maga mellé tanársegédnek volt tanítványát, aki a Felsőipariskolában hamarosan épületszerkezetant kezd el oktatni. A terület kivételes tudású szakembereként lesz végül 1914-től egészen nyugdíjba vonulásáig két és fél évtizeden át a Műegyetemen az Épületszerkezettan Tanszék vezetője és a tárgyban alapvető tankönyvek szerzője.

A Postapalotát méltatva már a korabeli szaksajtó is kiemelte tervezője „boszorkánysággal” felérő kvalitásait. Az épület az akkor szokásosnál alacsonyabb, háromméteres belmagassággal készült, mégis maximálisan teljesítette a megrendelői elvárásokat. A huszonöt méterben meghatározott párkánymagasság mellett így lehetett hétszintes az átlagos méretű tömb, amelyhez a mélyben az egyik oldalon három, a másikon két további szint kapcsolódott. A pénzsűzke diktálta ökonómiához nem kevésbé nagyvonalú funkcionális társult: a belső körfolyosóknak köszönhetően lett mind a négyszáz helyiség jól megközelíthető és világos. A felhőkarcolóknál alkalmazott vasbeton pillérvázis szerkezet a kortárs ismertetés szerint a „belül gipsztábla falakkal” olyan – ma fle-

xibilisnek mondott – megoldásokat tett lehetővé, ami korát évtizedekkel megelőzően szintén egyedülálló újdonságnak számított az akkori Magyarországon: „Az összes helyiségek bármely irányban úgy vízszintesen, mint függőlegesen, változtathatók anélkül, hogy akár a szerkezet, akár a berendezés kárát vallaná.”

Pályázatának kedvező fogadtatásában minden bizonnyal szerepet játszott, hogy korábban már volt egy hasonló munkája. Felsőipariszkolai tanártársával, Foerk Ernővel (őt a szegedi fogadalmi templomról ismerhetjük) közösen tervezte 1904-ben a zágrábi postahivatal épületét. Mindkettőben fontos szerepet kapott burkolati díszítőelemként a téglá, ami nem kis részben Pecz Samu örökség. A Nagycsarnok tervezőjének szinte minden művében (a Szi-lágyi Dezső téri templomtól a fasori gimnáziumon át a Levéltárig) találkozunk vele egyszerre praktikus és esztétikus burkolóanyagként. A Postapalota homlokzatán azonban nem egyszerűen dekorativitásából adódóan nyert meghatározó jelentőségét. Mivel a létesítmény hitelből készült, alapvető követelmény volt, hogy kivitelezése a szűkre szabott költségvetésen belül maradjon. Ezért a ház csak alul kapott kőburkolatot; s a téglaközöket Sándy nem kerámiával díszítette, hanem a lényegesen olcsóbb és könnyen kivitelezhető sgraffítóval, aminek egyszerű, indás virágmintázata pusztán a vakolat megkettőzését igényelte.

Ma persze nem az épület gazdaságosságát értékeljük elsősorban. Az alacsony födéme a felújításkor éppenséggel sok nehézséget okoztak a 21. századi komfortigények és biztonsági követelmények miatt szűk-

séges berendezések vezetőkeinek elrejtésében. Fantasztikumához is másképp viszonyulunk. Mentegetés és méltatás helyett inkább kivételes voltát hangsúlyozzuk, minthogy Sándy Gyula egyedülálló formai konglomerátumot hívott vele életre. Eperjesen született, és később is gyakran megfordult a Felvidéken. Ezért a korábban általános neoreneszánsz, majd a húszas évektől már neobarokk hivatalos stílus ellenében szülőföldjének jellegzetessége, a 17. századi kisvárosi provinciális építészlet, a pártázatos reneszánsz ihletésében alkotta meg a Postapalotát. Csakhogy a szecesszió erősen stilizáló ornamentikafelfogásával körítve, ami art decós összképet eredményezett. Jól érzékelhető a látvány egységisége, ha arra gondolunk, mennyire különbözik ez az épület közvetlen műfaji elődjétől, a Horváth Mihály téri Józsefvárosi Telefonközpont (Ray Rezső, 1910–14) pályaudvart idéző tornyos tömbjétől. Talán csak Kozma Lajos korabeli bútorkárpitjain, később Lukáts Kató csomagolásain találkozunk az övével rokon folklorisztikus dekorativitással. S nemhogy mások nem követték, Sándy Gyula maga is más irányban, puritán szellemben folytatta pályáját. Templomainak homlokzatán a lutheri „Erős vár a mi istenünk” felirat az egyetlen dísz, már ha annak tekinthető egy groteszk verzálókból álló sima szöveg.

Buda második világháborús ostroma során az épület találatot kapott és kiegett; '56-ban szintén súlyosan megsérült, ennek ellenére statikai értelemben szilárd maradt: nem csak papíron volt tehát alkotója a szerkezettan első számú hazai szaktekintélye. Generáltatarozva aztán

ismét főpostaként és telefonközpontként szolgált; hajdanán többször jártam benne, bár a már-már antik hangulatú (Magyarországon az első) páternosztértől és hangulatos órájától eltekintve semmi vonzó emlékem nem maradt róla. A fokozatosan romló ingatlanból a Magyar Posta 2008-ban kiköltözött, mivel eladta a Wing ingatlanbefektetőnek. Utána 2016-ig üresen állt; hétmilliárdért ekkor lett a Pallasz Athéné Alapítványok tulajdona, pontosabban így került annak vagyongazdálkodójaként az Optimum-Pentához. Művészetkritikusként nem bonyolódnék bele, hogy mely cégekkel folytatott különös pénzügyi manőverek (hogy ne mondjam, kavarássok) következtek a továbbiakban. Érzük be azzal, amit a *Hvg.hu* avatott újságírója, Kovács Gábor 2019. augusztusi cikkének végkövetkeztése foglalt össze címében: „Furcsa ügylettel szerezte meg a Postapalotát az MNB”. Csupán annyi kívánczik hozzá, hogy ezt követően is zavartalanul folytatódott az ugyancsak hétmilliárdra tervezett és Szalay Tihamér irányításával akkor már javában zajló felújítás.

Nem találtam nyomát annak, hogy a tervező pályázaton vagy közvetlen megbízással jutott-e a feladathoz. Bárhogy történt, autentikus választásnak kell minősítenünk a személyét. A Magyar Építész Kamara vezetőjeként egyik kezdeményezője volt az építőipar kiemelkedő műszaki teljesítményeit honoráló Sándy Gyula-díjnak, amely hovatovább másfél évtizede jelentős hozzájárulás a névadó munkásságának életben tartásához. Mint az MD Stúdió vezető építésze, korábban már több műemlék újraillesztésében bizonyította rátermettségét. Ilyen a Ludo-

vika főépülete, az Andrássy út 66. vagy Sándy Gyula egykori munkahelye, a ma az Óbudai Egyetem részét képező hajdani Felsőipariskola. A Postapalota kapcsán azt az érdemét hangsúlyoznám, hogy nem erőltette a rekonstrukciót, ugyanakkor minden lehetséges értéket megmentett. Még az egykori (valószínűleg főnökségi) „garage” épületét is szépen helyreállították. A gondosan felújított páternosztér (illetve felvonóház) mellett elsősorban a hetedik emeleti volt Nagy Tárgyaló harántíves fedélszékét említeném, amely alatt ma egy ugyancsak fontos testület, a monetáris tanács ülésezik. Továbbá a nyílászárók eredeti, farkasfogas díszítményeit vagy azt a csigavonalas díszítőelemet, amely Sándy rajzain maradt ránk, és amely most az épület számos pontján látható. Impozáns lett a két szint összevonásával kialakított fogadócsarnok, illetve az udvar lefedésével létesült jókora aula is; bár ez utóbbiról nem tudom, mire lesz értelmesen használható. Egyelőre az itt dolgozók számára közlekedőnek, a vendégeknek várakozónak szolgál. Helyén annak idején a fűtést szolgáló kémény állt és gépkocsik parkoltak. (A Posta valaha élen járt a motorizációban, velem a hazai autótervezés és -gyártás elindításában.) Szalay Tihamér tervezői kvalitásának legfőbb bizonyága mégis az, hogy jó érzékkel választott belsőépítész társakat, és velük közösen formavilágot a teljes egészében elpusztult, ezért mai módon és mai funkcióra (a pénzügyi felügyelet irodáiként) újjáalakított enteriőrökhöz. Az art decónak az épület külső stílusától alapvetően különböző – cikcakkmotívumokkal jellemezhető – olyan mértani változatához

fordulva, amelyben a szabálytalan egyenesekkel szabdalt homogén idomok dominálnak. A fehér márvány és a szürke szőnyegpadló, a világos natúrfa rácsborítás és a homokszínű huzat, a Sándy lapjairól megörökölt türkiz a márványpulton és a lábazati csempén. Ebben a reprezentatív kavalkádban, amelyet a szőnyegek inkább fokoznak, mintsem tompítanak, feltűnően sok a fényes felület (tükör és felpolírozott sárgaréz, illetve arany). Kifejezetten megnyugtatóan hatnak közöttük az unoka Konok Tamás fegyelmezett üvegablakai és festményei, illetve lendületes látványelemként a mennyezeti világítókarikák.

Itt abba is hagyom az ismertetést – mindarról, amit kivételezett látogatóként megsejlelhettem. A hatalmas, 18 500 négyzetméter alapterületű Postapalotának ugyanis csak a töredéke publikus. Ez oldalában a nem egészen két és fél ezer négyzetméternyi Pénzmúzeum. Élmenyközpontnak is nevezik, magam kiállításba szuszakolt Wikipédiának mondanám. Mert – ahogy olvasom – itt „mindent megtudsz a pénz világról, a gazdaság folyamatairól, a bankok szerepéről”. Meg velük kapcsolatban sok járulékos dologról. Az egymásba folyó kis helyiségek telepakolva nézni-, hallgatni- és olvasnivalóval, a kamaszoknak talán játékos feladványokkal. Korántsem egyértelmű ugyanis, hogy az elképesztő adatözönnel mely korosztály(oka)t kívánták megcélozni a rendezők. Hogy a tárgyak és a tablók közé az érdeklődők is beférjenek, időpontot kell kérniük. A klasszikus múzeumi anyaghoz, azaz a numizmatikai gyűjteményhez aranybányászati és pénzveréstörténeti bemutató kap-

csolódik. De van itt kauri csiga és nyestbőr is mint hajdani csereeszköz. A tárlókban (a máris el-elakadó) nagyító alatt érmeket látunk, a kihúzható tokokban meg értékpapírokat nézegethetünk. Nekem az információdömpingben sok volt az arany, megcsömörlöttem tőle, amíg a rendre felbukkanó arany-szarvas-embléma ígézetében és a padló úgynevezett aranyvonalát követve az aranyögtől eljutottunk az öntött aranytömbökig. Majd azon is túl, Szőke Gábor Miklós aranybevonatú acélhasábokból épített, tizenvalahány méteres futurisztikus mozdonyinstallációjáig. Sőt a magyarság aranyánál is becsebb szellemi nagyságaiig, amilyen Ko-

dály Zoltán, Munkácsy Mihály vagy Moholy-Nagy László. Az a jó hírem van, hogy e fáradságos szellemi körutazást a látogatóknak hamarosan módjuk lesz helyben kiheverni: már készül a kávézós kilátóterasz a toronyban, ahová lift viszi majd fel az utasokat. Bár leginkább az adhatna megnyugvást, ha a dénárok, koronák, krajcárok, fillérek és forintok után egyszer majd a magyar euró is látható lenne itt pénzeink sorában. Az erős vár aranyánál is hitelesebb biztosítékaként.

A **Sándy Gyula** tervezte Postapalota rekonstrukciója és az új Pénzmúzeum. Vezető építész: **Szalay Tihamér**. Belsőépítészek: **Bihary Sarolta, Ficzer Anett, Somlai Tibor**. Generálkivitelező: Market Építő Zrt.

Stuber Andrea

125

Öt kismalac

A színháztudományról könyvtárnyi szakmunka áll rendelkezésre, de a nézőtudomány sem teljesen irodalomtalan. Ez utóbbi tárgyban a legfontosabb tananyag talán Tasnádi István *Nézőművészeti Főiskola* című uto-disztópikus vagy diszto-utópisztikus színdarabja, amelyet egy jeles színészi triumvirátus, Katona László, Mucsi Zoltán és Scherer Péter játszik lassan húsz éve. Színházi formációjukat is erről nevezték el; 2009-ben létrehozták a Nézőművészeti Kft.-t, Gyulay Eszter dramaturg-producerral, majd Kovács Krisztián színésszel kiegészülve. Icipici társulat ez két virtuóz komikussal, a híres Kapa–Pepe párossal. (Persze egyrészt Mucsi és

Scherer nem pusztán komikusok, másrészt Katona Lászlót és Kovács Krisztiánt sincs okunk hátrább sorolni.) A Nézőművészeti eddig is széles spektrumát fogta be a humornak – felrémlik például az *EztRád* című, esztrádforma zenés alternatív társadalomkritikájuk 2016-ból –, tehát semmi meglepő nincs abban, ha most egy ígéretes fiatal rendezővel, Tárnoki Márkkal színházi témájú etűdöket kötöttek színes tavaszi csokorba. Voltaképp színházzakmai kabaré(szerűség) kerekedett ebből a Szkéné Színház meghitt színpadán, annak rendje és módja szerint aktuálpolitikai ízzel, ugyanakkor bizonyos általános társadalmi érvénnyel.

A *Hol a színésznők?* bemutatója április 4-én zajlott, és rögtön elmondhatjuk a premier dicséretére, hogy még a hajnalig számláló szavazóbizottsági tag nézőket is képes volt ébren tartani, felélenkíteni és (helyenként) megnevettetni. A produkció az alkotók improvizációiból készült, a cím pedig Orbán Viktor-idézet, amely színházi körökben szállóigévé vált. 2014-ben, a választások előtt, a nép között kérdezte a miniszterelnök, amikor a Himnusz elénekléséhez, elénekltetéséhez igényelt előhangot: „Hol a színésznők? Elment? Himnuszt énekeljünk már! Kezdjen bele! Menjen föl, és kezdjen bele!” A keresett (és megkerült) vajdasági színésznek egyébként jól megy a sora azóta; olyan, színházművészeti szempontból nemigen értelmezhető színházban játszik, amelynek miniszterelnöki rendelet biztosít évi 300 millió forint támogatást. Érde mei elismeréseként a Jászai Mari-díjat is megkapta pár éve Kálló Béla.

Míg szemügyre vesszük a Szkénében a háromszögletű játékkeret, amelyet fehér, függőleges relaxfüggöny választ el a színpad hátulsó részétől, bejátszásokat hallunk. A felvételeken Scherer Péter kérdez vélhetően utcai járókelőket arról, mit gondolnak a magyar színházról, a magyar színészekről. Ez a néhány nyilatkozat azonnal beárazza hőseinket. Nincs nagy renoméjuk. Hallhatjuk, hogy rosszak, nem olyanok, mint az amerikaiak, meg nem is érdekesek. Nem járok színházba, nőtlen vagyok – mondja egy megállapodott férfihang. Hozzátehetjük: biztosan nem tett jót a színészek társadalmi megítélésének az utóbbi években az sem, hogy a politikusok nemritkán felhasználták őket, így vagy úgy,

de okvetlenül a saját hatalmi-politikai céljaik érdekében. Mostanra talán már fel sem tűnik az, ha a miniszterelnökünk dehonesztálóan jegyzi meg, hogy a honvédő háborút vívó szomszédos ország miniszterelnöke színész volt.

A Nézőművészeti előadásának már az első, szervesen szellemes színházzipróba-jelenete arra felé tekeredik, hogy egy egyszerű mese hogyan válhat veszélyessé. Vigyázni kell ám, mert hátha a pénzosztóknak nem tetszik majd a darab. Hatmillió forintos támogatást ítélték meg a kis csapatnak erre a gyerekelőadásra. Soha nem jutottak még ekkora központi forráshoz, felelekkorához sem. Úgyhogy óvatosnak kell lenni, amikor *A három kismalac és a farkas* bemutatójára készülnek. Nehogy a három kismalac esetleg három hajléktalannak tűnjön. Jaj, dehogya azok. Derék, középosztálybeli, nemzeti, keresztény kismalacoknak kell játszani őket – mondja a rendező szerepében Katona László, gyanúsan könyékig felhúzott ujjú zakóban. És nehogy a szalmás bácsi, aki minden ellenszolgáltatás nélkül kész a szalmáját a kismalacnak adni, esetleg ferde hajlamúnak hasson, és perverz vágyak által vezérelve legyen kedves a malachoz. Inkább ne is jöjjön be semmilyen jószívű szalmás, deszkás vagy téglás bácsi. De a rendőr is jobb, ha vak, mert túl szépen néz a kismalacra, és keze se legyen, hiszen ennyire barátságosan mégsem érhet hozzá a kiskorú állathoz. A lompos fekete farkas újabb bonyolult feladvány, hacsak nem arról van szó voltaképp, hogy egy afroamerikai származású migráns támad az őshonos malacokra. Na de megengedhető-e, hogy egy pozitív igeszínházba gon-

dolatilag belopakodjanak olyan kényes témák, mint az ún. gyermekvédelmi törvény vagy a menekültügy? Isten ments. Rövid úton eljutnak színházi alkotóink oda, hogy az a biztos, ha inkább monodráma formában dolgozza fel a társulatvezető a mesét, gondosan kerülve a leghalibb áthallásokat is.

Jön aztán egy lendületes casting-szcéna, amelyben a bézbólsapkás rendező (Mucsi Zoltán) és a divatosan megkötött sálat viselő forgatókönyvíró (Katona László) nagy összegű biankó szerződést íratnak alá az országgyűlési képviselő figurájára kinézett fiatal színésszel (Ujvári Bors) egy olyan film főszerepére, amely fikciós történet valós motívumokkal vagy valós történet fikciós motívumokkal. Mindenesetre jobb, ha a kiszemelt színész egyelőre semmit nem tud a szerepéről és a sztorigól. Erről a szépen felépített jelenetről többet nem is igen mondhatok, mert magát a filmet nem láttam. Máris váltunk azonban, és a fiatalember (Ujvári Bors) immár a Színház- és Filmművészeti Egyetem tanulmányi osztályának munkatársa, aki kurzust vállaló tanárt keres. Három telefonos kísérlete van, mindegyikben Scherer Péter játssza az oktatásra felkért személyt. Először egy Nádasdy-forma européer humántudóst kér fel eredménytelenül, azután egy beszédtechnikailag nem százas néptáncost (alighanem tévedésből) beszédtanárnak. A harmadik jelölt pedig egy hússzállító szakember, aki a színházművész ikertestvérét fogja helyettesíteni addig, amíg a bátyja éppen forgat.

A fókusz szép lassan a színészi kiszolgáltatottságra kezd ráfordulni. Katona László ijesztő súllyal ad

elő egy külföldi rendezőnagyságot, aki úgy beszél a színészekkel, ahogy más a kutyájával sem. Mucsi Zoltán pedig vérig sértett színházi alkotóként nyilatkozik a televízióban, miután tizenhét színész nő vádolta meg abuzív magatartással. „Amikor Plovdivban, az Aranyeső fesztiválon díjakat nyertünk, akkor egyikük sem panaszkodott! – emlegeti felheveny duzzogással. Egyébként is, akármelyik jelenethez közelítünk, mindenhol meg kell állnunk Mucsi Zoltán előtt, hogy lerójuk a lerovandókat. Amikor őt alázza és földbe tapossa a Katona László alakította rendező, akkor úgy áll ott, félig kibillent gerinccel, alázatosan megdermedt testtartásban, mintha minden erejével arra koncentrálna, hogy ő nincs is jelen. A szeme jéghideg, valahogy rácsukott egy ajtót (üveg-ből), hogy senki ne lássa a tekintete mélyét. Mégis átüt rajta a gyötrellem. Legalább ennyire kifejező az az alak, akit a legprofetikusabb vicces jelenetben játszik el Mucsi Zoltán. Az a helyzet, hogy a mágonyiak megtalálták a megoldást a színházi támogatások elnyerésére. (Bár valószínűsíthető, hogy az ötlet nem tőlük ered, és jó, ha a pénznek a töredéke landol majd náluk.) Valaki nyilván felfedezte, hogy az utóbbi években a vízi színházat és a lovas színházat is jól dotálta a központi költségvetés. Logikus tehát az elképzelés: a mágonyi vízilovasszínház, wellness és spa létrehozása. Mint Katona László, Mágony jövőbe látó polgármestere az ünnepélyes alapkövetélen előrevetíti: „Ez a projekt fel fogja tenni Mágonyt a magyar, Európa és a világ kultúrtérképére!” A jövő évre már bemutatókat is terveznek: *Bánk bánt*, *A piros bugyellárist* és *A mo-*

soly országát, neves fővárosi vendégművészek és nílusi vízilovak vendégszereplésével.

Mucsi Zoltán egy Tibi nevű férfi. Talán portás, esetleg biztonsági őr. Különösen fontosnak érzi magát mint önkéntes rendfenntartó ezen a nagy jelentőségű napon, amikor egy valóságos államtitkár érkezik Mágyonba az alapkövetételre. Tibi sárga láthatósági mellényt visel, vastag keretes sztk-szemüvege van, és esetleg savanyú gyomorbaja. Nyilvánvalóan kész nyomorúság az élete, de ezúttal fog magának valakit, egy rendbontót – Kovács Krisztián Kukac nevű, kajla falubolondját –, aki fölött hatalmat gyakorolhat. Mucsi Zoltán színészetében úgy fénylenek fel sötét, borzongató ragyogással az ilyesféle nehéz sorsok, hogy azokat a

néző, akár akarja, akár nem, kénytelen átélni. Amitől könnyebben fogja más terepen is észrevenni, felismerni és megérteni ezeket az embertársait. Ez talán a legtöbb, ami színházban kapható.

A produkció címéhez kapcsolódó kérdésről – hol vannak és hogy vannak a színészeink – sokat elmond az előadás a maga könnyed, szórakoztató formájában. Ha pedig arról van szó, hogy *Ki a mi színészünk?*, ez a válaszem: Mucsi Zoltán mindennekelőtt.

Hol a színészünk? A Székény Színház és a Nézőművészeti Kft. előadása. Szereplők: **Katona László, Kovács Krisztián, Mucsi Zoltán, Scherer Péter, Ujvári Bors.** Díszlet, jelmez: **Kuti Leticia.** Rendező: **Tárnoki Márk.**

128

Bukta Imre: Falusi asszony